

13606
ARISTOTELIS

OPVS DE MOR-
RIBVS.

De vniuersali boni appetitu, ac finium
diuersitate.

CAP. I.

QVNIS ars, omnis que doctrina, atque
actus, itidem et electio, bonum quoddam
appetere uidetur. Quapropter bene uete-
res bonum ipsum id esse dixerunt, quod
omnia appetunt. Finium autem differen-
tia quaedam esse uidetur. quidam enim sunt operationes:
quidam præter has ipsas, opera quædam. Atque in quibus
præter operationes, alij quidam sunt fines: et in iis ipsa
opera sunt operationibus præstabiliora. Cum uero com-
plures sint actus, et artes, atque scientiæ: fit ut multi sint
etiam fines. Medicinæ namque finis est, sanitas: artis extru-
endarum nauium, nauis facultatis rei militaris, uictoria:
et familiaris rei gubernandæ, diuitiæ. Quæ autem ta-
lium sub aliqua una potentia sunt: ut ars conficiendorum
frenorum, cæteræque omnes instrumentorum equestrium
effetrices, sese habent ad facultatem equestrem: et hæc
cum illis, omnisque actio bellica, ad militarem facultatem,
et ad alias aliæ simili modo: in iis omnibus fines earum,
quæ rationem architecturæ subeunt, magis sunt expecta-
biles, quam omnes fines inferiorum: et illi enim, horum
gratia, expetuntur. Atque nihil interest, siue fines actuum
ipsæ sint operationes, siue præter ipsa aliquid aliud: ut in
dictis facultatibus intueri licet.

A 2

ETHICORVM

Quodd vnus agibilium finis, qui ciuilis sit
facultatis.

CAP. III.

Sigitur quispiam rerum agendarum est finis, quem nos propter seipsum, cetera autem propter hunc uolumus: neque sit ut omnia propter aliud expetamus (esset enim hoc modo sine ullo fine semper abitio: atq; hinc nosster appetitus inanis uanúsq; resuleret) constat hunc talem finem summum bonum, ipsúmque optimum esse. Et ad humanam igitur uitam, magnam huiusce cognitio opem affert. Nam ut sagittarij, signū habentes, magis id quod oportet attingere possumus. Quod si ita sit, eniten- dum est hunc ipsum figura quidnam sit comprehendere, & cuius sit scientiæ uel facultatis percipere. Videbitur autem eius esse: quæ maximè dominatur, maximèq; ratio nem subit architecturæ. Talem autem sese offert ipsa ciuilis facultas. hæc enim & quas scientias in ciuitatibus esse, & quales queng; discere, & quousque oportet, instituere solet. Eas præterea facultates, quæ summis afficiuntur honoribus: ut rei militaris, rei q; familiaris facultatem, ac oratoriam artem, huic subesse facultati uidemus. Cum igitur cæteris actiuis scientiis hæc utatur, & leges ferat, atque instituat quid quisque agere, & à quibus abstinere debeat, huius finis, cæterarum omnium facultatum continet fines. Quò sit, ut hic finis sit bonum ipsum humanum. Quamquam enim unius hominis idem & ciuitatis est bonum: ciuitatis tamen comparrare conseruarique bonum, maius atque perfectius esse uidetur. Nam amabile est, etsi uni soli: maius autem atq; diuinius est, si genti ciuitatibusue sit acquisitum, paratúmque conseruetur, hæc igitur appetit hæc doctrina, cum sit facultas quædam ciuilis.

De

LIBER I.

5

De modo procedendi, & auditore morali.

CAP. III.

Dicetur autem satis, si declarabitur perinde atque subiecta materia postulat, ipsum enim exactum non est in omnibus simili modo rationibus flagitandum: sicut nec in iisce quæ per artem conficiuntur. Honestæ autem & iusta, de quibus ciuilis considerat, tantam differentiam errorémque habent, ut lege tantum esse uideantur, & non natura. talem etiam quandam errorem habent & ipsa bona: quia compluribus ex ipsis accidunt detrimenta. iam enim quidam ob diuitias, quidam ob fortitudinem periere. amabile igitur est de talibus atque ex talibus dicentes, grosso modo, figuráque uerum ipsum ostendere, & de iis quæ sunt plerumque, atque ex talibus dicentes talia & concludere. eodem modo & unum queng; auditorem ea quæ dicuntur acceptare oportet, est enim eruditi, exactum ipsum eatenus in unoquoque genere flagitare, quatenus fert ipsius rei natura. Simile nanque uidetur esse mathematicum suadentem probare: & ab oratore demonstrationes exigere. Atqui bene quisque iudicat ea quæ cognoscit, & ipsorum bonus est iudex is. ergo in unaquaque re bene iudicat qui in illa est eruditus. absolute autem, qui est in omnibus eruditus. quapropter iuuenis, ciuilis disciplinæ non est idoneus auditor. Est enim rudis actuum uitæ. Ex his autem & de his ipsæ rationes efficiuntur. Præterea cum perturbationes sequatur, uanè, sinèque utilitate audiet, quippè cum finis non cognitio sit, sed actio. Interest autem nihil, iuuenis sit ætate, an moribus iuuenis similis. non enim defectio est ob tempus, sed quia uiuit & persequitur singula cum perturbatione. tali-

Iuuenis ciu-
lis disciplinæ
inidoneus au-
ditor.

A 3

bus

bus enim inutilis sit ipsa cognitio: perinde atque in continentibus ipsis. Is autem qui suas rationi subiiciunt appetitiones, cum rationeque agunt: magnam afferre potest utilitatē. De auditore igitur & quonam modo rationes sunt acceptandæ, quidque proponimus, tot exordij loco sint dicta.

De summo bono, & recta auditoris educatione.

CAP. IIII.

Nunc autem repetentes dicamus (cū omnis cognitio atque electio bonum quoddam affectet) quidnam sit id quod civilem appetere dicimus facultatem, & quid omnium rerum agendarum supremum sit bonum.

Nomine igitur omnes ferē de ipso consentiunt. Nam & uulgi, & elegantes felicitatem inquirunt esse. atque bene uiuere, bene agere, & felicem esse, eadem esse putant. De felicitate autem quonam sit dissentiunt: & non similiter uulgi, ac sapientes eam assignant, quidam enim unum quid eorum quæ clara, manifestaque sunt ipsam esse putant: ut uoluptatem, aut diuitias, aut honorem. quidam aliquid aliud, per sepe etiā unus idemque, diuersum. Nam cū ægrotat, sanitatem: cū pauper est, diuitias. ignorantis uerō consilij suæ, eos admirantur qui magnum aliquid, & ultra uires ipsorum dicunt. quidam autem præter hæc plura bona, aliud quoddam per se esse putabant. quod quidem & his uniuersis ut sunt bona, censuere causam esse: omnes igitur opiniones scrutari, superuacaneū est fortasse. Satis autem erit, si eas scrutabimur, quæ maxime extant, aut rationem aliquam habere uidentur.

At enim ne lateat nos, eas inter sese rationes differre quæ à principiis proficiuntur, & quæ ad principia per-

gunt.

gunt. Recte enim & Plato dubitabat atque querebat, utrum à principiis, an ad principia sit ipsa uia, ut in stadio, ad calcem ex iis qui præmia ponunt, an contra? Enim uerò semper est à notis incipiendum: hæc autem duobus modis talia sunt: alia namque sunt nobis, alia simpliciter nota nobis igitur forsitan ex iis incipiendum est, quæ nobis nota. Quocirca bene institutum moribus eum esse oportet, qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione est sufficienter auditorus. est enim principium ex se, atque si hoc satis constet, non opus erit ipso cur & quā ob causam est: talis autem aut habet principia, aut accipere facile potest. cui uerò neutrum horum inest, is Hesiodi sententiam audiat hisce carminibus explicatam: Optimus ille quidem est, ex sese qui omnia nouit: Perceptis quæ post & semper sunt meliora. Is rursus bonus est, paret qui recta monenti. Atqui ex se nescit, cuiquam nec porrigit aures. Ut bona percipiat, demens & inutilis ille est.

Hesiodus:

Quod felicitas non sit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ.

CAP. V.

Sed nos eò redeamus unde digressi sumus. Summum enim bonum, felicitatemque non sine ratione ex uiuendi modo uidentur existimare: uulgi quidem & impotissimi, uoluptatem. Quapropter & deditam uoluptatibus uitam amant. Tres enim sunt maxime quæ præcellunt, ea quæ nunc dicta est, & ciuilis, & contemplatiua tertia. Vulgi igitur mancipij simile penitus esse uidetur, pecorum uitam deligendo. habet autem rationem, quod complures eorum qui sunt in potestatibus constituti, perinde atque Sardapalus uiuunt. Elegantes autem & ad agendum idonei, honorem. Honos enim si-

Voluptatis amator mancipij, imò pecorum similis.

De Sardapalo rege Assyriorum multa Iustinus li. 1.

nis ferè civilis est uita. Videtur autem & ab eo distare, quod querimus. nam in iis potius, qui afficiunt, quam in iis, qui afficiuntur honoribus, esse uidetur. summum autem bonum proprium quid taleq; esse uaticinamur, ut auferri facile nequeat. Præterea honorem persequi uidentur, ut seipsos bonos esse credant. Itaq; à prudentibus, & apud eos, qui ipsos cognoscunt, & ob uirtutem, honoribus affici querunt. Constat igitur, secundum hos ipsos, honore præstabiliorē esse uirtutē. Atq; forsitan & finem quispiam civilis uita magis hanc esse putauerit: uerū & ipsa uidetur imperfectior esse. Videtur enim posse uirtutem habentem & dormire, aut nō agere quicquam per uitam: & insuper in maximis malis, atq; aduersitatibus fortunæ positum esse. eum uerò, qui ita se habet, nemo felicem dixerit, nisi qui positionē obseruat. Sed hæc hætenus: satis enim de his est & in Conuersionibus dictū de contēplatrice autē uita, quam tertiam diximus, in sequentibus considerationem faciemus. Ea uerò, quæ pecuniis incumbit, uiolenta quædā est uita: ipsæq; diuitiæ non sunt id, quod querimus, bonū: utiles enim sunt & ob aliud. Quapropter ea, quæ prius sunt dicta, potius quispiā fines esse existimauerit: quippe cū propter se expetatur. At neq; etiā illa uidentur: quāquam ad ipsa cōplures iactæ sunt rationes. Hæc igitur missa faciamus.

Quodd non sit idea.

CAP. VI.

PRæstat autem fortasse, de uniuersali bono considerare, & quonam modo dicitur, dubitare: quanquam hæc questio per ardua nobis est, propterea quod amici sunt, qui formas ipsas introduxerunt. Verū melius forsitan, & oportere uidebitur sua quoq; præsertim philosophos, pro ueritatis salute refellere. Nam cum ambo

sint

sint amici, sanctū est honore ueritatē præferre. Qui igitur hanc attulerunt opinionem, in iisce non faciebant ideas, in quibus prius & posterius esse dicebant: idcirco neq; numerorum ideam conficiebant. At bonum & in substantia dicitur, & in quali, & in eo, quod est ad aliquid. atq; id quod est per se, substantiæ, prius est eo natura, quod est ad aliquid. Est enim hoc propagini, & accidenti eius, quod est simile: quibus efficitur, ut non sit in omnibus communis quædam idea. Præterea cum bonum æque, atq; id quod est, dicatur (nam & in substantia dicitur bonum ut mens, & Deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in relatione, utile: & in tempore, occasio: & in loco, mora: & alia istiusmodi) constat non esse commune quicquam uniuersale, ac unum.

Non enim in omnibus prædicamentis, sed in uno tantummodo diceretur. Præterea cum eorum, quæ unam habent ideam, una sit & scientia bonorum etiam omnium, una scientia quædam esset. Nunc autem plures sunt, & eorum quæ sub eodem prædicamento sunt collocata: ut temporis, in bello quidem, militaris facultas: in ægritudine autem, ars medendi, & mediocris: in alimentis quidē medicina: in laboribus autem ars corporis exercendi. Dubitauerit autem quispiam quidnam & uelint dicere ipsum quodq; si una & eadem hominis est ratio, & in ipso homine, & in homine. Nam quod uterq; est homo, hoc differentiam inter sese nullam habebunt: quod si ita est, neq; quod utrunq; est bonum. At uerò neq; quia perpetuum est, ideo magis erit bonum. si quidem neq; diuturnum album magis est album, quam unius album diei. Probabilius autem de ipso uidentur dicere Pythagorici, ipsum unum bonorum serie collocantes,

A 5 quos

quos secutus uidetur & Pseusippus. Sed de his quidem alius erit sermo. In iis autem, quae dicta sunt, controuersia quaedam uidetur: quod rationes non de omni bono sunt dictae. dicuntur autem una specie bona, ea quae amantur, per se. ea uero, quae haec efficiunt, aut aliquo modo conseruant, aut contraria prohibent: propter haec ipsa, modòq; alio, bona dicuntur. Constat igitur bona bifaria dici: alia per se, alia propter illa. Seiunctis igitur per se bonis, à bonis utilibus, consideremus, si ea quae sunt per se, una idea bona dicantur. At quanam quispiam posuerit per se bona? an ea, quae & sine aliis persequimur, quale est, sapere, & uidere, & uoluptates nonnullae, atq; honores? (Haec enim tametsi propter aliud quippiam persequimur, tamen ex iis esse posuerit quispiam, quae sunt per se bona) an nihil aliud praeter ideam ponendum est? quare forma res quaedam erit inanis. Quod si haec quoq; per se sunt bona, eandem in his omnibus ipsius boni rationem inesse oportebit: perinde atque albedinis ratio eadem est in niue, atq; cerussa: at honoris & prudentiae, et uoluptatis, hoc ipso quo bona sunt, diuersae sunt rationes ac differentes. Ipsum ergo bonum non est quid commune una idea. At quonam modo dicuntur? Non enim iisce similia sunt, quae nomine eodem fortuito nuncupantur. Dicuntur igitur, quia sunt ab uno, aut ad unum omnia conseruntur: an comparatione potius rationū? etenim ut est in corpore uisus, sic est in anima mens, & aliud item in alio.

Sed haec in praesenti forsitan omittenda sunt: nam exacte ipsa discutere, ad aliam magis spectat philosophia. Et de idea similiter, constat enim, etsi est aliquod unum bonum, quod communiter praedicatur, aut separatum quid ipsum per se: non tamen aut agi, aut acquiri

quiri ab homine posse. nunc autē tale quaeritur. Fortasse autem cuipiam melius esse uidebitur cognoscere ipsum, ad ea bonorum quae possideri ac agi possunt. Nam uelut exemplar id habentes, magis ea, quae nobis sunt bona, scimus: & si scierimus, assequemur. Haec igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: a sciētis autem diserepare uidetur. uniuersa namq; bonū affectantes quoddam, idq; quod deest perquirentes, huius praeterrunt cognitionem: tantam tamen opem uniuersos artifices ignorare, & non perquirere, non est consentaneum rationi. Dubium autem est, & quidnam ad suam artem, aut textori confert, aut fabro, si ipsum scierit bonum: aut quonē pacto uel medicus, uel dux euadet peritior, qui ideā ipsam aspexerit. Neque enim ualitudinem hoc modo medicus, sed hominis, imò uero huius fertasse considerare uidetur: qui peccum singulis hominibus medeatur. Sed de his haecenus.

De felicitatis subiecto, & substantia, & de praecipis in unaquaq; scientia obseruandis.

CAP. VII.

Nunc rursus redeamus ad id quod quaerimus bonū & quid tandem sit ipsum, inuestigemus. esse enim aliud in alia actiōe, artēq; uidetur. Aliud est enim in medicina, & in re militari, & in ceteris simili modo. Quid igitur unicuiq; bonū est? an nō id, gratia cuius cetera aguntur? hoc autē in medicina quidē est sanitas: in rei uero militaris facultate, uictoria: & in extruendarū aditū arte, domus: & in alia, aliud: in actiōe etiā omni electio: neue id quod est finis. Huius enim gratia cetera omnes agunt. quare si quis omnium rerum agendarum sit finis, is ipsum bonū agendū erit, sin autem uero plures, hi ipsi.

Oratio

Oratio igitur migrando ad idem accessit. Enitendum autem est magis hoc declarare. Cum itaq; plures esse uideatur fines, & horum quosdam ob oculos expetamus: ut diuitias, fistulas, instrumentaq; omnino perspicuum est, non omnes fines esse perfectos. At finis optimus, perfectum quiddam esse uidetur: quare si tantum unus perfectus sit finis, is hic erit qui quaeritur: sin plures, is qui horum est perfectissimus. Eum autem qui per se est expetibilis, perfectiorem eo dicimus esse, qui est propter alium expetendus: & eum, qui nunquam ob alium expetitur, his uniuersis, qui per se, & propter illum etiam expetuntur: & eum igitur perfectum simpliciter, qui per se semper est, & nunquam ob alium expetendus. Talis autem finis, ipsa felicitas maxime esse uidetur. Hanc enim propter seipsam semper, & nunquam ob aliud quicquam expetimus. Honor autem, uoluptas, mentem, uirtute deniq; omnem, & propter se expetimus (quippe cum ipsorum quodq; expeteremus, si nihil inde etiam proueniret) & felicitatis etiam gratia: per hanc ipsa felices fore nos arbitantes, sed illorum gratia felicitatem, aut ob aliud prorsus expetit nemo. Idem & ex sufficientia uidetur accidere. Perfectum namq; bonum per se sufficiens esse uidetur. sufficiens autem dicimus, non ipsi soli, qui uitam solitariam agit, sed & parentibus, & natis, & uxori, & amicis omnino, ac ciuibus: quando quidem homo natura ciuilis est: atq; sumendus est in hisce terminus quidam. Nam si ad parentes hoc ipsum, & natorum natos, & amicorum amicos extenderis, in infinitum fiet habitio: sed de hoc considerandum est postea. Id autem sufficiens esse ponimus, quod solum a ceteris segregatum expetibilem uitam facit, rei que nullius indigent: talem autem felicitatem ipsam esse existimamus. Et insuper cum non numerata

Homo natura ciuilis.

meratur cum ceteris, maxime omnium expetibile, cum numeratur, magis expetibilem, cum minimo bonorum esse putamus. excessus enim bonorum sit id, quod adiungitur: id autem semper magis est expetibile quod maius est bonum. Perfectum igitur quoddam, & sufficiens uidetur esse felicitas: cum sit rerum agendarum omnium finis. Sed forsitan felicitatem quidem summum esse bonum dicere, ab uniuersis conceditur: desideratur autem, ut dilucidius, quidnam sit ipsa, dicatur. Hoc igitur fortasse fuerit, si opus hominis caperetur: ut enim modulatoris, statuarij, ceterorumq; artificum, & eorum omnium omnino quorum est opus aliquod, actione, bonum, & id quod bene sese habet, in ipso opere uidetur consistere: sic & hominis bonum in opere ipsius esse uidebitur. si sit ipsius aliquod opus. Fabrine igitur & sutoris opera sunt quaedam, actione sue: hominis autem nullum est opus, sed est otiosus: an ut oculi, manus, pedis, & culusq; omnino partis aliquod opus esse uidetur: sic & hominis praeter haec omnia quicquam aliquod posuerit opus? Quid igitur id fuerit tandem? Viuere enim homini commune uidetur esse cum plantis. opus autem proprium quaeritur. segreganda est ergo nutriendi augendiue uita. Hanc sentiendi sequitur uita. at ipsam etiam homini cum equo, ac boue, omni que animali constat esse communem. Restat igitur actiua quaedam rationem habentis. Huius autem aliud est ut obediens rationi, aliud ut eam habens atque intelligens. Sed quum haec etiam bifariam dicatur: ea ponenda est quae est actiua. haec enim magis proprie dici uidetur. est igitur opus hominis, operatio animae per rationem, aut non sine ratione. At uero opus huius ac studiosi huius idem esse genere dicimus: ut citharædi, studiosique citharædi, & hoc

ETHICORVM

Parcemia.

hoc in omnibus absolute: excessu, qui est à uirtute, ad ipsum opus, adiuncto. citharcedi nanque opus est, citharam pulsare: studiosi uero, bene pulsare. Eodem modo cum hominis opus uitam quandam esse ponamus, & hanc ipsam operationem animæ, atq; actus cum ratione: studiosi profectò uiri hæc ipsa sunt, cum bene rectèque fiunt. singula autem bene per propriam uirtutem efficiuntur. Quæ cum ita sint, fit ut bonum humanum animæ sit operatio, per uirtutem: & si plures sint uirtutes, per optimam nimirum, & perfectissimam, & insuper in uita perfecta. Ver enim nec una facit hirundo, nec unus dies: & beatum eodem modo, felicem uero, nec unus dies, nec breue efficit tempus. Summum igitur bonum hoc circumscriptum sit modo. Primum namq; forsitan ut figuram quandam describere, postea depingere ipsum oportet. Videtur autem cuiuslibet esse, ea quæ bene sunt circumscripta producere, & explicare: atq; exponere: tempus quæ talium inuentor esse, atque adiutor bonus: unde & artium facta sunt incrementa. Est enim cuiuslibet, id quod deest supplere, ac addere. Oportet autem & ea, quæ supra diximus in memoria habere: & ipsum exactum non in omnibus eodem modo, sed in singulis, ut patitur subiecta materies: & eousque, quousq; ad doctrinam attinet, flagitare. Nam faber, & geometra diuerso, modo angulū rectū inquirunt. Alter enim quoad utilis est ad opus: alter quidnam sit, & quale quidem ipsum, inquit: contemplator enim est ueritatis. Idem modus & in cæteris est seruandus: ne iisce, quæ instituiamus agere, plura fiant ea, quæ fines illorum egrediuntur. Nec in omnibus simili modo causa postulanda est: sed sat est in quibusdam, si bene demonstrata fuerint

LIBER I.

15

rint esse, quod quidem & in ipsis principiis sit: at hic modus primus est, & principium. Principiorum autem alia inductione, alia sensu, alia assuetudine quadam, alia alio modo perspiciuntur. Enitendum est autem singula pertractare, ut suapte natura percipi possint: & adhibenda est diligentia, ut bene diffiniantur. Nam magnam ad ea, quæ sequuntur, afferunt opem. Principium enim plusquam dimidium totius esse uidetur: & eorum quæ queruntur complura, per ipsum manifesta fieri solent.

De dictorum antiquorum cum uera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.

CAP. VIII.

Considerandum est igitur de ipso, non ex conclusione solum, & iis ex quibus est ipsa ratio, sed ex iis etiam quæ de ipso dicuntur. uero namq; omnia, quæ competunt, consona sunt: à falso autem citò ipsum discrepat uerum. Cum igitur bona in tria sint diuisa: & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus bona dicantur: ea quæ sunt circa animam, propriissimè maximèq; dicimus bona. at actus & operationes animæ, circa animam esse ponimus. quare hac opinione cum antiqua, tum à philosophantibus concessa, bene dicitur finem ipsum, actus quosdam & operationes esse. Sic enim fit, ut sit ex ipsis animæ bonis, & non ex bonis externis. Consonum est etiam ipsi rationi & id quod dicitur, felicem inquam bene uiuere, benèq; agere. finis enim bona quæ ad uitam, bonamq; actio dictus est. cuncta præterea quæ circa felicitatem queruntur, ei quod dictum est inesse uidentur. Aliis namq; uirtus, aliis prudentia, aliis sapientia quædam, aliis hæc, aut horum aliquod cum uoluptate, aut non sine uoluptate felicitas esse uidetur. Sunt & qui externam etiam affluen-

Vero uera quædrant, à falso citò discrepat uerum.

Felix bene agit, bene etiam uirt.

affluentiam simul accipiunt. Atq; hæc partim multi & antiqui, partim pauci, uiriq; dicunt præclari: quorum neutros tota uita aberrare, sed aliqua ex parte, & in plurimis uerū attingere, consentaneum est rationi. Eorum igitur sententiæ, qui uel omnem, uel aliquam uirtutem felicitatem asserunt esse: ipsa ratio consona est: huius est enim ea operatio, quæ per ipsam efficitur. Interest autem fortasse non parum in possessione, an in usu ac in habitu, an in operatione, summum consistere bonum putare. fieri enim potest, ut habitus quidam, & si inest, nullū efficiat bonum, ut in dormiente, uel etiam alio modo quodam otioso facto, ut operatio autem nihil efficiat boni, fieri nequit. qui nanq; operatur, aget utiq; necessariò, & bene etiam aget. Atq; ut in Olympia, non ij qui sunt elegantissimi forma, præstantissimiq; robore, sed ij qui decerant, coronis afficiuntur (ipsorum enim aliqui uincunt) sic & qui bene agunt, eorum quæ sunt in uita pulchra bonaq; compotes fiunt. Est autē & uita ipsorum per se iucunda. Nam uoluptate quidem affici, ex iis est, quæ ad animam pertinent: id autem est cuiq; uoluptati, cuius amator dicitur quisq; ut equus equorum amatori, & spectaculum, spectaculorum identidem amatori: eodem modo & amatori iustorum iusta: & omnino uirtutum amatori ea, quæ per uirtutem efficiuntur. Quæ igitur uoluptati sunt uulgo, ea repugnantia sunt: propterea quòd non natura talia sunt, sed amatoribus honestatis ea sunt uoluptati, quæ sunt natura iucunda. tales autem eæ sunt actiones, quæ à uirtute emanant: quare & his ipse sunt uoluptati, atq; per seipsas iucunde. Ipsorum igitur uita non indiget uoluptate, tanquam aliqua foris adiungenda: sed habet in seipsa uoluptatem. Præter enim ea, quæ

Olympia urbs erat inter Osam & Olympum montes mercatu & celebritate illa quinquēnali ludorum inclyta.

quæ dicta sunt, neq; bonus is est, qui bonis actionibus non delectatur. Nam neq; iustum eum quisquam dixerit, qui iustis non gaudet: neque liberalem eum, qui liberalibus actionibus non delectatur: & in cæteris eodem modo. Quòd si hæc ita sint, actionum eæ, quæ à uirtute profisciscuntur, per seipsas sunt uoluptati, atque iucundæ. At uerò bonæ quoq; sunt, & etiam pulchræ: atque horum unumquodq; maximè ipsis competit, si rectè de his ipse iudicat studiosus: iudicat autem, ut est dictum. Optimum ergo & pulcherrimum, & iucundissimum est ipsa Felicitas: & non seiunguntur hæc, perinde atque in illo Delia carmine separantur.

Summè est pulchrum, ex Astræa quod gignitur alma.

Optima, si ualeas, res est, quod quilibet optat.

Summè est iucundum, si re potiaris amata.

Hæc enim operationibus omnia competunt: has autem ipsas aut unam ipsarū quæ sit optima, Felicitatem ipsam dicimus esse. Videtur tamen externis indigere bonis, ut is res agat præclaras, cui facultates desunt: multa nāq; per amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquam per instrumenta, aguntur, quibusdam autem carentes, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, Beatitudinem maculant: non enim satis ad Felicitatē idoneus est, qui penitus est deformis, aut ignobilis, aut solitarius sine prole: & minus etiam fortasse, si cui perprauis sint filij, uel amici, aut boni mortui sint. Ut igitur diximus, uidetur Felicitas & talis indigere prosperitatis. Vnde quidā prosperitatem Fortune, quidā uirtutem Felicitatē esse dicunt.

De modo assequenda felicitatis.

Astræa filia Astræ et Auroræ: quæ Astræus quoniam equissimas fuit primæ ceps, eius filia à poetis Iustitiam vocatam dicit Aratus. Haud facile emergunt, quorum uirtutibus obstat Res angusta domi.

Vnde & dubitatur, utrum disciplina, an assuetudine, an alio quodam modo per exercitium acquiri possit: an aliqua diuina sorte, an & ob Fortunam proueniat. Si igitur & aliquid aliud Deorum est munus hominibus, consentaneum est rationi, & felicitatē à Diis ipsis dari: & eò magis, quò ceteris humanis bonis est præstabilius. Verum hoc ad aliam magis considerationem forsitan pertinet. uidetur tamen, & si non à Diis immortalibus mittitur, sed uirtute, disciplinæ quædam, uel exercitio comparatur, diuinissimum esse. Præmiū enim, finisq; uirtutis, optimum, & diuinū quiddam, ac beatum esse uidetur: etiam si fuerit multum commune. Fieri namq; potest, ut disciplina quædam, ac diligentia ab uniuerfis iis com-
paretur, qui nullo principio labefactato, idonei sunt ad consequendam uirtutem. quòd si melius est, hoc modo, quàm ob fortunam, felicem esse: rem ita sese habere consentaneū est rationi. Siquidem ea quæ sunt secundum naturam, ut quàm optime se habere possunt, sic se habent suapte natura, & ea similiter, quæ per artem conficiuntur, atq; à quacunque proueniunt causa, & ea maxime, quæ à præstabiliissima proficiuntur. Id autem, quod maximum, atq; pulcherrimum est, Fortune tribuere, ualde erroneum est. Patet & ex ipsa ratione quod queritur. Dicta est enim operatio animæ per uirtutem. Ceterorum autem bonorum alia inesse necessarium est: alia adiunant, suntq; utilia, ut instrumenta. Hæc & his consona sunt, quæ in principio diximus: ipsum enim finem saccultatis ciuilis optimum ponebamus. Hæc autem magnam adhibet diligentiam, ut ciues ipsos disponat, bonosque faciat, & ad honestas res agendas idoneos reddat. Merito igitur nec bouem, nec equum, nec aliud, quicquam

Principia
non labefacta
ea intelliguntur,
tur, quæ quis
aliquo natura
li impedimen
to non desipit.

Quicquid animarum dicim⁹ felix: quippe cum fieri nequeat, ut ipsorum quicquam talis sit particeps operationis. Hanc autem ob causam neq; puer est felix: nondū enim est idoneus ad res tales agendas, propter etatē. qui dicitur felices, ob spē dicitur: est enim opus (ut diximus) & perfecta uirtute, & perfecta etiā uita. Multa namq; mutationes in uita fiūt, uariæq; fortune: atq; fieri potest, ut is, q; maxime bonis abundat, in magnas incidat in senectute calamitates: ut i Heroicis de Priamo dicitur. Eū autē, q; tali fortuna est usus, et miserabiliter obiit, nemo felicē dicit. Quòd quis in hac uita dicendus sit felix: & quid felix.

CAP. X.

Est ne igitur nec ullus alius hominum felix, quandiu uiuit, dicendus: sed Solonis sententia, finem spectare oportet? Quòd si ita ponendum est, tum ne felix est, cum è uita decesserit, an id absurdum est penitus, nobis ipsis præsertim, qui felicitatem operationem quandam dicimus esse? Quòd si mortuum felicem non dicimus, neque Solon id uult: sed tunc dici beatum hominem tutò posse, quia iam est extra omnia mala, calamitatēsq; habet quidem & hoc controuersiam quandam. Mortuo namque bonum & malum uidetur aliquid esse: siquidem uiuenti, non autem sentienti: ut honores infamiae, & filiorum posterorumque omnium prosperitates, atque aduersitates. Dubitationem autem & hæc afferunt: ei namque, qui ad senectutē usque beatē uixit, secundumque rationem decessit, multas circa posteros accidere mutationes contingit: & alios ipsorum esse bonos, uitamque consequutos esse pro dignitate, alios contrā. cōstat autem et distantis ad parentes, multis, uariisq; modis ipsos sese habere posse. Absurdum igitur est, si defunctus si-

Heroica, carmina sunt heroum res gestas continet, ut Aeneis Vergil. Iliis Homeri. de Priami autē satis uide Vergil. lib. Aenei. ij.

De Solone
mo in numero septem scriptum inscripto, uide in eius uita Diogenem Laertium.

De chameleo
te multa Ari
sto. lib. ij. de na
tur. animaliu
um, & Plin.
lib. viij. cap.
xxxij. Cha
meleontem au
tē appellat me
taphoricē, ho
minem variē
affectū, vel fe
licitate, vel in
in operibus humanis tanta est firmitas, quanta est in ope
felicitate: quē rationibus iisce, quā a uirtute proficiuntur: eā nanq;
admodum & stabiliore & scientiis ipsis esse uidentur. Harum autem
Proteos, & Eurypod dicitur.

mul etiam mutaretur, & nūc felix fieret, nunc miser. absurdum est etiam, & minimē, nec aliquod ad tēpus, posterorum ad parentes res pertinere. Sed redeundum est ad id, quod prius est dubitatum. Ex illo nanque & id, quod nunc quæritur, fortasse perspicietur. Si igitur finem spectare oporteat, & tunc beatum dicere quenquam, non quia beatus tunc est, sed quod prius erat: quo pacto non est absurdum, si cū est felix, non uerē de ipso dicetur, quod inest: quia uiuentes dicere beatos, ob mutationes, nolumus: & quia felicitatem quidem stabile quiddā, nulloq; modo facile mutabile, esse putamus: fortunam autem in eisdem sepe reuolui. Nam si fortunam sequamur, sepe numero felicem, ac miserum eundem dicemus. Chameleontem quendā ostendentes ipsum felicem esse, ac debilitat collocatum. An fortunam sequi, nullo modo est rectū: non est enim in ipsa, bene uel male uiuere, situm: sed indiget humana uita ipsius, ut diximus. Operationum autem eā quā dem, quā a uirtute proficiuntur, felicitatis: eā uerō, quā sunt contrariā, contrarij dominæ sunt. Atte statuit huic sententiæ & id quod nūc dubitauimus. etenim nullū in operibus humanis tanta est firmitas, quanta est in operationibus: quā a uirtute proficiuntur: eā nanq; admodum & stabiliore & scientiis ipsis esse uidentur. Harum autem ipsarū eā quā cæteris antecellunt, maximē stabiles sunt, propterea quod in his ipsi beati, & maximē, & cōtinuatissimē uiuunt. Hoc enim simile est causæ, ut ipsarū non fiat obliuio. Id igitur, quod quæritur, cōpetet ipsi felicitati: & erit talis per uitā. Nam semper, aut maximē ea aget, & contēplabitur quā prodeū a uirtute, fortunāq; feret pulcherrimē, & omni ex parte cōcinnē, ac æquabiliter: quippe qui uerē bonus, atq; quadratus est, sine uituperatio

peratione. Cū autē a fortuna multa eueniant, & magnitudine, prauitatēq; differat: parua quidē, siue sint secunda, siue aduersa, constat non facere uitæ momentū: grādia uerō, ac multa, si secunda sint, beatiorem uitam efficiunt, quippe cū ad decorandum sint apta, & usus ipsorum pulcher, studiosusq; fiat: sin aduersa premūt, læduntq; uitam beatam: afferunt enim dolores, & multas operationes impediunt: attamen & in his ipsis pellucet ipsa honestas, cū multas quispian ac magnas aduersitates facile perfert: non ob insensibilitatē, sed quia generosus est, atq; magnanimus. Quod si operationes dominæ sunt (ut diximus) uitæ: nemo beatorum fuerit miser. nunquam enim odiosum quicquam atq; improbum aget. Eum enim, qui uerē bonus est, atq; prudens, fortunā omnem decore perferre, pro facultatēq; rerum semper res pulcherrimas agere: ut & ducem bonū presentibus uti castris, ad optime gerendum bellum: & bonum item futorem ex sibi datis pellibus pulcherrimum conficere calceum: cæterosq; omnes identidem artifices arbitramur. quā cū ita sint, miser quidem nunquam fuerit ipse felix. Beatus tamē non erit, si in Priami calamitates inciderit. nec igitur uariis, facileq; mutabilis erit: neq; enim ex felicitate facile, aut a quibusuis, sed ab ingentibus, & multis aduersitatibus dimouebitur: & ex talibus nō in paruos, sed in longo quodam perfectōque tempore rursus fuerit felix, magnas in eo res præclarasque nactus. Quid igitur obstat, eum felicem dicere, qui per uirtutem operatur perfectam, & bonis externis satis abundat: non quouis in tempore, sed in uita perfecta? An ne est addendum, & ita est uicturus, & secundum rationem, moriturus: quippe cū futurum quidem incertum sit nobis: felicitatem

Futurum ha
mini incertū,
quum felicitas sit finis per
fectus.

autem finem & omnino perfectam omni ex parte ponamus: quod si ita sit, uiuentium eos, quibus ea quæ diximus & insunt, & inerunt, beatos dicemus, beatos autem homines. Sed de his quidem eousq; sit diffinitum.

Quod posteriorum fortunæ ad defunctos pertineant.

CAP. XI.

Fortunam autem posteriorū, amicorūque omnium nihil conferre: longè ab amicitie finibus discedere, & opinionibus contrarium esse uidetur. Cum uerò multa sint ea, quæ eueniunt, uariâsque differentias habeant: & alia magis, alia minus conferant: in singula quidem ipsa diuidere prolixum, & infinitum esse uidetur. sat autem erit fortasse, si de his ipsis uniuersaliter, figurâque dicetur. Ut igitur aduersitatum earum, quæ beatis eueniunt, aliæ pondus aliquod momentūque habent ad uitam, aliæ sunt leuiiores: sic sese habent & ea, quæ circa amicos accidunt omnes. Viuentibus autem, an mortuis calamitas accadat, multò magis refert, quàm res nefandæ grauēsque agantur, an in tragediis recitetur, animaduertenda est igitur differentia hoc etiam pacto, imò uerò considerandum forsitan etiam est, si cuiuspiâ boni uel mali participes sint defuncti. Videtur igitur, etiâ si quipiam ex his ad ipsos perueniat, siue bonum, siue contrarium: exile quid ac paruum, aut simpliciter, aut illis esse. siquidem tantum ac tale, ut neque beatos eos efficiat, qui beati non sunt: neque beatitudinē auferat à beatis. Videntur igitur tã prosperitates, quàm aduersitates amicorū aliquid defunctis afferre: tale autē ac tantū, ut nec felices haud felices, nec aliud quicquā huiusmodi faciat.

Quod felicitas bonum sit honorabile potius, quàm

quàm laudabile.

CAP. XII.

HIS autem determinatis, de felicitate consideremus, Nam laudem autem laudabile quiddam sit, an potius honorabile honor est siue. Constat enim, potentiam non esse: omne autem laudabile ex eo laudari uidetur, quia est affectum aliqua qualitate, & aliquo modo sese habet ad aliquid. Iustum enim, & fortem, & bonum omnino uirum, atque uirtutem ob opera laudamus ac actiones. robustum etiam, idoneūque ad cursum hominem, & ceterorum queng; similiter laudamus: quod affectus est aliqua qualitate, & ad bonum aliquod studiosūque refertur. Id ita esse patet etiam ex Deorum laudibus: nam cum ad nos referuntur, ridicule sanè uidentur, quod quidem ex eo fit, quia laudes, ut diximus, per relationem efficiuntur. Quod si laus tantum est, constat optimorum non esse laudem, sed maius aliquid præstabiliusue, quemadmodum & uidetur. Nam & deos beatos, felicēsq; dicimus, & uirorū etiam eos, qui maxime sunt diuini, & rerum bonarum simili modo. Nemo namq; felicitatem laudat, ut iustitiam: sed ut diuinius quiddam, præstabiliusue rem dicit esse beatam.

Videtur autem & Eudoxus rectè uoluptati primas defendisse partes: id enim (uoluptatem inquam, quæ quidem est bonum) non laudari indicare putabat, præstabiliorē ipsam esse rebus laudabilibus uniuersis. Talem autem Deum, & summum bonum esse dicebat: ad hæc enim cetera uniuersa referri. Etenim laus quidem uirtutis est, hæc enim ad res honestas agendas idonei fiunt: commendationes autem operum sunt simili modo, tam corporis, quàm etiam animæ. uerū hæc quidem exactè discutere, magis ad eos forsitan pertinet, qui circa commendationes uersantur: nobis autem perspicuum

B 4

ex his,

ex his, quæ diximus fuerit, felicitatem ex his esse, quæ honorabilia sunt & perfecta. Videtur autem ex eo sic se habere, quia principium est cætera enim gratia eius agimus omnes: principium uerò, causamq; bonorum, honorabile quiddam & diuinum dicimus esse.

De duplici animæ parte, ac virtutis diuisione.

CAP. XIII.

CV' M autem felicitas animæ quædam per uirtutem perfectam sit operatio, de uirtute consideremus oportet: hoc enim pacto melius fortasse de felicitate etiam contemplabimur. Videtur autem & is, qui uerè ciuilis est, circa hanc maxime elaborare. Vult enim ipsos ciues bonos efficere, legibusq; obtemperantes: atq; horum exemplum legum latores tum Cretensium, tum Lacedæmoniorum habemus: & si qui alij tales fuisse. quod si hæc consideratio ciuilis est facultatis: constat inquisitionem hanc, perinde ut ab initio proposuimus, ac instituimus, fore. De Virtute autem humana considerandum est: bonum enim humanum ac felicitatem quærebamus humanam, uirtutem uerò humanam dicimus, non eam, quæ corporis est: sed eam, quæ animæ: Felicitatem enim operationem animæ dicimus. Quæ cum ita sint, patet ipsum ciuilem aliquid ex parte de anima scire oportere: quemadmodum et eum, qui curaturus est oculos, totumq; corpus, de ipsis scire oportet: & eo magis, quo facultas ciuilis honorabilior est, atq; præstabilior medicina. Elegantes etiam medici multa plane circa cognitionem corporis tractant: & ciuilis igitur ipse de anima contempletur oportet: horum autem gratia, & quoad satis est ad ea, quæ hic quærentur: nam ulterius, exactiusue considerare, maius est opus, difficiliusue fortasse, quam ea quæ proponuntur.

Dicuntur

Cretensibus Leges tulit Minos, Lacedæmonius Lycurgus.

Facultas ciuilis honorabilior atq; præstabilior medicina.

Dicuntur autem & in externis sermonibus aliqua de ipsa sufficienter, & utendum est ipsis. Ut partium eius aliam ratione uacare, aliam rationem habere: atq; nihil in presenti refert, distinctæ sint hæ, perinde atq; corporis partes, & omne partibile: an ratione quidē sint duæ, re uerò se iungi non possint, ut in circumsferentia sese habent concauum, & conuexum. Partis autem ratione uacantis, alia quidem communis est, & uegetatiua. Loquor autem de ea, quæ causa est, ut id quod ipsam habet nutriatur, incrementaq; suscipiat: talem enim animæ potentiam, in uniuersis quæ nutriuntur, quispiam posuerit, ut in fœtibus: & hanc eandem etiam in perfectis. Est enim magis consonū rationi, hanc eandem, quam aliquam aliam ponere. Huius igitur uirtus communis quædā, & non humana uidetur. nam hæc pars & potentia in somnis uidetur maxime operari: bonus autem, & malus minime in somno discernitur. Quapropter inquirunt, & miseris felices, in dimidio uitæ, nihil differre. Hoc autem recte accidit: somnus enim otium est animæ, tam studiosæ, quam uitiosæ, nisi parumper motuum perueniant aliqui: atq; ita modestorum meliora, quam quorum uiam reuolit, uis uisa fiant. Sed de his quidem hætenus: & nutriendi potentia, cum expers sit humana uirtutis, omittenda est.

Videtur autem & alia quædā esse natura animæ, uacans ratione, aliqua tamen ex parte particeps rationis. Continentis enim, & incontinentis rationem, idq; animæ quod rationem habet, laudare solemus: recte namq; & ad optimas res inuitat: in ipsis autem & aliud quid, præter rationem inesse uidetur, quod quidem repugnat, resistitq; rationi. Nam ut dissolutæ corporis partes, si ad dextram mouere uelis, in sinistram feruntur: si plane sit

Hæc sententia consolatur pauperum fortunatos, fortunatorumq; superbiam reuolit, de qua Erasmi multa, chiadadis secundæ centuria prima, paræmia uerò nona.

B 5 & in

in anima, ad contraria enim incontinentium appetitio-
nes feruntur. Verum in corporibus quidem cernimus ea,
quæ ad contrariam partem feruntur: in anima uerò non
cernimus. Fortasse autem non minus in anima putan-
dum est esse aliquid præter rationem. quod huic aduersa-
tur et obuiat: dicere uerò quo modo est diuersum, nihil
refert. Videtur autem hoc rationis, uti diximus, par-
ticeps esse. paret enim in ipso continente rationi: et in
temperante, ac forti magis forsitan eidem obtemperat:

Pars animæ omnia enim in illis sunt consona rationi. Pars igitur ani-
mæ ratione uacans duplex esse uidetur. Vegetatiua nanq;
cæ duplex, nullo modo rationis est particeps: sed cupiendi uis, et o-
mnino appetendi, rationis est quodam modo particeps,
ea ratione qua obedit ipsi, atq; obtemperat. sic et patris,
et amicorum, et non ut rerum mathematicarum dicimus
rationem habere. Hanc autem partem ratione uacantem,
rationi obtemperare: admonitiones, et increpationes, et
cobortationes iam indicant. Quod si oporteat hanc
quoq; partem dicere, rationem habere, duplex et ea pars
erit, quæ rationem habet: et una quidem propriè et in
se ipsa, altera uerò, ut is qui obtemperat patri. Diuidi-

Virtutis di- tur autem et Virtus hac differentia. Virtutum enim
usio, alias intellectiua, alias morales dicimus esse: sapientiam
quidem, et prudentiam, et sagacitatem intellectiua: li-
beralitatem autem, et temperantiam morales. Nam cum
de moribus cuiuspiam loquimur, non sapientem illum,
aut sagacem: sed mitem, aut temperantem dicimus esse.
laudamus autem et sapientem, ob habitum: at habituum
eos qui laudabiles sunt, uirtutes appellare solemus.

FINIS.

ETHI

ETHICORVM ARI-
STOTELIS LIB. II.

De productione virtutis intellectiua, ac moralis.

CAP. I.

Virtus autem uirtus sit duplex, intellectiua
inquā atq; moralis: intellectiua quidē plu-
rimum ex doctrina generationem habet, et
incrementū: quapropter experientia indi-
get, temporeq;. Moralis autem ex consuetudine compara-
tur, unde et nomen habuit tale: ex quo patet nullam fieri
uirtutem morum in nobis natura. Nihil enim eorum quæ
sunt, natura aliter assuescit: ut lapis, cui quidem natura
competit ferri deorsum: nūquam assuescet ferri sursum,
neq; simillies ipsum assuescendi causa quispiā sursum
proiceret: simili modo nec ignis ferri deorsum: nec aliud
quicquam aliter quā sibi natura cōpetet, assuescet. Ne-
que igitur natura, neq; præter naturā in nobis uirtutes
efficiuntur: sed idonei quidē ad ipsas suscipiendas sumus
natura. suscipimus autē ipsas atq; perficimur per cōsue-
tudinē. Præterea eorum quæ in nobis fiunt natura, po-
tentias prius accipimus, deinde reddimus operationes,
quod quidem in ipsis sensibus intueri licet. Non enim ex
eo quia uidimus, uel audiuius sæpè, sensus accepimus.
Sed contra habentes, usi sumus: non usi, accepimus: at uir-
tutes accepimus operati prius: quæ admodū et in artibus:
quæ nanq; posteaquā didicerimus facere oportet: ea fa-
cientes discimus, edificatores etenim edificantes, et ci-
tharædi pulsantes citharam fiunt: pari modo iusta agen-
tes iusti, et modesti modesti, fortiaq; fortes efficiuntur.

Testatur hoc, et id quod in ciuitatibus fieri so-
let,

opationes alie insu-
rity anni ita ut son-
y sic opant ut hic h
alie sunt subla
thidine itant
on certa opant
atameq; p longue
thidine ad alia fa-
ut in fine op. V

Fabricando
fabri sumus.

let. Legū nanq; latores ipsos, ciues assuefaciētes, bonos efficiūt: atq; omnis quidē Legunlatoris hæc est uolūtas: qui uerō non bene id faciunt, peccant: atq; hoc ipso resp. bona, a mala rep. differt. Insuper & ex iisdē, & per eandem omnis uirtus, & ars similiter sit, & corrumpitur. Ex eo nanq; qui pulsant citharā, & boni, & mali fiunt citharædi: similiratione & ædificatores, & ceteri omnes. Nam ex eo quia bene ædificant, boni: & ex eo quia malē, mali fiunt ædificatores & fabri. Quod nisi ita sese haberet, non esset opus docente: sed omnes boni fierent, aut mali. Sic igitur & in uirtutibus res sese habet: agentes enim ea quæ sunt in commerciis hominum, alij iusti, alij iniusti fiunt: agentes etiam ea quæ sunt in terribilibus rebus, timereq; assuescentes, aut confidere, alij fortes, alij timidi fiunt. Idem & circa cupiditates, & iras euenire uidetur. Alij enim temperati, ac mites fiunt: alij in temperati, ac iracundi: ex eo planē, quia hoc in ipsis, aut hoc modo uersantur: atque (ut breuiter dicam) omnes habitus ex operationibus similibus fiunt: quapropter tales quasdam operationes reddere oportet: ipsarum namque differentias habitus ipsi sequuntur. Non igitur parum, sed plurimum, quā potius totum refert, sic an non sic homines ab adolescentia consuescant.

Habitus ex operationibus similibus fiunt.

Plurimum refert quomodo ab adolescentia consuescamus.

Cap. j. huius libri.

Quod virtus ab excessu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes.

CAP. II.

CVm autem præsens tractatio non contemplationis sit (ut cæteræ) gratia: non enim ut sciamus quidnam sit uirtus, sed ut efficiamur boni, consideramus (nam nulla ipsius esset utilitas) de actibus, quonam modo sint agendi, considerare necesse est. Hi nāq; sunt autores, ut tales quidam

dam ipsi habitus fiant, quæ admodum diximus. Agere igitur ratione recta, cōmune est, & supponatur: posterius autē de ipso dicitur, & quid est ipsa recta ratio, et quo modo ad cæteras sese habet uirtutes. Illud autē antea consiteamur oportet, omnem sermonē qui est de rebus agendis figura, & non exactē fieri debere: quæ admodum & ab initio diximus: rationes inquam, ut materia postulat, semper esse efflagitandas. Actiones autē, & ea quæ profunt, nullam habent stabilitatē, quemadmodū neque salubria ipsa: atq; cū talis sit sermo uniuersalis, multo minus is sermo certitudinis habet, qui de singularibus est. nā neque sub artē, neq; sub præceptionē ullam cadūt: sed oportet ipsos agētes ea semper cōsiderare, quæ ad tēpus accommodatur, quæ admodū & in medicina sit, & in gubernādi etiam arte. Verū etsi præsens sermo talis est, uti diximus, enitendū est tamen, opem ac auxiliū ferre. Primum igitur hoc contemplemur, oportet res istiusmodi tales esse, ut ab exuperatione, defectiōneue corrumpantur: ut in uiribus uidemus, ac ualetudine fieri. nam pro rebus obscuris, claris iudiciis utamur oportet. exuperatio namque laborū, defectiōq; uires corrumpūt, similiter potus cibiq; exuperātes atq; deficiētes, ualetudinem auferūt: moderati uerō faciunt, augent & conseruant. Sic igitur & in fortitudine, ac tēperantia, ceterisq; uirtutibus res sese habere uidetur: qui nanq; cuncta fugit, atque formidat, neque quicquam subire, perferrēque patitur, is timidus sit: qui nihil omnino timet, sed aggreditur omnia, is audax nimirū efficitur. simili modo qui uoluptate omni potitur, nec excipit ullam, intemperas: qui cunctas fugit, perinde atq; agrestes homines, insensatus euadit. Etenim tam temperantia, quā fortitudo ab exuperatione quidem

Lib. primo cap. 7.

hic dicitur quod non esset opus docente in omnibus scientiis si uel in quibusdam propriis sufficeret.

Timidus. Audax.

Intemperans. Insensatus.

dem & defectu corrumpitur, à mediocritate autem conseruatur. At enim non solum ortus, & accretiones, corruptione sue ex eisde, & ab eisdem efficiuntur: sed et operationes in eisdem etiam erunt. Nam & in ceteris, quae sunt manifesta magis, res ita sese habere uidetur, ut in uiribus. uires enim tam copia cibi, quam multorum laborum tolerantia comparantur: & robustus ipse multum sumere cibum, & multos labores tolerare maxime potest.

reperati quomodo fiant.

Sic fit & in uirtutibus ipsis, nam abstinendo à uoluptatibus, efficiuntur temperati: & facti iam temperati, maxime ab ipsis possumus abstinere. Idem & in fortitudine fit. etenim assuescendo formidolosae res parui pendere, subireque ipsas, atque perferre, fortis euadimus, factique fortes, maxime res formidolosae poterimus ferre.

Quod uirtus moralis sit circa uoluptates ac tristitias.

CAP. III.

AT qui signum habituum sit oportet ea uoluptas, quae ipsis actionibus aduenit, & identidem dolor. Qui namque à corporis abstinet uoluptatibus, si hoc ipso gaudet, temperans est: si moleste fert, intemperans. Rursus qui pericula subit & gaudet, aut saltem non dolet, fortis: qui uero dolet, timidus est. moralis namque uirtus circa uoluptates, dolorisque uersatur.

Moralis uirtus circa uoluptates dolorisque uersatur.

Ob uoluptatem enim res improbas agimus, ob dolorem uero res posthabemus honestas. Quapropter homines ab ipsa statim adolescentia (ut inquit Plato) ita institutos esse oportet, ut iis gaudeant, doleantque, quibus gaudere, dolereque oportet. haec est enim educatio, ac eruditio recta. Praeterea si uirtutes sunt circa actiones atque affectus, omnem uero affectum, & actionem omnem, uoluptas sequitur aut dolor: uirtus

ob

ob id ipsum etiam circa uoluptates, dolorisque uersantur. Indicant id ita esse. & poene: quippe cum per ipsos fiant dolores: sunt enim medicamenta quaedam, medicamenta uero per contraria fiunt. Praeterea omnis habitus animi (ut antea diximus) ad ea, & circa ea naturam habet, à quibus deterior, meliorque efficitur. ut ob uoluptates dolorisue, prauus habitus fiunt, ex eo sane, quia persequuntur homines atque fugiunt, aut quas, & quos non oportet, aut cum non oportet, aut quemadmodum non oportet, aut quot modis aliis à ratione talia definiuntur.

Medicamenta per contraria fiunt.

Pravi habitus ob uoluptates & dolores.

Quapropter & sunt qui definiunt uirtutes, affectuum ipsas inquit esse uacuitates, tranquillitatesue quasdam: sed non recte, quia simpliciter dicunt, & non addunt, ut oportet, & quando oportet, &c. quae adduntur. uirtus ergo talis supponitur circa uoluptates atque dolores, optimarum esse rerum actiua: uirtutem autem contrarium. Fuerit autem nobis de ipsis & ex his etiam manifestum. Nam cum tria sint ob quae quispiam expetit, honestum, utile, inuicundum: & tria illis contraria, ob quae fugit, turpe, inutile, atque molestum: bonus quidem ut circa haec omnia recte agit. malus autem peccat, & maxime circa uoluptatem. Haec enim & communis est animi

Tria, ob quae uoluptate expetimus.

Tria, ob quae uoluptate fugimus.

libus, & omnia quae in expetitionem cadunt comitari uidetur: quippe cum honestum, & utile uideatur esse inuicundum. Praeterea cunctis una cum hominibus ab ipsis incunabulis est enutrita, quapropter arduum est hunc affectum insitum uitae extrudere. Iudicamus etiam & actiones ipsas alij magis, alij minus, uoluptate atque dolore. idcirco totum ipsum negotium circa haec esse necessesse est, non enim parum potest ad actus bene, aut male, gaudere, aut dolere. Difficilius est etiam (ut Heraclito placet)

Ab incunabulis dixit Arist. pro ab ineunte aetate, uel ab ipso uita exordio ac rudimento: quod alio modo dicitur, à teneris uirgulis.

cet)

cet) uoluptati repugnare, quàm ire. at circa difficilium semper & ars sit & uirtus: id enim quod in hoc efficitur bene, præstabilius est. Quare propter hoc etiã circa uoluptates, dolorisq; totum negotiũ est, & ipsius uirtutis, & ciuils etiam facultatis: qui nanq; bene his utitur, bonus erit: qui uerò malè, malus. Dictum sit igitur, Virtutem circa uoluptates, dolorisq; uersari: & ex quibus fit, ab his ipsis augeri: & cum non eodẽ modo fiunt, corrumpi: & circa illa etiam operari, ex quibus orta est.

Discrimen inter iusta agere, & iustè agere.

CAP. IIII.

Dabitauerit autem quispiam, quoniam modo dictum iusta agentes, iustos: & temperata, temperatos fieri oportere: Nam si iusta, temperatãq; agunt, iam iusti sunt, & temperati: perinde atq; si grammatica, musicãue faciunt, grammatici sunt atq; musici: an nec in artibus res ita se habet. Fieri nanq; potest, ut grammaticum aliquid quispiam faciat, & fortuna, & alio admonente: at tunc erit grammaticus, cum & grammaticum quipiam, & grammaticè faciet: id est secundũ eam, quæ est in ipso, grammaticam artem. Præterea nec simile in artibus, & in uirtutibus est: nam ea, quæ ab artibus fiunt, bonum ipsum in seipsis habent: sufficit igitur, si ipsa aliquo modo sese habentia fiant. At ea, quæ à uirtutibus fiunt, non iustè aut temperatè aguntur: si sunt iusta, aut temperata. Sed si & agens sic sese habens, agat: primum quidem, si sciens: deinde, si eligens propter ipsa: tertio si firmo animo, ac immutabili agat. Hæc autem ad habitus quidam ceteros habendos non requiruntur, præter ipsum scire: ad uirtutes autem, scire quidem parum aut nihil potest: cetera uerò non parum, sed totum possunt. Quæ quidem

sic agimus, ut iusti temperati, & omnino studiosi, quum scienter & ex electione agimus.

quidem & ex eo, quia persepe res iustæ temperatæque aguntur, proueniunt. res igitur iustæ temperatæq; dicuntur, cum sunt tales, quales uir iustus ageret, aut temperatus. Iustus autem ac temperatus est, non is qui has agit: sed qui sic etiam agit ut iusti, temperatiq; agunt. rectè igitur dicitur iustum fieri agentem iustam: & temperatum etiã, temperata: qui uerò hæc non agit, nunquam euasurus est bonus. Verum pleriq; hæc quidem non agunt. Ad sermones autem confugientes, sese philosophari putant, & studiosos hoc fore modo. atq; id perinde ut ægroti faciunt, qui medicos quidem diligenter audiunt: nihil autem eorum agunt quæ præcipiuntur ab illis. ut igitur illis corpus non bene sese habeat, si ita curantur, sic nec his animus planè, si ita philosophantur.

De affectu, potentia, habitu: & quod habitus sit genus virtutis.

CAP. V.

Post hæc autem quidnam sit ipsa uirtus, consideremus oportet. Cum igitur tria sint quæ fiunt in anima, affectus, potentia, habitus: horum aliquid ipsam uirtutem esse necesse est. atq; affectus quidem uoco, cupiditatem, iram, metum, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, emulationem, misericordiam: & ea omnino quæ uoluptas sequitur, aut dolor. potentias autem eas, quibus ad hos affectus suscipiendos, idonei dicimur esse: ut quibus dolere possumus, uel irasci, uel misereri, at habitus eos, quibus bene uel malè nos ad affectus ipsos habemus: ut ad irascendum si uehementer, aut remissè simus dispositi, malè habemus, si mediocriter, bene, & ad ceteros affectus simili modo. Virtutes igitur uitiaq; non sunt affectus. Nam affectibus quidem studiosi uel uitiosi non dicimur: uirtutibus autem & uitiis

Tria sunt in anima: affectus, potentia, habitus.

Affectus.

Potentia.

Habitus.

C tils

Ob affectus tuis dicimur. Et ob affectus neq; laudamur, neq; uitupe-
ramur. non enim qui metuit, aut irascitur, laudatur, neq;
qui simpliciter, sed qui modo quodam irascitur, uitupe-
ratur. at ob uirtutes, uitiaq; laudamur atq; uituperamur.
Præterea irascimur quidem & timemus sine elec-
tione. uirtutes autem electiones sunt quædam, aut non
sunt sine electione. Insuper affectibus quidem moueri
dicimur, uirtutibus autem aut uitis non moueri, sed aliis
quo modo disponi. Propter hæc eadem neq; potentia
sunt: nam neq; boni uel mali dicimur, neq; laudamur aut
uituperamur, quia possumus irasci, uel timere simplici-
ter. Et insuper potentes quidem sumus natura: boni
uerò non efficiuntur, aut mali, natura, quemadmodum au-
tea diximus. Quod si uirtutes neq; affectus sunt, neq;
potentie, restat ipsas habitus esse. quid igitur sit ipsa uir-
tus, genere diximus.

huius libri
cap. i.

De duplici mediocritate, & virtutis substantia.

CAP. VI.

Portet autem non solum ita dicere uirtutem ha-
bitum esse: sed etiam qualisnam habitus sit. Di-
cendum est igitur, omnem uirtutem, & id ipsum cuius
est uirtus, bene sese habere facere, & opus ipsius reddere
bene. Oculi namq; uirtus, & oculum, & opus ipsius
studiosum facit, quippe cum uideamus uirtute oculi be-
ne. uirtus itidem equi, studiosum efficit equum, & bo-
num ad currendum, portandumq; equitem, & expectan-
dum etiam hostem. quod si id ipsum ita se habet in uniuersis,
& uirtus ipsius etiam hominis habitus is erit, à quo
bonus efficitur homo, & quo bene suū opus ipse reddet,
efficietq;. Quomodo autem id erit, & antea quidem di-
ximus, & nunc etiam magis patebit, si contemplabimur
qualisnam

Libri huius
cap. ii.

qualisnam sit ipsius uirtutis natura. In omni itaq; re
continua, diuisibiliq; aliud plus, aliud minus, aliud æqua-
le. Vel ex parte ipsius rei, uel respectu nostri accipi
potest. Aequale autem, medium est quoddam inter exu-
perationem atque defectum. Atque rei quidem ipsius me-
dium id esse dico, quod æquè ab extremorum utroq; di-
stat: idq; est apud omnes unum & idem. Respectu autem
nostri, quod neq; exuperat, neq; deficit: idq; non est apud
omnes unum & idem. ut si decem sint multa, & duo pau-
ca: sex ipsius rei media capiuntur. æquè nanque excedunt
& exceduntur: atque hoc in arithmetica comparatione
rationum medium esse constat. at id quod est nostra ex
parte medium, non eodem sumendum est modo. Non enim
si cui decem quidem minas comedere nimium est, duas
autem, parum: sex ei minas ludimagister præcipiet. est
enim & hoc fortasse multum ei qui accepturus est aut
parum. Miloni nanque parum, incipienti uerò sese
exercere, nimium est. Simili modores sese habet in cur-
su, ac in palæstra. hoc igitur modo quiuis artifex exu-
perationem quidem fugit, atque defectum, medium autem
querit & expetit, non quidem rei, sed quod ad nos
medium dicitur. Quod si omnis scientia suum hoc
modo bene conficit opus, ad medium ipsum respiciens, &
in hoc sua redigens opera, unde & dici solet, in iis quæ
bene sese habent operibus, nec auferri quicquam, nec
addi posse, propterea quod exuperatio quidem & defe-
ctio bonum ipsum corrumpunt: mediocritas uerò con-
seruat, atque boni artifices ad hoc respicientes (ut dixi-
mus) operantur: uirtus autem omni arte exactior est
& præstantior, quemadmodum & natura: ipsa pro-
fecto uirtus medij ipsius est coniectrix.

Medij quid.
Hermolaus do-
cet, minam, li-
brā & olcem
pro eodem ac-
cipi apud Gre-
cos: ut apud la-
tinos librā &
pondo.

Milo hic, pro
quouis athleta
seu fortissimo.

C 2 autem

autem de morū uirtute: hæc enim circa affectus, actūsque uersatur: in quibus est exuperatio, & defectus, & medium. fit enim ut magis & minus quispiam & metuat et confidat, & cupiat & abhorreat & irascatur & misereatur, & omnino delectetur ac doleat, & utroque modo nō bene, & etiam quando oportet, & pro quibus, & ad quos, & cuius gratia, & ut oportet: hoc autem medium est, & optimum quod est ipsius uirtutis. similiter circa actus exuperatio est, & defectus, & mediū. uirtus autem circa affectus, actūsque uersatur, in quibus exuperatio quidem peccatū est: & defectus uituperatur, medium autē laudatur, & rectē cōfiscitur, quorū utrūque uirtutis ipsius est. uirtus igitur mediocritas est quādam, cum sit ipsius medij coniectatrix. Præterea peccare quidē multis modis cōtingit. Malum enim est infiniti (ut Pythagorici putant) bonum uerō finiti. at rectē agere, unicē. quapropter & alterū facile, alterū difficile est. Facile quidē non attingere signum, difficile autē illud finiti, rectē attingere. Et ob hoc igitur exuperatio quidē atque defectio uitij est, mediocritas uerō uirtutis. Vno nanque modo bonus est, multisque nefandus. Est igitur uirtus habitus electius, in mediocritate consistens, ea quæ est ad nos definita ratione, & ut definierit ipse prudens. Mediocritas autem duorū est uitiorum, unius per exuperationem, alterius per defectū: & ex eo etiā quia illa quidem partim deficiunt, partim exuperant id quod oportet, & in affectibus, & in actibus. uirtus autem medium ipsum & inuenit & expetit. Quapropter ipsa uirtus, substantia quidem & ratione quid est dicente, mediocritas nō est in est: at optimi respectu, & bene sese habentis extremis omnibus. Non autem omnis actus, nec omnis affectus suū scipit

scipit mediocritatem. Sunt enim affectus nonnulli, qui continuo nomine suo sunt cum prauitate connexi, ut maleuolentia, impudentia, inuidentia: & actus identidem, ut adulterium, furtum, homicidium. hæc enim uniuersa, & talia ita dicuntur, quia ipsa sunt praua, sed non exuperationes ipsorum, atque defectiones. circa igitur talia nullum est tempus rectē agendi, sed semper delinquitur. neque sit ut quisquam bene uel male talium quicquā agat: qui cum oportet, & quando, & ut oportet adulterium committēdo, sed simpliciter quicquid istorum efficiatur, delinquitur. Simile igitur est & circa iniustitiam, timiditatem, & luxuriam: mediocritatem ac exuperationem & defectionem esse censere. hoc enim pacto, exuperationis & defectionis erit utique mediocritas, & exuperationis exuperatio, & defectionis item defectio: sed ut temperantia, fortitudinisue non est exuperatio atque defectio: quia medium ipsum est, modo quodam extremum: sic nec illorum est mediocritas nec exuperatio & defectio: sed utcunque agantur, semper delinquitur. omnino nanque nec exuperationis & defectionis est mediocritas: nec mediocritatis exuperatio & defectio.

Mediocritatum inter duo extrema dispositio.

C A P. VII.

ET enim id ipsum non solum uniuersaliter dicere: sed ad ipsa singula etiam accommodare oportet. Sermo enim eorum qui circa actus uersantur, uniuersales quidem magis communes: particulares uerō magis sunt ueri. actus nanque circa singularia sunt, quibus oportet sermones consentaneos esse. Hæc igitur ex descriptione sumenda sunt. Circa timores, itaque fiduciaque, mediocritas

diocritas quidem est fortitudo. at exuperantium is qui
dem qui non timendo exuperat, nomine caret: sunt autem
complura quæ nominibus uacant. is autem qui confiden-
do exuperat, audax est. at is qui timendo quidem exupe-
rat, confidendo autem deficit, timidus. Circa uolupta-
tes atq; dolores, non omnes quidem, & minus circa dolo-
res, mediocritas quidem est temperantia: exuperatio au-
tem, intemperantia. At deficientes circa uoluptates
per pauci fiunt, quapropter nec his est positum nomen, sed
insensati uocentur. Circa dandas capiendâsque pecu-
nias, mediocritas quidem est liberalitas: exuperatio au-
tem & defectio, prodigalitas, atque liberalitas, quibus
contrario modo exuperant & deficient homines. pro-
digus enim in erogando exuperat, in capiendo deficit. at
illiberalis atque auarus in capiendo exuperat, in ero-
gando deficit. Atque de hisce nunc quidem figu-
ra loquimur, & in summa, hoc ipso contenti: postea
uerò exactius de ipsis determinabimus. Sunt & alie
circa pecunias dispositiones: & mediocritas qui-
dem est magnificentia. Differt enim hoc à libera-
rali magnificus, quod hic circa magna, ille circa par-
ua uersatur: exuperatio autem, ruditas circa de-
corum: sordiditas & defectus circa decorum, pusil-
litas. Atque hæc differunt ab iis quæ circa libe-
ralitatem diximus esse, & differentiam posterius explica-
bimus. Circa honorem & eius oppositum, mediocri-
tas quidem est magnanimitas: exuperatio uerò lentitudo
quædam, & defectio pusillanimitas dicitur. Ut au-
tem ad magnificentiam sese habere diximus liberali-
tatem, hoc differentem ab illa quod circa parua uer-
satur: sic sese habet & ad magnanimitatem (quæ qui-
dem

dem circa honorem magnum uersatur) alia quædam
dispositio quæ circa paruum uersatur. fit enim, ut appe-
tatur honor ut oportet, & magis quam oportet, & mi-
nus. Atq; is quidem qui in honorum exuperat appeti-
tione, ambitiosus uocatur. is autem qui deficit, appeti-
tione uacans honoris, & medijs nomine caret. Dispo-
sitiones etiam ipsæ præter unam nomine carent: ambitio-
namq; ambitio uocatur. Quocirca fit, ut extremi de
medio loco decertent. nos quoq; medium hunc, modò am-
bitiosum, modò uacantem honoris appetitione uocamus:
& nunc ipsum ambitiosum, nunc alteri laudamus. quam
autem ob causam id facimus, in sequentibus explanabi-
tur. Nunc de cæteris eundem seruantes modum dicamus. ti cap. iij.
Est igitur & circa iram mediocritas, & exuperatio, &
defectio. atq; cum serè nominibus careant, medium man-
suetum dicentes, mediocritatem mansuetudinem appella-
bimus. extremorum autem is quidem qui exuperat, ira-
cundus: & uitium, iracundia uocetur. is uerò qui defi-
cit ira uacans, defectio, iræ uacuitas nuncupetur. Sunt
& alie tres mediocritates, quæ tametsi similitudinem
quandam & conuenientiam, inter sese habent, differunt
tamen. Omnes enim sunt circa uerborum, actuumue
communem usum: sed differunt, quod earum una circa ue-
rum quod est in ipsis, ceteræ circa incundum uersantur:
quod quidem partim est in ioco, partim in cæteris con-
gressionibus uniuersis. & de his igitur est dicendum, ut
magis cernamus in uniuersis mediocritatem quidem lau-
dabilem esse, extrema uerò neq; recta neque laudabilia,
sed uituperabilia esse. Atq; horum etiam pleraq; nomi-
nibus carent. uerum entendum est & his, pèrinde atque
cæteris, ponere nomina diluciditatis gratia, ut facile
sequi

sequi possimus. Circa uerum igitur medius quidem uerax quidam, & mediocritas ueritas appellatur. fictio uero, si ad maiora pergat, arrogantia, & arrogans qui ipsam habet dicatur: sin ad minora, dissimulatio nuncupetur: & qui habet ipsam, dissimulator. Circa iucundum quod in ioco consistit, medius quidem comis ac urbanus: & dispositio comitas atq; urbanitas appelletur. exuperatio autem scurrilitas: & qui ipsam habet, scurra: & qui deficit, rusticus quidam: & habitus, rusticitas nuncupetur. Circa uero reliquum iucundum, quod est in uita, is quidem qui est ut oportet iucundus amicus dicatur, & mediocritas amicitia. Is autem qui exuperat, si nullius gratia rei, placidus: sin sui emolumentum causa, adulator est appellandus. At is qui deficit, & in cunctis est iniucundus: contentiosus quidem, difficilisque dicatur. Sunt & in affectibus & in iis quæ sunt circa affectus, mediocritates. Verecundia namq; uirtus quidem non est: laudatur tamen & ipse etiam uerecundus. nam & hic dicitur esse medius, & exuperans atq; deficient. & exuperat quidem is qui in uniuersis uerecundatur, qualis est ipse pauidus: qui uero deficit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudens: medius uero dicitur uerecundus. Indignatio autem mediocritas est inuidie, & maleuolentie, uersantur autem circa dolo-rem & uoluptatem, quæ oriuntur ex iis quæ proximis accidunt. indignans enim dolet, cum aliqui prosperitate fortunæ indigne fruuntur. inuidus autem hunc exuperans de omnibus dolet: sed maleuolus adeo deficit in dolendo ut gaudeat. Verum de his erit & alio loco tem-
In fine tertij. pus dicendi. De iustitia uero postea pertractabimus:
In quarto & quinto huius. atq; cum non dicatur simpliciter, distinguemus ipsam,
de

& de utraque dicemus, quo modo mediocritas est. & si militer de rationis uirtutibus.

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.

CAP. VIII.

CV' M autem tres sint dispositiones, & duæ quidem sint uitia, quorum alterum in exuperatione, alterum in defectu consistit: una autem uirtus, quæ quidem est mediocritas, omnes inter se, et si non æquè, suscipiunt oppositionem. Extremæ namq; cum mediæ, tum inter sese contrariæ sunt, mediæ uero extremis. Nam ut æquale maius quidem est cum comparatur ad minus, minus autem cum comparatur ad maius: sic & habitus medijs respectu quidem defectuum exuperant, respectu autem exuperationum deficiunt, tam in affectibus, quam etiam in actibus. fortis enim cum ad timidum comparatur, audax: cum ad audacem, timidus esse uidetur. pari modo temperans respectu quidem insensati, intemperans: respectu autem intemperantis, insensatus uidetur.

Liberalis etiam prodigus uidetur si ad illiberalem, illiberalis si cum prodigo conferatur. Quapropter & extremorum uterq; medium ipsum ab se compellit ad alterum. atque fortem, audax quidem timidum: timidus autem audacem appellat, & in cæteris simili modo. Hæc cum hoc pacto inter sese opponantur, maior est utique contrarietas extremorum inter sese quam ad medium.

Longius enim hæc inter sese, quam à medio distant. & perinde, atq; magnum magis à paruo, paruūque à magno quam ab æquali utrunq; distat. Extremis insuper nonnullis ad medium similitudo quedam esse uidetur, ut audacie ad fortitudinem: & prodigalitati ad liberalitatem, at extremorum inter sese maxima est dissimilitudo:

C s tudo:

tudo: atque ea quæ plurimum inter se distant diffiniētes, contraria dicunt. quo fit ut ea quæ magis distant, magis contraria sint. At uerò medio in quibusdam exuperatio, in quibusdam defectio magis opponitur. Fortitudini nanque non audacia quæ est exuperatio, sed timiditas quæ est defectio, magis opponitur. Temperantiæ uerò non insensibilitas, quæ quidem defectio: sed intemperantia quæ est exuperatio, magis opponitur. Id autem ob duas accidit causas. atque una quidem est ipsius rei natura. nam quia propinquius atque similis est extremorum alterum medio, ideo non hoc ipsi, sed contrarium oppositum esse magis asserimus. ut cum audacia quidem similis fortitudini uideatur, atque propinquius esse. timiditas autem dissimilis: hanc illi magis oppositam esse censemus: etenim ea quæ plus à medio distant, eidem contraria magis esse uidentur. hæc igitur una est causa, quæ quidem est ex ipsius rei natura. Altera autem ex nobis sumitur ipsis. ea nanque medio contraria magis esse uidentur: ad quæ nos ipsi quodammodo natura sumus propensiores. nos enim ipsi quia magis ad uoluptates sumus procliuēs, idcirco facilius ad intemperantiam, quam ad modestiam inclinamur. hæc igitur magis contraria dicimus, ad quæ fit magis accretio. & propterea intemperantia quæ est exuperatio magis est contraria temperantiæ.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.

C A P. I X.

Virtutem igitur moris mediocritatem esse, & quomodo sit, & uitiorum duorum mediocritatē esse, unius per exuperationē, alterius per deflectionem, & talē

lem esse propterea quod cōiectrix est eius medijs, quod in affectibus est atque actibus: satis iam diximus. Quapropter difficile est studiosum esse: est enim difficile in unoquoque medium capere. ut circuli medium inuenire, non studiosum cuiuslibet, sed scientis est tantum. Pari modo irasci quidem, & dare argentum, sumptus facere cuiuslibet est, & facile: sed cui, & quantum, & quando, & quomodo, & gratia cuius oportet: non cuiuslibet est, neque facile: quod quidem est ipsum rectum, & est perrarum, & laudabile, & perpulchrum. Idcirco cum qui medium ipsum coniecat, primum quidem à magis contrario discedere oportet, & perinde atque Circe monebat. Extra undam & sumum longè compelle carinam.

Extremorum enim altero magis, altero minus delinquitur. Cum igitur consequi medium summè sit difficile, secunda (ut inquit) nauigatione, minima malorum sunt capiendæ: idque erit hoc maxime modo quem diximus. Considerare autem oportet & ad quæ nos sumus propensiores, nam alij ad aliam naturam sumus procliuēs, quod quidem ex uoluptate, dolore uel inde proueniente percipitur, atque nos ipsos ad contrarium oportet retrahere. Longè nanque à delinquendo secedentes, ad ipsum tandem medium accedemus, ut solent facere, ij qui lignorum ea quæ sunt obliqua ad rectitudinem redigunt. In uniuersis autem cauendum est maxime à uoluptate, non enim incorrupti iudicamus de ipsa. Ut ergo Troianorum senes erga Helenam sese habuerunt, sic & nos ad uoluptatem ipsam esse affectos, in omnibusque illorum dicere uocem oportet, hoc enim patetoremouentes à nobis ipsam, minus peccabimus. hæc igitur facientes (ut in summa dicam) maxime medium attin

Decreta seniorum Troianorum de restituenda Helena cognoscuntur ex Iliade Homeri.

attingere, consequiue poterimus. Id autem ipsum difficile est fortasse, & in singularibus maximè. Non enim facile determinari potest, quomodo, & quibus, & pro quibus, & quanto in tempore irascendum est. Etenim nos interdum eos qui deficiunt laudamus, & mites dicimus esse: interdum ipsos infensos, appellamus uiriles. Verum qui parum à recto exorbitat non carpitur, siue ad defectionem, siue ad exuperationem se flectat. qui uerò multum, uituperatur. non enim latet egressus. Facile autem non est excipere ratione, quousque & ad quantum à recto quispiam egressus, carpendus est. neque enim aliud quicquam sensibilem determinari facile potest. talia uerò in singularibus sunt: & iudicium est in sensu. Verum illud est manifestum, medium habitum in uniuersis laudabilem esse. Oportet autem nunc ad exuperationem, nunc ad defectionem declinare: hoc enim pacto facilius medium ipsum & rectum attingemus, ac assequemur.

ETHICORVM

ARISTOTELIS

LIBER III.

De voluntario, & inuoluntario.

CAP. I.

Virtus autem uirtus circa affectus, actusque uersetur, & in iis quidem quæ sua sponte quis agit, laudes & uituperationes: in iis autem quæ inuitus facit, uenia nonnunquam & misericordia locum habeat:

eos

eos forsitan qui de uirtute considerant, & de eo quod sua sponte quis facit, atque inuitus, determinare necesse est. uti lis est etiam legumlatoribus hæc sanè consideratio ad præmia, pœnâsq; instituendas. Videtur itaque ea inuitus facere quispiam, quæ uiolentia, uel per ignoracionem facit. Id autem est uiolentum, cuius principium est foris, in Violentum. quod nihil is qui agit, aut patitur, confert. ut si uentus aliquo tulerit, aut homines potestatem habentes. At ea quæ ob maiorum metum malorum, aut ob aliquod bonum aguntur. ut si tyrannus quempiam aliquid agere turpe iuberet, habens in potestate & parentes, & liberos, hac lege, ut si illud agat, illi sint incolumes: si non agat, dispareant: controuersiam habere uidentur, utrum hæc inuiti an sponte faciant homines. Tale etiam quid accidit & circa iactus eos, qui in tempestatibus sunt. Simpliciter enim nemo suas fortunas elicit sponte: sed omnes propter suam, cæterorumque salutem eiiciunt, modò sint mentis sanæ. tales igitur actus mixti quidem sunt. Iis autem magis sunt similes quos sponte homines agunt. Expetuntur enim tum cum aguntur. atque finis actionis in temeris conditione consistit. & sponte igitur & inuitum unumquodque dicendum est agere, cum agit: agit autem sua sponte. Est enim in ipso principium mouendi partes eas quæ sunt in huiusmodi actibus instrumenta. at quorum principium est in ipso, ea agere uel non agere in ipso est situm. talia igitur sua sponte quisque agit. At simpliciter fortassis inuitus nemo naneque talium quicquam per se expeteret unquam. In actibus autem huiusmodi nonnunquam homines & laudantur: cum pro magnis & honestis rebus aliquid turpe ferunt aut molestum: si uerò contrà faciunt, uituperantur,

tur. est enim improbi pro nulla re honesta uel mediocri-
res turpissimas ferre. In quibusdam autem laus quidem
non fit, sed uenia locū habet, cum ea quæ non agere oportet,
quispiā egerit ob huiusmodi res, quæ naturam humanam
superant, nemōq; perferret. Sunt autem quædam,
ad quæ forsitan non licet quenquam esse compulsū, sed

Matrem enim potius oportet summa perpeſsum tormenta mortē obire.
suam Hiſiſphy Ridicula nanq; uidentur ea, quæ ad necē matris Alcmeo-
lem interemit, nem Euripidis compulerunt. Est autem interdum diffi-
patrem suum cile, quale pro quali sit expetendum: & quid pro quo sit
Amphiarauſtinendum discernere. difficilis etiam est, posteaquam co-
ſtitutus. Euri gnoueris, in sententia permanere. Fit enim plerūq; ut ea
pides autē uoc quidem quæ expetantur, molestæ, ea uerō ad quæ cogi-
cat Alcmeo- mur, turpia sint, unde laudantur atq; uituperantur ij qui
nem, quod de fuerunt, aut non fuerunt compulsi. Quenam igitur di-
eo Euripides cenda sunt uiolenta? An ea quidem simpliciter inuitus
tragædiā scri- quispiam agit, quorum externa est causa, & ipse agens
pſerit. nihil omnino confert: quæ uerō per se quidem inuitus
facit, sed nunc & pro his expetuntur, principiumq;
est in ipso agente: ea per se quidem inuitus facit, nunc
autem & pro his sponte agit: magis autem illi similia
sunt quæ sua sponte quis agit. actus enim sunt circa ipsa
singula, quæ quidem sponte facit. Qualia uerō pro
qualibus expetenda sunt, non facillè assignare possu-
mus: quippe cum in ipsis singulis complures sint differe-
rentiæ. Quod si quispiam ideo iucunda & bona,
uiolenta dixerit esse, quia & extrā sunt & compellunt,
omnia erunt eius sententia uiolenta. horum enim gra-
tia omnes omnia agunt. Atque qui uiolentia, inuitiq;
agunt, ij cum dolore: qui ob iucundum, ij cum uoluptate
agunt. Est autem ridiculum externa quem-

pian

pian accusare: sed non seipsum, qui quidem ab huius-
modi rebus facillè capitur, & honestorum quidem se,
turpium autem, ea quæ afferunt uoluptatem censere
causam esse. id igitur uiolentum esse uidetur, cuius prin-
cipium est foris, nihil prorsus eo conferente cui uis est
illata. Omne autem quod ob ignorationem est actum,
non sponte quidem est actum. Ab inuito tamen id ef-
fectum est omne pro quo dolet qui egit: ipsūq; pœ-
nitentia subit. qui nanq; ob ignorationem aliquid agit,
& non fert molestè se illud egisse: sponte quidem sua
non egit quod nesciebat. Non tamen erit inuitus: quip-
pe cum non doleat ob id ipsum. Qui igitur ob igno-
rationem quippiam egit, si ipsum pœniteat, inuitus
fecisse uidetur. si non pœniteat, cum is alius sit: non
sponte dicatur egisse. cum enim differat, melius est ut
propriū habeat nomen. At enim hæc etiam ipsa,
ob ignorationem inquam agere, & ignorantem agere,
diuersa esse uidentur. Nam ebrius aut iratus non ui-
detur ob ignorationem agere: sed ob aliquid eorum quæ
dicta sunt, non sciens, sed ignorans. omnis igitur prauus
ignorat quæ agere oportet, & à quibus est abstinen-
dum. Et ob huiusmodi errorem iniusti homines,
malique omnino fiunt. Inuitus autem dicitur qui
spiam agere: non si ignorat id, quod conducit. non enim
ea ignoratio quæ facta est electione, causa est ut ali-
quid inuitus quispiam faciat, sed prauitas. Nec etiam
ea quæ est uniuersalis: homines enim propter hanc
ipsam reprehenduntur. Sed ea quæ est singulorum in
quibus, & circa quæ est ipsa actio. in his enim & com-
miseratio locum habet & uenia: qui nanque aliquid
eorum ignorat, inuitus agit. Forsitan igitur non ab
re fue

re fuerit, si quæ, & quot sunt ipsa determinabimus.

Quis itaque quid, & circa quid, uel in quo agit, nonnunquam & quo, ut instrumento: & cuius gratia, ut salutis: & quo modo, ut sensum, uel uehementer.

Vniuersa igitur hæc nemo ignorauerit, modo non sit insanus. Patet autem neque ipsum agentem. quoniam nanque pacto se ignorabit? Ignorauerit autem quisquam id quod agit? ut inquit dicentes excidisse sibi, aut nescisse arcana esse: quem admodum Aeschylus ipsa arcana cæteris, aut ostendere uolentes immisisse, ut quætelum immisit. Putauerit autem quisquam & filium

Aeschylus.

Merope.

hostem esse, ut Merope putauit: & hastam cuspidem habentem ea carere: & lapidem, pumicem esse. Et interfecerit quisquam salutis percussum causa, & monstrare uolens (ut faciunt qui manibus externis luctantur) percusserit. Cum igitur circa hæc omnia in quibus est ipse actus, sit ignoratio, qui horum aliquid ignorauit, & inuitus egisse uidetur: & maxime in præcipuis. hæc autem ea uidentur esse, in quibus est ipse actus, & id cuius agitur gratia. Eius igitur quod ab inuito ob ignorationem talē dicitur esse factum, oportet actionem, dolorem insuper, poenitentiamque asserere. Cum autem id inuitus quisquam agat, quod uel & ob ignorantem agitur, id sua profecto sponte quisquam uidebitur agere, cuius principium est in ipso agente sciente singula in quibus est ipse actus. Forsitan enim non recte dicitur, ea fieri ab inuitis, quæ per iram aut cupiditatem aguntur. Primum nanque nulla belua sponte agat, neque pueri. Deinde, utrum nihil eorum sponte agamus quæ cupiditate uel ira agimus: an honesta quidem sponte, turpia uero inuitis? An ridiculum est,

cum

cum una sit causa? Absurdum est etiam forsitan ea ab inuitis agi censere, quæ oportet appetere. oportet autem & irasci pro quibusdam, & cupere nonnullas res: ut sanitatem atque disciplinam. Videntur etiam ea quidem quæ ab inuitis fiunt, dolorem: ea uero quæ cupiditate aguntur, uoluptatem asserere. Præterea quid interest inter ea quæ per rationem, & quæ per iram peccantur, hoc ipso quod ab inuitis agantur? etenim fugienda quidem sunt ambo. affectus autem rationis expertes non minus humani esse uidentur: & actus ipsius hominis ab ira cupiditateque fiunt. Absurdum est igitur hæc ab inuitis agi censere.

De electione.

CAP. II.

Determinatis autem his, eo inquam quod sponte, & eo quod inuitus quisquam agit, consequens est ut de electione dicamus. Ipsa nanque uirtuti esse familiarissima, & magis quam ipsi actus diiudicare mores uidetur. electio itaque sponte quidem nostra uidetur fieri. Non tamen est idem quod illud quod sponte fit. Sed quod fit sponte ad plura sese extendit. est enim cum pueris & animalibus cæteris nobis commune. electio uero non est communis. Et ea quæ à nobis repente fiunt, sponte quidem nostra fieri dicimus: electione uero non dicimus. Qui uero dicunt ipsam esse cupiditatem, uel iram, uel uoluntatem, uel opinionem quandam: non recte dicere uidentur. etenim electio non est commune homini cum rationis expertibus. at cupiditas est, & ira. Et incontinens cupiens quidem, non tamen eligens agit. continens autem contra: eligens quidem, at non cupiens agit. Et cupiditas quidem aduersatur electioni: cupiditati uero cupiditas non repugnat. Cu-

D

piditas

Electio non est eorum quæ fieri nequeunt.
 Electio præterea iucunda est & molesta. electio uero neque molesta neque iucunda. Ira etiam minus esse uidetur. quippe cum ea quæ sunt ira, minime per electionem fieri uideantur. At uero neque uoluntas est: tametsi finitima hæc esse uidentur. electionemque non est eorum quæ fieri nequeunt: quod si quis eligere dixerit ea, amens esse uidebitur. uoluntas autem est, ut immortalitatis. Et uoluntas quidem est & circa ea quæ per ipsum qui uult, nequaquam agerentur. Volumus enim histrionem aliquem uincere certamen. at eligita nemo, sed ea quæ per seipsum existimat fieri posse.

Præterea uoluntas quidem magis est finis ipsius: electio autem eorum quæ ferunt ad finem. Ut sani quidem esse uolumus, eligimus autem ea quibus erimus sani: & felices quidem esse uolumus, atque ita dicimus: eligimus autem, non conuenit dicere. Atque omnino circa ea uersari uidetur electio, quæ in nostra sunt potestate.

Opinio quoque non est. Opinatio namque circa uniuersa uidetur esse: nec minus circa æterna & ea quæ fieri nequeunt, quam circa ea quæ nostra in potestate sunt collocata. Et falso, ueroque diuiditur: non malo, bonoque: electio autem hisce magis. Electionem igitur idem esse & opinionem omnino, nemo forsitan dicit: at nec etiam est idem quod opinatio quædam eligendo namque bona uel mala quales quidem sumus, opinando autem non sumus.

Et eligimus quidem capere aliquid aut fugere, aut aliquid talium: opinamur autem quidnam sit, uel cui conseruat, uel quo pacto conducat: sed capere aut fugere non

Differentia nimum opinamur.
 Et electio quidem laudatur ex eo, quia est eius quod oportet magis, uel quia est recta. opinio uero ex eo quia est uera. & eligimus quidem quæ maxime

ime scimus esse bona, opinamur autem ea quæ non nimum scimus. Videntur præterea non iidem homines eligere optima, atque etiam opinari, sed quidam opinari quidem melius: ob uitium autem non ea quæ oportet eligere. Nihil autem refert si antecedit electionem aut comitetur opinio. non enim id ipsum nunc perscrutamur: sed si idem sit electio quod opinatio quædam. Quid igitur aut quale quid est electio, cum nihil sit eorum quæ diximus? Videtur itaque sponte quidem à nobis fieri.

Attamen non omne quod sponte agimus, est eligibile, sed id cuius consultatio antecessit. electio namque cum ratione est atque mente. Subsignificare autem id & nomen uidetur, innuens ipsum ex aliis eligibile esse.

De consultatione.

CAP. III.

Estne de omnibus consultatio? & omne quoduis est consultabile, an de quibusdam non est consultatio? Atque dicendum est forsitan consultabile non id esse, de quo quispiam insipiens, uel mente captus, sed id de quo sana mentis quilibet consultaret. De æternis autem nemo consultat: ut de mundo, uel de diametri, lateris quæ incommensurabilitate. Sed neque de iis quæ consistunt quidem in motu, semper autem sunt eodem modo siue necessitate, siue natura, siue propter aliquam aliam causam: ut de solstitiis, atque ortu. Neque de iis quæ aliter sese habent: ut de siccitatibus, imbribusue. Nec item de iis quæ eueniunt à fortuna: ut de thesauri inuentione. Sed neque de humanis omnibus rebus, nam quonam pacto Respublica Scytharum optime gubernaretur, nemo Lacedæmoniorum consultat: nihil enim horum per nos ipsos fieri

ri potest. Consultamus autem de iis rebus agendis, quae in nostra sunt potestate: haec etenim restant. Cause namque uidentur esse: natura, necessitas, fortuna, & mens insuper, ac omne quod per hominem efficitur. hominum autem quisque de iis consultat, quae agi per ipsum possunt.

Atque circa exactas quidem scientias & sufficientes, non est consultatio: ut de literis. non enim ambigimus quoniam pacto literae sint scribendae. Sed de iis consultamus quae fiunt quidem a nobis, non tamen semper eodem modo: ut de agendis per medicinam uel pecuniariam artem: & eo magis circa gubernandi facultatem, quam exercendi artem deliberamus, quominus exacta est, & de ceteris si mili modo. Atque magis circa artes, quam circa scientias: nam circa ipsa magis ambigimus. Consultatio autem in iis uersatur, quae plerumque quidem fieri possunt: incerta tamen sunt quoniam euenient pacto, & in quibus est indeterminatio. Atque cum magnis de rebus deliberare uolumus, assumimus & alios ad consilium, diffidentes nobis ipsis, tanquam non sufficientibus ad discernendum.

Consultamus autem non de finibus, sed de iis quae ad fines ipsos perducunt. Nec enim medicus si sanabit, nec orator si persuadebit, nec Reipublicae gubernator, si bene recteque legibus ciuitatem instituet: nec denique ceterorum quisquam de fine deliberat, sed omnes opposito quodam fine, quemadmodum & per quae fiet ille, considerant. Atque si per plura posse fieri uidetur, per quod illorum facillime, optimeque fiet, perquirunt: si per unum, quoniam pacto per illud fiet, & illud idem per quid efficietur considerant: idque faciunt, donec ad primam perueniant causam, quae quidem in inuentione est ultimum.

Prima causa
est inuentionis
ultimum.

Qui namque consultat, is querere uidetur, dictoque

dictoque modo perinde atque designationem linearum resolueret. Non autem omnis perquisitio, consultatio esse uidetur. Mathematicae namque perquisitiones consultationes non sunt. omnis autem consultatio est continuus perquisitio: idque quod ultimum est in resolutione, primum esse constat in generatione. Atque si consultantes in aliquid inciderint, quod quidem fieri nequeat, desistunt: ut si sit pecuniis opus, has autem habere non possunt. quod si uideatur fieri posse, tunc agere aggrediuntur. Ea uero dicimus fieri posse, quae per nos ipsos fieri possunt: nam ea quae per amicos fiunt, per nos ipsos quodam modo fiunt: quippe cum principium sit in nobis. Queruntur autem quandoque quidem instrumenta, quandoque autem usus ipsorum: & in reliquis si mili modo. Interdum per quod, interdum quomodo, aut per quem modum. Videtur igitur (ut dictum est) homo principium actum esse: & de iis esse consilium quae agi ab ipso possunt, & actus aliorum esse gratia. finis igitur non erit consultabilis, sed ea quae ducunt ad fines. Nec etiam singularia: ut si panis sit hoc, uel confectum sit ut oportet, haec enim, sensus ipsius sunt.

Quod si semper quispiam consultauerit, in infinitum abibit. consultabile autem & eligibile idem est. ipsum tamen eligibile definitum iam est. Quod enim ceteris ex consultatione praetulimus, id eligibile est. desinit enim tunc demum unusquisque perquirere quoniam aget pacto: cum in seipsum principium redigit, & in id sui ipsius quod antecedit. hoc est enim quod eligit. Patet hoc ita esse & ex uetustissimis rebus publicis, quas imitabatur Homerus. quae namque reges eligerent, ea populo renuntiabant. Cum igitur ipsum eligibile sit consulta-

bile appetibile ex iis quæ in nostra sunt potestate: & ipsa electio deliberatiua appetitio rerum erit, earum quæ in nostra sunt potestate. nam simul atq; diiudicauimus ex consultatione, affectamus deliberatione. Quid est igitur electio, figura sit dictum, & circa quæ uersatur. & eorum esse quibus ad ipsos fines acceditur.

De voluntate & voluntate affectabili.

C A P. IIII.

Voluntatem autem finis quidem ipsius esse, iam paulò antea diximus. Sed uidetur aliis quidem esse ueri boni, aliis apparentis boni. Atque sit sententia quidem eorum qui uerum bonum id esse censent, quod est affectabile uoluntate: ut id non sit affectabile uoluntate, quod is qui non recte expetit uult. Nam si sit, erit & continuò bonum. at erat fortè malum. Sententia autem eorum qui bonum apparens inquirunt esse quod est affectabile uoluntate, ut nihil sit prorsus quod suapte natura sit affectabile uoluntate: sed id quod unicuique uidetur. at aliud alij uidetur, & repugnantia fortè.

Quod si hæc non placent: dicendum est simpliciter quidem & reuera uerum bonum esse affectabile uoluntate, unicuique uerò, id quod unicuique uidetur.

Studioso igitur idest affectabile uoluntate, quod uerè est bonum: uitioso uerò, quicquid contigerit.

Fitq; hoc perinde atque in corporibus ipsis. his enim quorum corpora bene sese habent, salubria sunt ea quæ uerè talia sunt. iis autem quorum corpora sunt ægrotantia, non hæc ipsa, sed alia. similiter & amara ac dulcia, & calida, atque grauiora, & singula ceterorum.

Studiosus enim homo rectè singula indicat, & singulis in rebus id ipsi uidetur, quod uerè est tale. in unoquoque;

Ideo reprehendebat Anacharsis, quod certantibus artibus, qui non essent opifices indicaret: uerè talia sunt. iis autem quorum corpora sunt ægrotantia, non hæc ipsa, sed alia. similiter & amara ac dulcia, & calida, atque grauiora, & singula ceterorum. Studiosus enim homo rectè singula indicat, & singulis in rebus id ipsi uidetur, quod uerè est tale. in unoquoque;

quoque enim habitu sunt propria quedam honesta atque iucunda, atq; in singulis plurimum fortasse præstat uir studiosus in dignoscendis iis quæ uerè talia sunt: propterea quod est ut norma quedam atq; mensura ipsorum. Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem. Ipsa namq; bonum quidem non est, bonum tamen esse uidetur. prosequuntur igitur ipsam tanquam bonum: dolorem autem fugiunt tanquam malum.

De iis quæ in nostra sunt potestate.

C A P. V.

CV' M igitur finis quidem sit affectabilis uoluntate, ea uerò quibus itur ad finem, consultabilia sunt atq; eligibilia: sit ut actus ij qui circa hæc uersantur, ab electione proficiantur, nostraq; sponte efficiantur. At operationes uirtutum circa hæc ipsa uersantur. nostra igitur in potestate ipsa uirtutes, & identidem uitia collocantur. Quibus enim in rebus nostra in potestate situm est agere, in iis & non agere: & in quibus non agere, in iis est & agere. quare si agere bonum (quod honestum est) in nobis est situm: & non agere (quod est turpe) in nobis est collocatum: & si non agere malum (quod est honestum) in nostra est potestate: & agere (quod est turpe) in nobis est situm: quod si in nobis est situm, tam honesta quam turpia agere: & simili modo non agere: hoc autem erat bonos & malos esse: in nobis certè situm nos probos & improbos esse. Dicere autem sua sponte neminem prauum, nec inuitum quemquam beatum esse: alterum falso est simile, alterum uerò. Nam beatus quidem nemo est inuitus: sponte autem nostra prauitas comparatur, uel obstandum est iis quæ modò sunt dicta, & hominem non esse principium

Nostra in potestate uirtutes et uitia collocantur, contra ipsam Chrysippum ponentes omnia facta, ac necessitate venire: cuius tamen sententia ut & Pyrrhonica, excluditur.

est dicendum, neq; procreatorem actuum perinde ac liberorum. quod si hæc uera uidentur, nec in alia ulla principia actuum quam in ea quæ sunt in nobis, reducere possumus: quorum principia sunt in nobis, ea quoq; in nobis sunt sita, sponteq; à nobis fiunt. Hæc ita esse, testes sunt & priuatim singuli homines, & ipsi legumlatores, nam eos quidem qui praua faciunt, si modo non ui, nec ob ignorationem eam cuius ipsi non fuerint causa, illa agant: castigant ac puniunt, iis autem qui honesta agunt, honores instituunt: ut homines partim horrentur, partim prohibeant. At ad ea agenda quæ nec in nostra sunt potestate, nec nostra sponte efficiuntur, nemo prorsus hortatur: quippe cum uanum sit persuasum esse cuiquam non calere, aut non dolere, aut non esurire, aut quiduis aliud tale, nam nihilominus hæc ipsa patietur. Etenim pro ignoratione etiam ipsa, pœnas instituunt, si quispiam ignorationis esse sibi causa uidetur.

Ebrii cur pœna duplici puniantur.

Ebrios namq; duplici pœna afficiendos esse putarunt, principium enim in ipsis est: quippe cum in ipso rum sit potestate ebrietatem uitare, quæ quidem ignorationis est causa. Puniant etiam eos qui aliquid eorum ignorant quæ legibus continentur: quæ quidem scire oportet, nec sunt difficilia cognitu. similiter & in aliis quæcunq; per negligentiam homines ignorare uidentur: ex eo planè quia in ipsis est non ignorare, est enim in ipsorum potestate diligentiam adhibere, at fortasse tales sunt quidem ut diligentiam non adhibeant.

At ut tales fierent, & iniusti, aut intemperantes, ipsi sunt sanè causa dissolutè uiuentes, & res iniustas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. operationes enim quæ sunt circa singula, tales efficiunt. Quod quidem

quidem ex iis patet, qui cuius ludo uel actui student. Perseuerant enim in operando. Ignorare igitur ex operationibus quæ fiunt circa res singulas habitus ipsos emergere, nimium hebetis hominis est. Præterea mentis rationis egreditur: iniurias facientem hominem, aut intemperatè agentem nolle se iniustum aut intemperatum esse, quod si quis non ignorans agit ea, ex quibus erit iniustus, is sua sponte erit iniustus. Nō tamen si uult cum est iniustus, desinet esse talis, ac iustus erit. Nec enim qui ægrotat, si uult, erit sanus, & fortè sua sponte ægrotat, si incontinenter uiuebat, & præcepta medicorum negligebat. tunc igitur licebat ipsi non ægrotare, sed posteaquam ualitudinem perdidit suam, non licet. Sicut neq; sit ut quisquam resumat lapidem quem proiecit, erat tamen in ipso situm sumere ipsum atq; proicere, principium enim erat in ipso. Modo eodem & iniusto, & intemperanti licebat quidem ab initio talem non fore, quapropter sua sponte est talis, sed posteaquam talis est factus, non licet ipsi non esse talem. Non solum autem animi uitia, nostra sponte fiunt: sed corporis etiam interdum à nonnullis identidem comparantur. Quos quidem & increpamus, eos enim qui natura sunt turpes, reprehendit profectò nemo, sed eos qui per inertiam tales atq; otium euaserunt. Idem & circa imbecillitatem euenire uidetur, & cum quispiam membris est captus, nemo namq; exprobrabit cuiquam id ipsum: si sit aut natura, aut ægritudine, aut uulnere cecus, sed potius miserebitur. Quod si ebrietate, uel aliquo alio flagitio captus sit oculis, omnes utiq; carpent, ac increpabunt, uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in nostra sunt potestate, reprehenduntur: ea uerò quæ non sunt, non increpantur.

Hebes homo dicitur ineptus & obtusus vel magis hic nullius ingenij.

Ægritudo & uita per nos acquiri possunt, sanitas & uirtus non potest.

Natura uitia nemo reprehendit.

Uitia corporis reprehendenda.

hæc cum ita sint: & in cæteris ea uitia quæ increpantur, nostra in potestate sunt collocata. Sed fortasse quispiam dicet universos quidem homines id affectare semper, quod bonum apparet, ipsius tamen apparentiæ dominos ipsos non esse. Sed qualis tandem unusquisque est, talem & finem ipsi uideri. at si habitus ipsius aliquo modo sibi quisque est causa, erit & apparentiæ ipse sibi quodammodo causa. sin uerò nemo est sibi malæ agendi causæ: sed hæc ob ignorationem finis ipsius agit, putans per ea se summum bonum consecuturum, affectatioque finis non in nostra est potestate: sed ita natum esse oportet, ut habeat quasi uisum, quo quidem rectè discernet, & id expetet quod uerè est bonum. atque is est ingenio bono, cui id ipsum bene sese habet natura (idem enim quod maximum est atque pulcherrimum, & quod fieri non potest ut ab alio accipiat atque discat: quale est ortum natura, tale habebit) atque hoc rectè natura beneque ortum esse ipsa est habilitas perfecta, ueræque naturæ. Si igitur hæc uera sunt, cur magis uirtus sponte nostra, quam uitium comparabitur? Ambobus enim similiter tam bono quam malo finis ipse natura, aut quouis modo uidetur ac ponitur. cætera autem agunt quouis modo: ea ipsa referentes ad illum. siue igitur finis non natura talis unicuique uideatur, sed sit aliis quid etiam apud ipsum, siue quidem finis sit naturalis, quia uerò sua sponte uir studiosus cætera agit, uirtus sponte comparatur ac acquiratur: uitium quoque non minus comparabitur sponte. Et homini nanque malo eadem competunt: & actuum, & finis respectu. Si igitur (ut dicitur) nostra sponte comparantur uirtutes (ipsorum enim habituum nos ipsi concausa quo

quodammodo sumus, finemque talem ex eo ponimus, quia nos tales sumus) uitia quoque sponte ab hominibus acquiruntur: similes enim subeunt modos. Communiter igitur dictum est de uirtutibus: & genus ipsum figuræ mediocritates inquam ipsa esse ac habitus. Et a quibus fiunt, & principia esse illa per se agendi, nostraque in potestate collocatas esse, & nostra fieri sponte: atque ita ut ipsa recta ratio iubet. Verum non similiter nostra sponte actus ac habitus fiunt. actuum enim à principio usque ad finem domini sumus, ipsa singula cognoscentes: habituum uerò principij. Singulorum autem additio non est nota, quemadmodum & in aduersa fit ualitudine: sed nostra sponte ideo fiunt, quia nostra erat in potestate sic aut non sic agere atque uti. At nunc repetentes, de singulis dicamus uirtutibus, quænam sint, et circa quæ uersentur, & quo etiã modo: ex quibus et illud simul emerget, quod sunt ipsæ uirtutes. atque de fortitudine primum dicamus.

De fortitudine & forti.

CAP. VI.

Fortitudinem itaque circa metus mediocritatem esse, fiduciaque, perspicuum iam euasit. metumimus autem ea quæ terribilia sunt. atque hæc simpliciter dicendum sunt mala. quapropter & ueteres metum diffiniētes, expectationem inquit esse mali. Metumimus igitur omnia mala, ut infamiam, paupertatem, morbos, inimicitias, mortem: at non circa hæc omnia uir fortis esse uidetur. sunt etenim nonnulla mala, quæ quidem metuere oportet, & honestum est: & non metuere, turpe. infamiam nanque qui timet est probus & uerecundus: qui non timet, impudens. fortis tamen translatione dicitur à quib

Lib. secundi
cap. 6.

Metus est,
mali expectatio.

Mors cur
omnium ma-
xime terri-
bile.

Quis pro-
prie fortis.

quibusdam: quippe cum aliquid simile uideatur habere. est enim & ipse fortis interritus quidam. paupertatem autem metuere forsitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobis ipsi proueniunt. nec tamen is est fortis qui hæc non metuit. sed hunc etiam fortem similitudine quadam uocamus. non nulli enim homines in bellicis quidem periculis meticulo si sunt: liberales autem sunt, & ad erogandas pecunias animosè se habent. At neq; si quis pro filiorum atq; uxoris pudicitia timet, aut inuidiam metuit, aut aliquid tale, timidus est. Neque etiam fortis, si cum est uerberibus cædendus, confidit. Circa quæ igitur terribilia uir fortis uersatur? An circa ea quæ sunt maxima? etenim nemo tolerantior est malorum homine forti. mors autem maximè omnium est terribile. est enim ultimum uitæ: & nihil post, homini mortuo aut bonum, aut malum esse uidetur. At enim neque circa omne genus mortis uir fortis esse uidetur. Non enim circa mortem eam quæ fit in mari, aut euenit morbis. circa quam ergo mortem uir fortis erit? An circa eam quæ est pulcherrima? talis autem est ea quæ fit in bello. in maximo namq; sit & pulcherrimo profectò periculo. Eodem accedunt & ipsi honores, qui tum à ciuitatibus, tum à regibus sunt instituti. Is igitur homo fortis propriè dicitur, qui circa honestam mortem, & ea omnia quæ repente eueniunt atq; afferunt ipsam, interritus est. huiusmodi uerò sunt ea quæ in bello contingunt. Quinetiam & in mari, & in ipsis morbis uir fortis timore uacat. non tamen ita ut nautæ. fortes enim & de salute sua desperant, & genus tale mortis molestè ferunt: illi uerò spe propter exuperantiam sunt freti. Simul autem & uiriliter, fortiterq; agunt

agunt in quibus uires habent locum, aut honestum est mori: quorum neutrum est in tali genere mortis.

De terribilium diuersitate, & fortitudinis
extremis. CAP. VII.

Non est autem idem uniuersis terribile. Et dicimus etiam aliquid esse quod facultatem superat hominis. id igitur unicuique terribile est homini sane mentis. At ea quæ metas facultatis non egrediuntur humane, magnitudine differunt, & intensione, remissioneque. similiter autem & ea quibus confidimus. Fortis itaque impavidus est ut homo: atq; timebit quidem & huiusce modi res formidolosæ. uerum, ut oportet, & ut dicat ratio, tolerabit, honestatis causa. hæc enim ipsius uirtutis est finis. Fit autem ut hæc & magis & minus timeant homines. & etiam ut ea quæ non terribilia sunt, ut terribilia metuant. atq; delinquitur, cum metuunt aut ea quæ non oportet metuere, aut non quemadmodum oportet, aut non quando oportet, aut aliquid talium. similiter peccatur & circa ea quibus confidimus. Qui igitur & ea quæ oportet, & gratia cuius oportet, & ut oportet, & quando oportet, fert & metuit, & identidem confidit, is homo est fortis. fortis enim pro dignitate, & ut ipsa ratio iubet, tam patitur quam etiam agit. Finis autem operationis omnis is est, qui accommodatur habet: & uiro etiam forti honestum est ipsa fortitudo. Talis igitur & ipse est finis. singula namq; suo fine definiuntur. Fortis igitur honesti causa, subit & agit ea quæ ad ipsam fortitudinem pertinent. Exuperantium autem is quidem qui non metuendo exuperat, nomine caret. atq; dictum est antea, nominibus complura uacare at

uoca

uocari potest insanus quidem uel stupidus: si nihil omni-
no neq; motus terræ, neq; fluctus (ut de Celtis dicitur)
metuant. Sed is qui circa res formidolosæ exuperat con-
fido, audax est. uidetur autem ipse audax et arrogans
esse et fortitudinis simulator. Qualis igitur est fortis
circa res ipsas formidolosæ, talis et ipse uideri uult.
itaq; imitatur illum in quibus potest. Quapropter et
complures ipsorum audaces sunt simul et timidi. in his
enim audentes res formidolosæ non sustinet. Is autem
qui metuendo exuperat, timidus est. Nam timet ea quæ
non oportet, et ut non oportet, et omnia talia ipsum se-
quuntur, deficit autem et in confidendo. Sed in dolori-
bus exuperans magis est manifestus, meticulosus igitur
male sese habet circa spem, quippe cum uniuersa metuat:
fortis uero contra sese habet, confidere nanque, bene spe-
rantis hominis est. Circa igitur hæc uersatur et au-
dax, et meticulosus, et fortis. Sed diuerso modo ad hæc
sefe habent, illi nanque exuperant et deficiunt: at hic me-
diocriter sese habet, et ut oportet. Et audaces qui-
dem præcipites sunt ante ipsa pericula, et uolunt ea, sed
cum in ipsis sunt, tergiversantur. Fortes autem in
ipsis quidem operibus feruidi sunt, antea uero quieti.
Ut igitur dictum est, fortitudo mediocritas est circa ea
quibus confidimus, et ea quæ terribilia sunt, in iis quæ
diximus. et eligit atque fert ipsa: quia est honestum,
et quia est turpe non subire atque perferre. Mortem
autem sibi consciscere ob fugiendam paupertatem, aut
amorem, aut molestum aliquid, non fortis est homi-
nis, sed potius timidi. est enim mollitudo, laboriosa
fugere, atque non quia res est honesta, appetit mortem:
sed quia malum fugit. fortitudo igitur tale aliquid est.

Quod

Quod quinque modi Fortitudinis non veræ.

CAP. VIII.

Dicuntur autem et aliæ Fortitudines quinque mo-
dis. Atque prima est ipsa ciuilis. maxime autem si Fortitudo
militis est. ciues enim ob increpationes quæ sunt ex legi-
bus, et opprobria, honoris sue, pericula subire uidentur.
et propterea fortissimi uidentur esse, apud quos timi-
di quidem infames sunt: fortes autem afficiuntur hono-
re. Tales et Homerus affert, ut Diomedem ac Hector-
rem. dicit enim Hector,

Homerus.

Hector.

Polydamas.

Diomedes.

Nam me Polydamas ante omnes ipse reprendet.
Et Diomedes,
Inter enim dicet Troianos optimus Hector:
Titydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc autem ex eo maxime similis est ei de qua supra
diximus, quæ sit ob uirtutem. Ob pudorem enim et appe-
titionem honestæ rei, honoris inquam, et ob fugiendam
reprehensionem, quæ quidem est turpis. in eodem posue-
rit quispiam et eos qui compelluntur à magistratibus.
Verum deteriores eo sunt, quod non ob pudorem, sed ob
metum id faciunt: et fugiunt non rem turpem, sed rem
molestam. cogunt enim ij qui potestatem habent, ut Hector,

Quem procul à pugna trepidantem forte uidebo:

Homerus in

Is canibus fiet, fiet quoque uulturis esca.

Iliade, Socra-

Idem faciunt et qui aliis imperant, et si recedunt,
uerberibus afficiunt, et qui ante muros, fossas, et huius-
cemodi construunt aciem. omnes enim cogunt. At non ne-
cessitate, sed quia res est honesta, fortem esse oportet.

tes in Lacete

de fortitudine

diffutant.

Videtur etiam et ipsa singularum rerum peritia for-
titudinem esse. quapropter et Socrates, fortitudinem scien-
tiam esse putauit. Tales autem alij quidem in aliis sunt,

Fortitudo mi-

litaris.

Socrates.

in re

in rebus autem bellicis milites sunt enim in bello com-
plures res uanæ, quæ quidem maximè ipsis sunt nota-
atq; ideò fortes uidentur, quia quales sunt illæ, alij ne-
sciunt. Deinde & aduersarios offendere, & seipsos
tueri maximè experientia possunt, & euitare hostis co-
natus, & illum percutere, cum armis uti possint, & ta-
lia habeant, ut & ad faciendum sunt & ad non patien-
dum aptissima. quibus efficitur, ut ipsi tanquam aduersus
inermes armati, & tanquam aduersus rudes ludj ma-
gistri decertent. etenim in huiusmodi certaminibus non
ij sunt pugnacissimi, qui fortissimi sunt: sed ij qui uires
amplissimas habent, & optimè sese habent corporibus.
At uerò milites tunc timidi fiunt, cum excrescit pericu-
lum, & inferiores sunt copiis ac apparatu. primi nanq;
fugam arripiunt: urbana uerò copiarum manent, atq; inter-
eunt. quod quidem & in Hermeo accidit. Hæ nanq; tur-
pe fugere, & mortem tali saluti præferendam esse cen-
sent. illi uerò ut superiores ab initio sese obiectant pe-
riculis: re autem intellecta, fugam arripiunt, mortem ma-
gis quàm dedecus formidantes. Sed uir fortis non est
talis. Atqui iram etiam ad fortitudinem referunt.
Fortes enim & ij uidentur qui ob iram feruntur,
perinde atq; feræ in eos, qui ipsos uulnere affecerunt.
quia & fortes concitantur ira. est enim ira res impetuo-
sissima ad aggredienda pericula. quapropter & Home-
rus dixit: Vires iniecit iræ, & animum ira concita-
uit: & acuta per nares uis, & efferebuit sanguis. Hæ
enim uniuersa iræ concitationem, impetum uel significare
uidentur. fortes igitur ob honestatem agunt: & ipsa ira
subministrat. feræ autem ob dolorem: quia nanq; uulnere
acceperunt, uel quia timent. nam si suis in lustris sunt,
non

Hermeu, loci
nomen, in Eu-
boæa, in quo
cum ciuitate
obsideret A-
thenienses, ubi
arcem cape-
runt, Caroten
ducem Theba-
norum in sub-
sidium missum
occiderunt: qua
recognita eius
milites ani-
mis deiectis su-
gerunt: urba-
na uerò copia,
quæ sequente
erant, interie-
runt.

non inuadunt. Non igitur sunt fortes: propter quod à
dolore concitati ac ira ad periculum irruunt, nihil præ-
uidentes malorum. nam hoc pacto & ipsi asini cum esu-
riunt, fortes essent. non enim à pabulo uerberibus dimo-
uentur. Adulteri quoq; propter libidinem multa au-
dent, non igitur fortes sunt, qui ob dolorem ac iram ad
pericula compelluntur. Maximè autem naturalis ea
esse uidetur, quæ est ob iram: & esse fortitudo electioe
sumpta, finèq; & ipsi etiam homines, cum irascuntur,
dolent: cum ulciscuntur, capiunt uoluptatem. qui autem
propter hæc agunt, pugnaces quidem sunt, at non fortes.
non enim ob honestatem agunt, nec ut ratio præcipit, sed
ob ipsum affectum. aliqua tamen ex parte sunt similes
fortibus. Nec etiam ij qui sunt spe freti, sunt fortes. nam
ex eo quia sæpe, multosq; uicerunt, fiduciam in periculis
habent. Sunt autem similes fortibus, quia utriq; confi-
dunt. sed fortes quidem ob eas res quas paulò antea dixi-
mus. illi uerò quia se superiores esse putant, & nihil ui-
cissim suscepturos mali: tale & ipsi ebrii faciunt. spe-
rant enim omnia sibi prosperè euenire. cum uerò non
eueniunt ipsis talia, fugam arripiunt. At uiri fortis
erat, res eas quæ sunt hominibus & uidentur formido-
losæ, ferre: quia honestum est ferre, & turpe est non fer-
re. Quamobrem & magis fortis esse uidetur, subitis po-
tius in terroribus interritum esse ac sine turbatione,
quàm in præuisis. est enim ab habitu magis, aut minus
ex apparatu. nam antea uisa, cogitatione & ratione
quispiam eliget. at ea quæ repente eueniunt, habitu.
Fortes etiam esse uidentur & qui ignorant. Et sunt
non longè ab iis, qui spe freti confidunt: deteriores au-
tem sunt, quantum dignitatis nihil habent. illi autem
habent.

Ob spem.

Ob ignorantiam.

E habent.

habent. Quapropter & aliquo tempore manent. hi uero decepti, si cognouerint uel suspicati fuerint aliud esse quam putabant, fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit, cum in Lacedaemonios tanquam in Syicionios inciderent. Dictum est igitur quales nam sint ipsi fortes: & Xenophorem, ij rursus qui fortes esse uidentur.

De proprietatibus Fortitudinis.

CAP. IX.

Quaquam autem circa fiducias, metusque fortitudo uersatur, tamen non simili modo circa utrumque: sed magis circa res formidolosae uersatur. qui namque in hisce non turbatur, atque se habet circa has ut oportet: magis est fortis, quam is qui circa ea in quibus confiditur, se habet ut oportet. Fortes igitur ex eo dicuntur, quia res (ut dictum est) inferentes dolores tolerant. ideoque fortitudo dolores affert, & non iniuria laudatur. Difficilius enim est dolores ferre, quam a uoluptatibus abstinere. Enim uero fortitudinis finis iucundus esse uidetur. uerum ab euenientibus doloribus obfuscatur: ut & in certaminibus fieri solet. nam pugilibus finis quidem ipse iucundus est gratia cuius certant, coronae inquam atque honores, sed cedi molestum est: cum sint e carne, dolorisque affert, & omnis omnino labor. Atque quia haec sunt multa, ideo id gratia cuius certant, cum sit res parua, nihil iucundi uidetur habere. quod si tale & circa fortitudinem est, mors quidem atque uulnera forti uiro molesta erunt, atque inuito. feret tamen quod honestum est ea ferre, uel turpe non ferre. Atque quod magis omni uirtute pollet & felicior est, eo magis ob mortem sane dolebit. Vir enim talis maximè dignus est uita, maximisque bonis priuatur id ipsum

id ipsum sciens, quod quidem dolorem affert, uerum nihilominus est fortis: & eo magis fortasse quod honestatem quae est in bello, his anteponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cum uoluptate operemur, nisi quoad attingitur finis. Nihil autem fortasse uetat, non eos qui tales sunt praestantissimos milites esse, sed eos qui minus quidem sunt fortes: nullum autem aliud bonum habent. hi namque parati sunt sese periculis obiectare, uitamque pro paruo emolumento perdunt. De fortitudine igitur haecenus dixisse sufficiat. Quid autem est, ex iis quae diximus, non est difficile comprehendere, ac assignare figura.

De Temperantia.

CAP. X.

Post hanc autem de temperantia dicamus. Haec namque uirtutes partium earum esse uidentur, quae sunt rationis expertes. Atque temperantiam circa uoluptates mediocritatem esse, iam antea diximus. minus enim, & non similiter circa dolores uersatur. In eisdem autem & intemperantia esse uidetur. sed nunc circa quas est uoluptates, determinemus oportet. Diuidantur igitur animae atque corporis uoluptates: ut honoris cupiditas, & auaritia disciplinae. nam tam ambitiosus quam auarus disciplinae eo gaudet cuius est auarus. & corpus nihil, sed mens potius patitur. atque ij qui uoluptatibus huiuscemodi alliciuntur, nec temperantes, nec intemperantes dicuntur. Pari modo neque qui circa ceteras uoluptates, quae non attribuuntur corpori occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies consumunt, uerbosos quidem atque deliros, intemperantes autem non consueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum causa dolent, temperantia igitur

turn non circa animam, sed circa corporis uoluptates uersatur. Non tamen et circa has ipsas omnes. Qui nanque rebus iis gaudent quæ uisu percipiuntur, ut coloribus, figuris, pictura: nec temperantes nec intemperantes dicuntur. Et si uidentur et his homines et ut oportet, et magis quam oportet, et minus etiam gaudere. Simili modo neque qui rebus iis gaudent quæ auditu percipiuntur, neque enim aut eos qui cantu, uel histrionis gaudent uocem plus quam oportet, intemperantes: aut eos qui ut oportet eisdem gaudent, temperantes appellat. Nec etiam qui circa odores gaudent, nisi per accidens, non enim eos qui malorum, aut rosarum, aut uaporum, sed eos potius qui unguentorum aut epularum odoribus delectantur, intemperantes dicimus esse. his enim intemperantes ex eo gaudet, quia per hos ipsos rerum earum quas cupiunt, recordatio fit. Videre etiam licet et ceteros, cum esuriunt epularum gaudentes odore, at his delectari intemperantis est: quippe cum eius hæc obiciantur cupiditati.

Atqui neque cetera animalia uoluptatem, nisi per accidens, per hosce capiunt sensus. Neque enim odore leporem, sed esu gaudent canes: odor autem sensum ferit, neque uoce bouis leo, sed esu, per uocem autem sensit illum esse propinquum: atque hoc ipso gaudere uidetur. Pari modo neque si uidit aut inuenit ceruum, aut feram capram, hoc ipso gaudet, sed quia cibum habebit. circa uoluptates igitur tales, temperantia, intemperantiaque uersatur, quæ quidem et ceteris animalibus sunt communes.

Quocirca feruiles et ferale esse uidentur, hæc autem sunt quæ tactu, gustuque suscipiuntur. At enim et gustu intemperantes parum, uel minimè uti uidentur. gustus enim officium, saporum iudicium est, quod quidem faciunt

faciunt qui uina probant et epulas condiunt, non nimium autem hisce gaudent intemperantes: sed uoluptate quæ fit omnis per tactum, et in esculentis, ac poculentis, et in hisce quæ uenera nuncupantur. Quapropter et quidem uoluptatibus deditus epularum, Philoxenus quidam Erixius, precatus est, ut longius sibi guttur quam gruis fieret, propterea quod tactu delectabatur. Sensuum igitur maximè communis est is, circa quem intemperantia uersatur. Atque propterea iure uituperanda esse uidetur, quod hominibus non ratione qua homines sunt, sed qua animalia, accidit, talibus igitur gaudere, maximèque talia amare, ferale est. Etenim liberalissime uoluptates quæ per tactum proueniunt, exceptæ sunt. Ut ea quæ in ludis ac certaminibus per frictionem calorèque fiunt, non enim intemperantis tactus circa uniuersum est corpus: sed circa quasdam corporis partes.

Quod diuersæ sint cupiditatum species.

CAP. XI.

Cupiditatum autem aliæ communes esse uidentur, aliæ propriæ atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas, naturalis est. omnes enim cum indigent nutrimento, siccum aut humidum alimentum, et nonnunquam utrumque cupiunt. cubile etiam cupit (ut inquit Homerus) iuuenis atque uigens. Non autem omnes tale uel tale, uel eadem cupiunt. quocirca nostrum id ipsum esse uidetur, habet tamen et aliquid naturale. Alios enim alia delectant: et quædam quibusdam magis, quam alia quæcunque, sunt uoluptati. Hæc cum ita sint, in naturalibus quidem cupiditatibus pauci peccant, et ad unum, ad ipsum inquam plus. Cum enim quispiam quæuis comedit, aut bibit donec impleatur superfluo: fit tamen rei naturalis exu-

Philoxenus

peratio multitudine. ipsa namq; naturalis cupiditas, indigentia est repletio. quapropter hi furentes circa uentrem dicuntur: quia ultra quam oportet ipsum implent atq; reficiunt. Tales autem ii sunt qui mancipiis sunt per similes. At circa proprias cupiditates, complures hominum, multisq; modis delinquant. Nam cum talium amatorum ex eo dicantur, quia uel gaudent quibus non oportet, uel magis quam ut ipsi multi, uel non ut oportet: in iniuer sis intemperantes excedunt. gaudet enim quibusdam, quibus non oportet gaudere: quippe cum sint odio digna. Et si talium quibusdam oporteat gaudere, magis illis gaudent quam oportet. Et quam ut ipsa gaudet multitudo. Eam igitur exuperationem quae est circa uoluptates: intemperantiam esse et uituperabilem, constat. Circa uero dolores, non ut in fortitudine, sic in ipsa temperantia fit, ut temperans quidem dicatur quispiam ferendo dolores, intemperans autem non ferendo, sed intemperans quidem ex eo dicitur, quia dolet magis quam oportet, cum uoluptate non potitur. atq; ipsum dolorē affert ei ipsa uoluptas. temperans autē ex eo quia absentia rerū earū quae efficiunt uoluptatē, non dolet, illisq; abstinet. Intemperatus igitur ea omnia quae afferunt uoluptatem, uel ea quae maxime concupiscit, et a cupiditate adeo ducitur, ut illa ceteris omnibus anteponat. quapropter et non adipiscens et cupiens dolet. cupiditas enim est cum dolore. Absurdo autem est persimile ob uoluptatem dolere. Atqui deficientes in uoluptatibus et minus gaudentes homines quam oportet, non nimium fiunt. Non est enim insensibilitas talis humana. etenim animalia cetera cibos discernunt: et quibusdam quidem gaudent, a quibusdam uero abhorrent. quod si quis sit, cui nullus prorsus est uoluptas

Inptati, nec ullus ab alio differt, is longē ab homine distat: nomen autem non habuit talis, quia non facile fit. Vir autem temperans in his mediocriter sese habet. Nec enim is gaudet, quibus intemperans maxime delectatur: sed potius molestē fert, nec is omnino quibus delectari non decet, nec uehementer ullis rebus huiusmodi delectatur, neq; si absint dolet, neq; cupit, nisi mediocriter semper, nec magis quam oportet, nec quando non oportet: ulla res omnino talis ipsum delectat. mediocriter autem et ut oportet, eas res appetit, quae uoluptate quidem afficiunt: ad sanitatem autem et bonam corporis habitudinem conferunt: et res ceteras uoluptatis effectrices identidē, si nec impedimento sint dictis habitibus corporis, nec honestatis cancellos, nec facultatū metas egrediuntur. Nam qui ita sese habet magis quam dignū est, eiusmodi uoluptates amare uidetur, aut temperans non est talis, sed ita sese habet, ut ipsa ratio recta praescribit.

De Temperantiae extremis. CAP. XII.

Nostra autem sponte, magis intemperantia quam timiditas comparatur. Haec enim ob uoluptatem: timiditas fit ob dolorem. quorum alterum expetimus, alterum fugimus. et dolor quidem distrahit, atq; corrumpit naturam eius qui habet ipsum: uoluptas autem nil tale facit, magis igitur intemperantia, nostra sponte, quam timiditas comparatur. Quapropter et reprehensione magis est digna. Nam ad res efficientes uoluptate, facilius est assuescere: sunt enim complures tales in uita. et assuesfactio fit sine periculo. in rebus autem formidolosis, contra. Videbitur etiam timiditas non perinde atq; singula, sponte agendi principio subiici. Haec enim non affert dolorem, sed illa adeo dolore distrahit, ut et

arma proicere, &c. contra decus agere compellant. quapropter & uiolenta esse uidentur. At intemperantia fit contra singula namq; sponte agendi principio magis subiiciuntur: quippe cū intemperans ea percipiat atq; affectet. totum autem minus, nemo enim cupit intemperans esse. Nomen autem intemperantiæ & ad puerilia delicta ferre solemus. habent enim similitudinem quandam. Vtrum autem ab utro dicatur, nihil ad præsentem refert sermonem. constat tamen a priore posterius dici. atq; non absurdè uidetur esse translatum. Est enim castigandum, & temperandum id omne, quod turpia concupiscit, & incrementum suscipit magnum, atq; luxuriat. tale autem est ipsa cupiditas maxime, atq; puer. nam & pueri cupiditate uiuunt. & in hispissis maxime uiget appetitio rerum earum, quæ uoluptate afficiunt. si igitur non obtemperet, neq; subiici patiatur, nimium effretur. est enim uoluptatum appetitio insatiabilis, et operatio cupiditatis omni ex parte ipsi amenti, id quod est sibi affine exauget. quòd si magnæ sunt uehementēsque cupiditates, rationem quoq; extrudunt, atq; eiiciunt. Quam ob rem mediocres sint ipsæ & perpauca, & rationi non aduersentur oportet. Atq; id quod est tale, obediens, & temperatum, castigatūq; uocamus. Vt uiuere autem puerum sub pedagogi præceptis oportet: sic & cupiendi uis cupere debet, perinde atq; ratio iubet. Idcirco temperanti uim cupiendi, concordem esse cum ratione oportet. nam utriusque propositum est honestas. Atque uir temperans ea cupit quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto & ipsa ratio dicitur. hæc igitur sunt de temperantia dicta.

ETHI

ETHICORVM

ARISTOTELIS

LIBER IIII.

De liberalitate, & eius extremis.

CAP. I.

DEINCEPS autem de liberalitate dicamus: uidetur autem mediocritas circa pecunias esse. Non enim bellicis in rebus ipse uir liberalis: nec in quibus laudatur uir temperans, nec etiam in iudiciis, sed in dandis capiendisue, & magis in dandis pecuniis laudatur. atq; pecunias ea dicimus uniuersa, quorum æstimatio mensuratur nummo.

Est autem & circa pecunias exuperatio quidem prodigalitas, defectio autem illiberalitas. & illiberalitatem quidem ac auaritiam iis semper accommodamus, qui magis quam oportet pecuniis student. Prodigalitatem autem neccentes nonnunquam asserimus. Nam eos homines qui sunt incontinentes, & ob intemperantiam pecunias profligant, prodigos uocitamus. quapropter & flagitiosissimi tales homines esse uidentur. multa namq; uirtutia simul habent. At non propriè tali nomine nunciantur. est enim prodigus qui malum unum aliquod habet: corrumpere inquam patrimonium. prodigus enim est qui ob seipsum perditur. uidetur autem & patrimonij dissipatio interitus quidā ipsius esse: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur. Hoc igitur modo prodigalitatem accipimus. Rebus autem iis quarum est aliquis usus, & bene uti & male etiam possumus. At diuitiæ res sunt tales. is autem optimè re quauis utitur, qui eam uirtutē habet, quæ ad rem illam accommodatur.

Patrimonij
dissipatio est
quidam interitus.

E S

Et diuitiis igitur optimè is utetur, qui uirtutem eam habet, quæ ad pecunias attinet, hic autem est ipse uir liberalis. At qui sumptus quidem, datioq; pecuniarum, usus earum, acceptio uerò conseruatioq; possessio potius esse uidetur. quocirca uiri liberalis est potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, & non capere unde non oportet. Est enim ipsius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm suscipere: & honesta potius agere, quàm non agere turpia. non est autem obscurum, cum das quidem, sequi ut beneficia conseruas, honestaq; agas. cum capis uerò, ut suscipias, aut non turpia agas. Gratia præterea sequitur cum qui dat, non eum qui capit. Et laus etiam magis. Facilius est etiam non accipere, quàm dare. homines enim multò minus erogant sua, quàm non accipiunt aliena. ij quoque qui dant, liberales dicuntur: sed qui non accipiunt, non ob liberalitatem, sed ob iustitiam potius laudantur: qui uerò capiunt, non laudantur ualde. Liberales insuper homines maximè omnium ferè studioforum amantur, prosunt enim. at id consistit in dando. Omnes autem actus uirtutum honesti sunt, & honestatis causa fiunt. Et liberalis igitur honestatis causa dabit. Et rectè. dabit enim quibus oportet, & quod oportet, & cum oportet: ceteraque omnia obseruabit, quæ dandi actum rectum sequuntur. Et etiam cum uoluptate, uel sine ullo dolore. Id enim quod per uirtutem efficitur, afficit uoluptate, aut fit cum indolentia sanè, minime uerò affert dolorem. At is qui dat quibus non oportet, aut non honestatis gratia, sed ob aliquam aliam causam, non liberalis, sed alius quidam dicitur. Et itidem is qui dando dolet, honestis enim actibus talis pecunias anteponet. quod quidem non est liberalis. At uerò neq; capiet

capiet unde non oportet. Talis enim acceptio nō est eius qui pecunias non magnificat, nec etiam ad postulandū propensus erit. facile namq; suscipere beneficia, non est hominis beneficia conferentis. Verum unde oportet accipiet: ex propriis inquam rebus: non quia id ipsum honestum sit. sed quòd necessarium ut donare possit. At neq; res suas negliget, quippè cum per illas quibusdā affectet opem afferre. neq; quibusuis dabit: ut quibus oportet, & quando, & ubi est honestum, largiri possit. Attinet etiam nimirum ad hominem liberalem, ut in dando adeò exuperet, ut sibi ipsi pauciora relinquat. Est enim liberalis non ad seipsum respicere. At enim pro facultatibus ipsa liberalitas dicitur. liberalis enim actio non in multitudine rerum quæ dantur, sed in habitu dantis consistit. hic autem pro facultatibus erogat. nihil igitur prohibet, eum magis esse liberalem qui pauciora largitur, si modò minores ei sint facultates. Magis autem ij liberales esse uidentur, qui non compararunt sibi facultates, sed ab aliis acceperunt. Nec enim experti sunt indigentiam, & opera omnes sua amant, ut parentes, atq; poëte.

At uerò facile non est liberalem, diuitem esse. Quippe cum non sit ad capiendum & conseruandum, sed ad erogandum proclius: neq; magni per se faciat ipsas pecunias, sed causa dandi. Quapropter & accusatur fortuna, quòd homines ij qui maximè sunt digni, minimè sunt locupletes. Accidit autem id ipsum non sine ratione. fieri enim non potest ut is pecunias habeat, qui non adhibet diligentiam ut habeat ipsas, quemadmodum & ceteris in rebus fieri solet. attamen non dabit quibus non oportet, neq; quando non oportet. & de ceteris talibus simili modo. non enim egeret liberalitatis ipsius lege. & consumptis

Intellige de
Ceo, non de
Magneſi. o Ei
autem Simoni
disea fuit ſen-
tentia: Magis
dolendum, ſi
quid indignis
erogetur, quā
ſi dignis non
erogetur.

ptis ad hæc ipſa ſortunis: ad ea quæ oportet, & cum oportet ſumptus facere, dare que non poſſet. Etenim is eſt (ut paulò antea diximus) liberalis qui pro facultatibus erogat, & in quibus oportet. Qui uerò exuperat, prodigus eſt. Quocirca tyrannos prodigos non dicimus, non enim facile uidetur eſſe, dando, ac erogando tantam rerum quas habent copiam exuperare. Cum igitur liberalitatis mediocritas ſit circa dandas, capiendâſq; pecunias, liberalis dabit in quibus oportet, & quod oportet, tam in paruis quàm etiam in magnis, atq; cum uoluptate, & accipiet unde oportet, & quod oportet. nam cum uirtus circa utrunq; ſit mediocritas: utrunq; faciet ut oportet. ſequitur enim dationem bonam, talis acceptio, ea uerò quæ non eſt talis, contraria eſt. Ea igitur quæ ſequuntur, ſiunt in eodem ſimul: contrariæ uerò non ſiunt. Quod ſi præter id quod oportet, & bene ſeſe habet, contigerit ipſum pecunias erogare, dolebit ſane, moderatè tamen, & ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut pro quibus oportet, & ut oportet uoluptas fiat, ac dolor. Eſt etiam in rebus pecuniariis lenis ſocius ipſe uir liberalis. Poſteſt enim iniuriam pati: quandoquidem pecunias non multifacit. magis que moleſtè fert, ſi quid cum oportet non erogauerit, quàm dolet ſi quid cum non oporteret, erogauerit, Simonidisq; ſententiam non probat. Prodigus autem & in his ipſis delinquit: nec enim letatur, nec dolet pro quibus oportet, & ut oportet. atq; hoc magis patebit per ea quæ deinceps dicemus. Diximus autem exuperationem quidem eſſe prodigalitatem. defectum autem illiberalitatem, & in his duobus, in datione atque acceptione: & ſumptum enim in datione ponimus. prodigalitas igitur

in dando quidem, & non in capiendo exuperat: in capiendo autem deficit. at illiberalitas, ac auaritia, deficit quidem in dando: exuperat autem in capiendo, in paruis tamen. Prodigalitatē igitur illa duo non nimum ſimul perſiſtunt. Non eſt enim facile, nulla ex parte capientem cunctis largiri. citò nanq; deficiunt patrimonia priuatorum hominum erogantium, qui quidem & prodigi eſſe uidentur. Atque talis non paulò melior uidebitur eſſe illiberali. Et ab ætate enim & ab egeſtate facile curari, & ad mediocritatem accedere poſteſt. Nam habet ea quæ ſunt hominis liberalis. dat enim & non accipit: quanquàm neutrum facit ut oportet, ac rectè. quod ſi ad hoc aſſueſcat, uel aliquo alio modo mutetur, euadit utique liberalis. Etenim dabit quibus oportet, & accipiet unde oportet. Quapropter & uidetur non eſſe moribus prauus. non eſt enim improbi, nec ingeneroſi tam in dando quàm in non capiendo exuperare: ſolidi tamen. qui uerò hoc modo eſt prodigus, multò melior uidetur eſſe illiberali atque auaro, cum ob ea quæ dicta ſunt, tum etiam quia prodigus quidem compluribus prodeſt, illiberalis autem nemini, ne ſibi quidem ipſi.

Sed pleriq; prodigorum (ut dictum eſt) & accipiunt unde non oportet, & ſunt hoc ipſo illiberales: ad capiendum autem proni ſiunt, quia cupiunt quidem erogare. hoc autem facile nequeunt facere, cum cito facultates ipſis deficiunt. itaque ex alienis dare coguntur, & ſimul quia nulla eſt eis honeſtatis cura, ſine ullo discrimine, & undiq; capiunt: dare nanque percipiunt. quoniam autem modo aut unde, nullum eſt apud ipſos discrimen. Quapropter nec dationes ipſorum ſunt liberales. non enim ſunt honeſtæ: nec honeſtatis gratia, nec ut oportet

tet efficiuntur. Sed interdū quos oportet esse pauperes, eos diuites faciunt. & iis quidem qui moderati sunt moribus, nihil dant. adulatoribus autem multa, aut quampiam aliam afferentibus uoluptatem. Quam ob rem & plerique ipsorum intemperantes sunt. nam cum facile erogent, prouisi sunt & ad sumptus in flagitiis faciendos. atque quia non ad honestatem uiuunt, ad uoluptates declinant. Prodigus igitur si nullam prorsus habeat emendationem, ad hæc transgreditur. cuius uero diligentiaque adhibita: ad medium & id quod oportet tandem deuenit. At illiberalitas ac auaritia, incurabilis est. Etenim & senectus, & imbecillitas omnis auaros uidetur efficere. Est que hominibus insita magis quam prodigalitas. plerique namque cupidi sunt magis pecuniarum, quam ad dandum proclines.

Extenditur præterea longè, & plures species subit. complures enim esse uidentur illiberalitatis ac auaritie modi. Nam cum in duobus hisce consistat, in

Auarissimos defectione inquam dandi, & exuperatione accipientium. Planti stripa di, non omnibus inest tota, sed interdum seiungitur. & eos, & aridos quidam in capiendū exuperant, quidam in dandū deficiunt. Qui nanque talibus appellationibus nuncius etiam vocat: cuiusmodi fuisse leguntur Py-tur parci, tenaces, aridi: omnes in dandū deficiunt, gmalio, Poly-aliena uero non appetunt, neque accipere uolunt.

mnestor, & Quidam enim in dandū deficiunt, propter modestiam quandam, turpiūque rerum cautionem. uidentur enim nonnulli, uel saltem aiunt ob eam rem sua conseruare, ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Ex his est & ipse cumini sector, & qui uis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam uero ob metum abstinent alienis

cumini sector, autore Erasmo, dicitur impendio parcus ac sordidus.

alienis. quippe cum non facile sit ipsos aliena, & non alios res ipsorum accipere. itaque accipere ipsis, nec dare placet. Quidam autem in capiendū exuperant: undique & quiduis capientes. Quales sunt ij qui operationes illiberales exercent, ut lenones, & omnes tales, & foeneratores, & qui dant parua pro magnis. hi namque omnes, unde non oportet, & quantum non oportet accipiunt. commune autem ipsis omnibus esse uidetur turpis comparatio lucri. uniuersi namque gratia lucri: & huiusce quidem praua probra sustinent. Eos enim qui grandia unde non oportet, & quæ non oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes: non illiberales, sed perniciosos, sed impios, sed iniustos potius appellamus. Aleatores tamen & fures atque latrones, illiberales sunt. Turpi enim uersantur in lucro. omnia namque causa quæstus agunt, & sustinent probra. atque fures quidem capiendi gratia, maxima pericula subeunt. aleatores autem ab amicis quibus dare oportet lucrantur. utrique igitur unde non oportet lucrari uolentes, turpi in lucro uersantur: & omnes tales accipiendi actus, illiberales sunt. Merito autem illiberalitas liberalitati contraria dicitur. Nam & maius est malum quam prodigalitas: & homines magis hac ipsa peccant, quam ea quam diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitiis ipsi contrariis, hæc dicta sufficiant.

De magnificentia, & eius extremis.

CAP. II.

Consequens autem esse uidetur & de magnificentia pertractare. Videtur enim & ipsa uirtus quædam circa pecunias esse, non tamen sese extendit ut liberalitas ad omnes pecuniarios actus, sed ad sumptus tantum. Atque

Atq; in his liberalitatem exuperat magnitudine. Nam ut ipsum nomen subsignificat, decens fit per ipsam in magnitudine sumptus. Magnitudo autem est ad aliquid. Non enim idem sumptus triremis, & spectaculorum præfectum decet. decens igitur est & ad ipsum, & in quor, & circa quæ sit. Qui uerò paruis in rebus, aut mediocribus pro dignitate sumptus facit (qualis est ille qui dicit, Atq; ego sepe dedi peregre uenientibus ultro) non dicitur magnificus: sed is qui in magnis. Nam magnificus quidem liberalis est. at liberalis non continuo magnificus est. Talis autem habitus defectio quidem, circa decorum pusillitas nuncupatur. exuperatio uerò sordiditas, & circa decorum ruditas appellatur. & quot sunt tales, non circa quæ oportet exuperantes magnitudines: sed in quibus non oportet, & quemadmodum non oportet, querentes sibi splendorem: de quibus posterius dicemus. Magnificus autem scienti similis est. Nam decorum ipsum contemplari potest, & magnos concinnare facere sumptus. Vt enim in principio diximus, habitus operationibus, & iis quorum est, definitur. Sumptus igitur magnifici, magni sunt & decentes: talia autem & opera sunt. sic enim magnus erit sumptus, & decens ad opus. Vt sumptu quidem opus, opere uerò dignus sit sumptus, uel etiam exuperet. Atqui magnificus, honestatis causa tales faciet sumptus. hoc enim omnibus est commune uirtutibus. Et etiam cum uoluptate, & sine parsimonia erogando. exacta nanque ratio ad pusillitatem nimirum attinet. Atq; potius quoniam pacto pulcherrimum, maximeque decens fuerit ipsum opus considerabit, quam quanti constiterit, & quoniam modo confectum, quam per minimos fuerit sumptus.

Necessesse

Necessesse est igitur ipsum magnificum liberalem etiam esse. Etenim liberalis, sumptus faciet quos oportet, & ut oportet in his autem est magnum ipsum magnifici, ut magnitudo circa hæc liberalitatis. Et ab equali sumptu magnificentius faciet opus. Non enim eadem est uirtus rei quæ possidetur & operis. etenim illa quidem est ea quæ quam plurimo pretio digna est, & pretiosissima: ut aurum. opus autem quod magnum est atq; pulchrum. talis enim operis aspectus est admirabilis. at quod est magnificum, est admirabile. atq; uirtus operis est magnificentia in magnitudine. Sunt autem impenas quas diximus, ipsa honorabilia, ut ea quæ deorum heroumq; causa fiunt. dedicationes inquam, & extructiones, ac sacrificia, & circa omne diuinum. Et ea quæ ad rem publicam liberaliter fiunt: ut si aliquo in loco ludos splendide facere oportere putant, aut præfecturas subire nauium, aut etiam epulum publicum exhibere, atque in uniuersis (ut diximus) & ad agentem habetur respectus quisnam sit: & quas habeat facultates. digna enim his esse oportet, & non solū opus: uerū & ipsum facientem decere. Quocirca pauper non erit magnificus: quippe cum ei non sint ea quibus multos decorum faciat sumptus. Qui uerò aggreditur, fatuus est, nam præter dignitatem facit & id quo oportet. id uerò quod recte sese habet à uirtute emergit. Decent autem & eos quibus talia antecedunt aut per seipsos, aut per maiores, aut per eos ad quos ipsi se referunt, propinquitatis aliqua ratione, & nobiles etiam, & gloriosos, & quot quot sunt huiusmodi. Hæc enim uniuersa amplitudinem habent & dignitatem. maxime igitur talis est ipse magnificus: & in talibus impensis uersatur ipsa

F

magni

magnificentia, quemadmodū diximus: & maximē enim, & honorabilissimae sunt. Priuatarum autem cæ per-
tinent ad magnificum quæ semel fiunt: ut nuptiæ, & si
quid aliud tale. Et si circa aliquid tota ciuitas, aut
qui sunt in dignitatibus studeant: & circa hospitum sus-
ceptiones, & missiones, & munera, nō enim ad seipsum
sed ad publicam sumptus facere magnificus solet: ipsa au-
tem munera simile quid habent iis quæ Diis dedicantur.

Ad magnificum etiam pertinet & domum à se extru-
tam (ut diuitias) decenter habere. Est enim quoddam
& hæc ornamentum, & item in iis magis operibus sum-
ptus facere, quæ diuturno tempore persistere possunt.
hæc enim sunt maximē pulchra. Atq; in singulis deco-
rum ipsum seruare. Non enim eadem diis & homini-
bus: & ad templum, atq; sepulchrum accommodantur. est
autem unusquisque sumptus magnifici suo in genere
magnus: & magnificentissimus quidem is est, qui est
magnus in magno, hic autem is qui est in his magnus.

Et differt magnum quod est in opere, à magno
quod est in sumptu. pila nanque pulcherrima, aut
pulcherrimus urceus, puerilis quidem numeris ma-
gnificentiam habet: pretium autem eius pusillum est,
atque illiberale. Quapropter magnifici est quo-
cunque in genere faciat, magnificè facere. tale nanque
neque facile superari potest, & sese habet ut sum-
ptus dignitas postulat, talis est igitur ipse magnificus.

Is autem qui exuperat atque sordidus, sumptus
faciendo ultra id quod oportet, exuperat, ut di-
ctum est. Nam paruis in rebus multa consumit, &
splendorem inconcinne captat: nunc iis qui pecunias
conferunt ad conuiuia sibi paranda nuptiali appara-

tu epulum præbens, nunc subministrans concedis, exhi-
bens in eorum transitu purpuram, ut facere Megareses
consueuerunt. & omnia talia non honestatis, sed osten-
tationis diuitiarum causa facit, & ut admiratione pro-
pter hæc (ut putat) afficiatur. Atq; ubi quidem mul-
tos facere sumptus oportet, paruos facit. ubi uerò opus
est paruis, magnos. Pusillus autem in decoro circa uniuersa
deficit. & maximis factis sumptibus in paruo per-
dit decorum, & quicquid facit, tardè, differendūq; fa-
cit. Consideratque quonam pacto quàm minimos faciat
sumptus, et etiam queritur: cunctaq; maiora quàm opor-
tet se facere putat. Sunt igitur hi duo habitus uitia qui-
dem, non tamen afferunt probra: propterea quòd neq;
detrimento sunt aliis, neque nimium sunt deformes.

De Magnanimitate, & eius extremis.

CAP. III.

Magnanimitas autem circa magna quidem, uel ex
ipso nomine uersari uidetur. circa quæ uerò uer-
satur, primum accipiamus oportet. Atque nihil refert,
siue habitum ipsum, siue eum consideremus qui habitum
habet. uidetur itaq; magnanimus is, esse qui magnis est di-
gnus, & dignum sese magnis esse censet, qui nanque non
pro dignitate hoc facit, stolidus est. at eorum qui prædi-
ti sunt uirtute: nemo demens, nemo stolidus est. is igitur
quem diximus, magnanimus est. Qui nanque parua
meretur: & hisce dignum seipsum censet, modestus
quidem, at non magnanimus est. magnanimitas enim in
magnitudine, sicut & pulchritudo corpore in magno
consistit, parui uerò urbani quidem sunt: & membris
appositi, sed non pulchri. Is autem qui est indignus,

Megara au-
tem urbs me-
dia quidem in-
ter Peloponne-
sum, Atticā,
& Eoetiam sita:
à qua Megarenses dicti
sunt.

et magnis dignum seipsum censet, est lentus. Non est autem omnis lentus, qui maioribus quam meretur dignum seipsum censet. At is qui se dignum minoribus quam dignus sit censet, pusillanimus est, siue magna, siue mediocria mereatur, siue parua quidem, minoribus uero seipsum dignum esse existimet. at maxime uidebitur is qui magnis est dignus: quidem faceret, si tantis non esset dignus? Est igitur ipse magnanimus, magnitudine quidem extremus, ratione autem eius quod oportet, medijs. Dignum enim eo seipsum censet, quod ad dignitatem suam accommodatur. Illi uero exuperant, et deficiunt, quod si magnis se dignum censeat, et si dignus, et maxime maximis. Circa unum, maxime uersabitur ipse. Dignitas autem ad externa dicitur bona. maximum uero id asseuerant omnes esse, quod Diis ipsis tribuimus: et quod maxime homines qui sunt in dignitate affectant, quod que dari praeium ob res pulcherrimas solet. tale autem est ipse honor. hoc est enim honorum maximum, sed externorum. circa igitur honores, et inhonorationes magnanimus ut oportet uersatur. Et sine etiam ratione, magnanimi circa honores esse uidentur. uiri namque magni maxime seipsos dignos esse honore pro dignitate censent. Sed pusillanimus deficit tam ad seipsum, quam ad ipsius magnanimi dignitatem. Lentus autem respectu quidem sui exuperat, non tamen ipsum magnanimum. Atque magnanimus ipse, cum sit maximis dignus, fuerit optimus sane. Melior enim maiora semper meretur: et optimus, maxima. Eum ergo qui uere magni est animi, bonum esse oportet, Atque magnanimi uidebitur id esse, quod est in unaquaque uirtute magnum. nulloque pacto magnanimo competit ag-

gresso

gresso pericula, fugam ob timorem arripere, aut iniuriam facere. gratia namque cuiuslibet aget turpia, cui nihil est magnum: singula uero consideranti magnanimus, si non sit bonus, ridiculus omnino, uidebitur. nec etiam dignus erit honore, si prauus sit. quippe cum honor praeium sit uirtutis, ac bonis hominibus tribuatur. Videtur igitur ipsa magnitudo animi, tanquam ornamentum quoddam esse uirtutum. Nam maiores efficit ipsas, et sine illis ipsa non sit. quam ob rem difficile est uere magnanimum esse. non enim esse potest, si non omnis probitas asit. Magnitudo igitur animi maxime circa honores et inhonorationes uersatur. Atque magnanimus pro iis quidem honoribus qui et magni sunt, et a studiis hominibus offeruntur, moderate letabitur, tanquam accommodatos sibi, uel minores etiam adipiscens.

Virtute enim accumulata, nullus dignus honor fieri potest. acceptabit tamen, quia maiora nequeunt exhiberi. Sed eos honores quos quilibet homines et paruus tribuunt, paruipendet omnino. non est enim his dignus.

Similiter et id quod est honori contrarium. non enim iure fuerit circa ipsum. ut igitur dictum est, uir magnanimus maxime circa honores uersatur. Et circa tam diuitias, et potestatem, et omnem prosperitatem, aduersitatemque fortunae, quocunque euenit modo, moderate sese habebit. Et neque uehementer in prosperitate letabitur, neque nimium in aduersitate dolebit. neque enim circa honorem ita sese habet, qui quidem maximum bonum est. Potestates enim diuitiaeque propter honorem expetuntur. itaque qui haec habent, per ipsa honoribus affici uolunt. cui igitur et honor est paruus, huic et cetera parua sunt. quapropter ipsi magnanimi,

contemptores esse videntur. Videntur autem et prosperitates fortunæ, ad magnanimitatem conducere. Nobis les enim et ij qui sunt in potestatibus constituti, uel diuini honores, digni censentur honore. In excellentia namque consistunt. atque omne bonum quod excellit, dignum est magis honore, quapropter et talia magis magnanimos faciunt. A quibusdam enim honorantur: re autem uera, solus bonus est honorabilis. atque ij quidem quibus insunt ambo, digni magis honore censentur. Qui uero sine uirtute talia bona habent, ij non iure se ipsos dignos magnis honoribus censent, neque magnanimi recte dicuntur.

Non enim sunt hæc sine accumulata uirtute, contemptores autem, petulantia sunt. non est enim facile, sine uirtute moderate res ferre secundas. Atque cum æquabiliter ferre non possint, putentque se ceteris antecellere, illos quidem despiciunt. Ipsi uero quicquid contigerit, agunt. imitantur enim magnanimum: etsi similes ei non sunt. idque faciunt in quibus possunt. Ea igitur quæ a uirtute proficiscuntur, non agunt. Despiciunt autem ceteros, sed magnanimus iure despicit. opinatur enim uere, uulgus autem ut contingit. Non autem parua pericula subit, nec periculorum est cupidus: propterea quod res paucas multifacit, sed subit magna. atque cum in periculo uersatur, uite suæ non parcat, quasi non sit dignum omnino uiuere. Est etiam talis, ut beneficia conferat. Et pudeat ipsum, si suscipiat beneficia. Illud enim superioris est, hoc inferioris, et in retribuendo, maiora beneficia conferat. hoc enim pacto debitor insuper fiet is, qui primus contulit, atque suscipiet beneficium. Videtur etiam et eorum quidem meminisse, in quos beneficia contulit, eorum autem

tem non meminisse a quibus ipse suscepit. Est enim is qui suscepit, inferior eo qui contulit beneficium. ipse uero uult superior esse, et cum uoluptate quidem audit ea quæ contulit, sine autem uoluptate ea quæ ipse accepit.

Quapropter et Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Atheniensibus Lacedæmonij quæ contulerunt in illos, sed quæ susceperunt ab illis. Est etiam magnanimi, neminis, aut uix indigere: subministrare autem, promptè. Et ad eos quidem homines qui in dignitate sunt constituti, prosperitatibusque utuntur fortuna, magnum esse, ad medios autem mediocre. Illos enim susperare, difficile est et gloriosum, hos autem facile. et inter illos quidem gloriari, non est ingenerosum. inter humiles autem est importunum: quemadmodum uiribus contra imbecillos contendere. Est etiam magnanimi, non adire ea quæ afficiuntur honore, et ubi alij primas occupant partes, et otiosum esse ac tardum, nisi ubi magnus est honos, uel opus, et paucas quidem agendas res aggredi: magnas autem et præclaras. Necesse est etiam palam ipsum, tam odisse, quam etiam amare. quippe cum metuentis sit occultare. Et magis ipsi curæ ueritatem, quam opinionem esse, et aperta loqui ac agere: est enim hoc contemptoris. quapropter utitur libertate: est enim et libertate utentis. Quapropter contemptor est, et etiam uerax: nisi dissimulatione utatur, quæ uideri ad multitudinem utitur. et non posse ad alium uiuere nisi ad solum amicum: est enim seruile. Quapropter et omnes adulatores seruales sunt, et omnes humiles, adulatores. Nec est procliuius ad admirandum. Nihil enim apud ipsum est magnum, nec est sibi mali memor illati. non est enim magnanimi meminisse præferre.

Thetis deam
ris apud Ho-
merum.

Nota non esse
magnanimi
mala memi-
nisse, sed despi-
cere.

tim mala, sed potius despicere. Nec de hominibus loquitur. Etenim neq; de seipso, neq; de alio dicitur. nec enim ut laudetur ipse, nec ut alij reprehendatur, est ipsi cure. Nec rursus est laudator. adcirco nec maledicus, nec in inimicos quidem, nisi ob contumelium. De necessariis præterea rebus uel paruis, minime est querulus, & ad precandum procliuius. est enim studentis, circa hæc ita sese habere. Est etiam talis, ut res magis pulchras, sinéq; fructu, quam fructuosas, utilisq; possideat, est enim magis sufficientis. Insuper ipsius magnanimi, motus tardus esse uidetur, & uox grauis, & locutio tarda. Non enim properat is, qui circa pauca studet. nec est uehemens, qui nihil existimat magnum. Acumen autem uocis & celeritas propter hæc ipsa fieri solent. talis est igitur ipse magnanimus. Is autem qui deficit, pusillanimus est, qui uerò exuperat, lentus. Nec igitur humili esse uidentur: quippe cum mala non faciant, sed aberrare. Pusillanimus enim meretur quidem bona, iis tamen seipsum priuat, quibus est dignus. atq; malum quoddam habere uidetur, quia bonis seipsum dignum non censet, & seipsum ignorare. Appeteret enim ea quibus est dignus, cum sint bona. non tamen stolidi tales homines, sed pigri potius esse uidentur. Talis autem opinatio uidetur & deteriores ipsos efficere. singuli namq; appetunt ea, quibus sunt digni. Dimouent sese & à præclaris actibus & officiis quasi sint indigni: & à bonis externis similis modo. At lenti, stolidi sunt, & seipsos ignorant. & etiam clare. Nam quasi sint digni, res eas aggrediuntur quæ honorantur. deinde redarguuntur. Vestit utque se, & gestu, & similibus ornant, & prosperitates suas manifestas esse uolunt. de ipsisq; etiam dicunt, ut ob ipsa affe-

afficiantur honore. Magnitudini autem animi pusillanimitas opponitur magis quam lentitudo. Fit enim magis, & peior est. Magnitudo igitur animi circa honorem (ut diximus) magnum uersatur.

De Modestia eiusque extremis.

CAP. IIII.

Videtur autem circa honores (ut antea diximus) et alia quædam esse uirtus: quæ quidem perinde sese habere uidetur ad animi magnitudinem, atq; sese habet ad magnificentiam liberalitas. hæc namq; uirtutes ambæ à magnitudine quidem discedunt. circa uerò mediocritia paruaq; nos ut oportet disponunt. Atq; ut in capiendis, dandisq; pecuniis, mediocritas est, & exuperatio, & defectio: sic & in honorum appetitione fit, ut magis quam oportet & minus, & unde oportet, & ut oportet, appetantur honores. reprehendimus enim ambitiosum hominem, atq; honoris appetitione uacantem. illum, quia plus quam oportet, & unde non oportet honorem appetit: hunc, quia ne ob res quidem honestas honoribus affici uult. interdum autem illum tanquam uirilem, & rei cupidum. pulchræ: interdum hunc tanquam moderatum, modestumque laudamus: quemadmodum & antea diximus. Constat autem cum pluribus modis quispiam alicuius cupidus rei dicatur, non ad idem nos semper ambitiosum ipsum referre, sed cum laudamus, ad plerosq; quia magis quam pleriq; honores cupit, cum reprehendimus, ad id quod oportet, quia magis quam oportet honores affectat. Cum autem nomine mediocritas crearet, contendere de ipsa tanquam regione uacua, uidetur extrema. In quibus uerò exuperatio est, & defectio, in iis est & medium, at honores & magis quam oportet

oportet affectantur, & minus ergo fit ut affectentur, & ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut oportet affectantur honores, cum sit mediocritas circa honorem nomine carens. Atque ad ambitionem quidem uacuitas appetitionis honoris, ad uacuitatem autem appetitionis honoris, ambitio ad utrumque autem utrumque quodam modo esse uidetur. quod quidem & in ceteris uidetur esse uirtutibus. Extremi autem hic opponi uidentur, quia medio nullum est positum nomen.

De Mansuetudine, eiusque extremis.

C A P. V.

Mansuetudo autem est quidem mediocritas circa iram. At cum medium & extrema fere nomine careant, ad medium quidem mansuetudinem ipsam adducimus, declinantem ad defectionem, uacantem nomine. exuperatio uero quaedam iracundia dici potest. etenim affectus quidem est ira. ea uero quae ipsam efficiunt, multa sunt, & diuersa. Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cum oportet, & quanto in tempore oportet irascitur, laudatur: estque hic mansuetus: si quidem laudatur ipsa mansuetudo. Mansuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, & non ab affectu duci: sed pro his, & tanto in tempore irasci solet, perinde atque ratio iubet. Peccare autem circa defectionem magis uidetur. non est enim uindex ipse mansuetus, sed potius clemens: & ad ueniam dandam propensior. Defectio autem siue sit quedam irae uacuitas, siue aliquid aliud, uituperatur. Qui namque non irascitur pro quibus oportet, & ut oportet, & cum oportet, & quibus oportet, fatui esse uidetur: namque neg sentire, neg dolere uidetur. Atque qui

non

non irascitur, non uidetur esse aptus ad ulciscendum. perferre autem contumelias, & suos negligere, seruire est sane. Exuperatio uero per omnia quidem fit. Nam fit & in quibus non oportet, & pro quibus non oportet, et magis & uelocius, & maiore in tempore quam oportet. non tamen uniuersa eidem insunt. quippe cum esse non possit. malum enim & seipsum perdit: & si integrum sit, intolerabile fit. Iracundi igitur cito quidem irascuntur, & quibus non oportet, & pro quibus non oportet, & magis quam oportet, at cito desistunt. quod quidem & optimum habent. hoc autem ideo fit, quia non detinent iram, sed reddunt: quo pacto & manifesti sunt, ob celeritatem. deinde cessant. Exuperatione autem sunt celeres: & ad quiduis, & pro quouis iracundi, qui summæ sunt bilis. unde & summæ bilis homines appellantur. Amari autem cum difficultate placantur, et longo tempore sunt sub ira. detinet enim ipsam: sed ubi reddiderint, cessant. ultio namque ponit iræ modum, pro dolore uoluptatem efficiens. quod si hoc non fiat, habent ipsum pondus: etenim quia non est manifestum, nemo persuadet ipsis. ut in se autem concoctio fiat iræ, tempore opus est. Sunt autem tales homines & sibi ipsis & amicis suis permolesti. infensos autem eos dicimus, qui pro quibus non oportet, et magis quam oportet, & longiore tempore irascuntur, sineque ultione uel poena, non reconciliantur. Mansuetudini autem magis exuperationem opponimus. Fit enim magis, quippe cum humanius sit punire, & ipsi infensi, difficultiores sunt ad uitam simul agendam. At enim (quod & antea dictum est, & ex iis quae dicuntur emergit) non est facile determinare, quonam modo, & quibus, & pro quibus, & quanto tempore irascendum sit, & quousque iras-

Per omnia, id est per omnem prudentie circumspectionem transgressionem.

Summæ bilis homines, id est summæ cholericus, est enim bilis cholera.

tus,

tus, recte faciat quis, aut peccet. Qui namque parum transgreditur, non reprehenditur, siue ad exuperationem, siue ad defectionem se flectat. Nonnunquam enim deficientes laudamus, mansuetosque uocamus. Et ipsos infensos, tamquam aptos ad dominandum, uiriles dicimus esse. Facile igitur non est assignare ratione, quantum, et quomodo quispiam egressus uituperandus est. in singularibus enim et sensu iudicium est. Illud tamen est manifestum, medium quidem habitum, quo quibus oportet, et pro quibus oportet, et ut oportet irascimur: et simili modo de ceteris, laudabilem esse. Exuperationes autem, defectionesque, uituperandas atque si parum distent a medio, leuiter, si plus, magis: si nimium, uehementer esse carpendas. Constat igitur habitum medium consequendum esse, ac amplectendum, sed de habitibus qui sunt circa iram, satis iam diximus.

De Affabilitate & eius extremis.

CAP. VI.

In congressionibus autem et conuictu, et usu communium uerborum ac rerum, quidam placidi esse uidentur. Qui quidem pro uoluptate efferenda, laudant omnia, et nihil aduersantur, putantes haudquaquam sese molestos cuiquam esse oportere. Quidam contra, in omnibus aduersantes, neque curam ullam habentes si dolorem afferant, difficiles contentiosique uocantur. Patet igitur hos quidem duos habitus esse uituperandos: medium autem inter hos laudandum, quo quidem quispiam ea quae oportet, et ut oportet acceptabit, et similiter egeret. uerum ipsi nomen nullum est positum. Persimilis autem est amicitia. talis est enim is qui medium hunc habet habitum, qualem probum hominem, amicum dicere solemus, sumpta

sumpta dilectione. Sed differt ab amicitia, quod est sine affectu, dilectioneque eorum quibuscum is congregitur, qui hunc habitum habet. non enim amore, uel odio, sed quia talis est ipse, proba singula ut oportet. Nam similiter tam ad notos, quam ad ignotos: tam ad familiares, quam ad non familiares id ipsum ager, in singulis tamen ut conuenit. non enim aequae familiarum, et externorum curam habere, neque dolore similiter eos afficere oportet. Vniuersaliter igitur dictum est, ipsum congregi ut oportet. Respiciebat autem ad honestatem, utilitatemque, coniecit ab dolore non asferre, uel delectare. uidetur enim hic circa uoluptates, doloreque eos uersari, qui in congressionibus fiunt. atque quibus uoluptatibus non est honestum ipsi, uel asfert damnum delectare, eas molestae feret, et eliget dolorem inferre. Et si facienti deformitatem non paruum asferat, aut damnum: oppositio uero paruum dolorem, non probabit, sed egeret feret. Diuerso autem modo cum iis qui sunt in dignitatibus: et cum priuatis, et cum magis, minusue notis, et cum aliarum identidem differentiarum hominibus congregietur, singulis tribuens id quod decet. et per se quidem expetens delectare, cauens autem dolorem asferre, et sequens ea quae eueniunt si sint maiora: honestum inquam, et id quod conducit. Atque uoluptatis gratia magna, quae eueniet, dolorem asfert paruum. talis est igitur ipse medius, sed nomen non habet. Is autem qui delectat, si id agit studens esse iucundus, non ob aliud quicquam, placidus uocatur: si emolumentum causa sui, ut inde sibi proueniat in pecuniis, et in iis quae pecuniis comparantur, utilitas, adulator. Eum uero qui molestae fert omnia, difficilem contentiosumque quendam diximus esse. Videntur autem extrema

trema inter sese oppositionem suscipere, quia medium nomine caret.

De veritate, & eius extremis.

C A P. VII.

Circa eadem ferè uersatur & arrogantia mediocritas, quæ quidem & ipsa nomine caret. atq; non inuitabile fuerit de iis etiam pertractare. Nam & ea magis quæ ad morem pertinent percipiemus, si de singulis fuerit pertractatum. Et uirtutes etiam ipsas mediocritates esse credemus, si id in omnibus fuerit ita sese habere perspectum: de iis igitur qui in conuictu ad uoluptatem congruunt, atq; dolorem, iam diximus. sed nunc de ueracibus mendacibusq; similiter, & in uerbis, & in actibus, et in fictione dicamus. Arrogans itaq; præclara, & ea quæ non insunt, & maiora quàm insunt, fingere sibi uidetur. Dissimulator autem contra, negare quæ sibi insunt, aut imminuere solet. At medius cum sit talis, ut uinumquodq; quale est ipsum dicat, atq; ostendat, tam uita, quàm uerbis est uerax, ea sibi inesse constiendo quæ insunt, & neq; maiora, neq; minora. Fit autem ut horum unumquodq; quispiam & alicuius, & nullius rei causa faciat. atq; qualis est unusquisque talia tam dicit quàm agit, & ita uiuit, nisi alicuius gratia agat. per se autem mendacium improbum est, et uituperabile, uerum autem probum ac laudabile. Itaque uerax quidem cum sit mediocris, est laudabilis. Mendaces autem ambo uituperabiles sunt, sed arrogans magis. At enim de utroque dicamus oportet, prius autem de ueraci. Atque non de illo nunc dicimus, qui in stipulationibus uerum dicit, et in iis quæ ad iustitiam & iniustitiam pertinent (hæc enim ad aliam

accom

accommodantur uirtutem) sed de eo qui in quibus hoc nihil refert, & in uerbis & in uita ex eo uera dicit, quia habitu talis est: atq; talis æquus & bonus esse uidebitur. Qui namq; uerum amat, & in quibus nil refert uera dicit: is multò magis uera dicet, in quibus refert. ut turpe enim mendacium fugiet, quod & per se fugiebat. Talis uerò laudabilis est. Magis autem ad defectionem ueritatis declinat: hoc enim æquabilius esse uidetur, propterea quòd exuperationes sunt permolestæ. Sed qui res sibi maiores quàm insunt fingit, si nullius causa rei, prauo quidem est similis. non enim mendacio gauderet. uanus tamen magis, quàm malus esse uidetur. Sin alicuius gratia, si gloriæ uel honoris, non nimium est uituperandus, ut arrogans: sin argenti, & eorum quæ ad argentum rediguntur, deformior est. Arrogans autem, non in potentia, sed in electione consistit: habitu namq; quia talis, arrogans est, sicut & mendax quidem ipso mendacio gaudens, quidam gloriam aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ causa sunt arrogantes, ea simulant pro quibus homines laudantur, aut beati esse dicuntur. qui uerò gratia lucri, ea quorum usus ad proximos transit, & quæ non inesse latere possunt, fingunt enim se medicos, uel uates egregios. Quapropter plurimi hominum talia simulant, ac arroganter sibi assumunt: sunt enim in ipsis ea quæ dicta sunt. At dissimulatores attenuantes suas, elegantiores moribus esse uidentur. Non enim id lucri causa facere uidentur, sed fugientes timiditatem. Maxime autem hi negant ea quæ sunt præclara, ut & Socrates faciebat. Sed qui parua manifestatq; dissimulant, ij delicati simul, maliciosiq; dicuntur, & facile sperni possunt. Atq; id ipsum arrogantia uidetur interdum,

Negabat Socrates se aliquid scire, & se nitebatur ignorare.

interdum, qualis est Lacedæmoniorum uestitus. Nam & exuperatio, & nimia defectio, ad arrogantiam peritimet. Sed qui moderatè dissimulatione utuntur, nec et dissimulant quæ nimis ante oculos sunt & extant, gratiosi esse uidentur. Aduersari autem arrogans ipsi ueraci uidetur, est enim dissimulatore deterior.

De Comitatu & eius extremis.

CAP. VIII.

Civem autem sit & requies in uita, atq; in hac ipsa, ioco sese recreet homines, uidetur & hic esse quædam æquabilis congregatio: & dicendo, & audiendo et quæ oportet, & ut oportet. Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales, atq; patet & in his exuperationem esse mediæ, & defectiorem. Qui igitur in ridiculis exuperant, scurræ uidentur esse ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis coniectantes facere risum, quam honestè loqui, & non afficere eum dolore, in quem facietè dicunt. Qui uerò neq; dicerent quicquam ridiculi, neq; alios dicere paterentur, rustici, durique esse uidentur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atq; urbanus uocatur: talem sanè moris iam habitum affectus, ut ad bene, rectèq; iocandum sese flextere possit. huiusmodi namque motiones mores ipsius esse uidentur, atq; uti corpora, sic & ipsi mores, motionibus discernuntur. Cum autem exundet ipsum ridiculum: plurimi que ioco, salibusue magis quam oportet gaudeant, scurræ quoq; eodem nomine nuncupantur, ut gratiosi, elegantes. Sed eos differre atq; non parum, ex his quæ diximus constat. Accommodatur autem huic habitui medio, & ipsa dexteritas. Atq; ipsius est dexterior ea dicere & audire, quæ ad modestum uirum, liberalémq; accommo-

accommodantur. sunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem hominem decet. Atq; ipsius liberalis iocatus & eruditi, à seruilis ioco, rudisq; differt. licet hoc tam in antiquis, quam in nouis comediis intueri. quibusdam enim uerborum obscenitas, quibusdam potius subintellectio, ridiculum erat. atq; hæc non parum honestatis differunt ratione. Is ne igitur dicendus est rectè facietis uti, qui dicit ea quæ liberum hominem decet: an is qui eum qui audit, dolore non afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum esse uidetur? est enim aliud alijs odio, & iucundum. talia autem & audiet, quæ nanq; fert audiendo, ea uidetur & facere. At non quiduis faciet, faciet enim, conuitia quædam sunt. Et legumlatores nonnulla conuitia dicere uetant. fortasse autem illos & nonnulla prohibere facietè dicere oporteret. uir itaque graciosus, ac liber, ita sese habebit quasi sibi ipsi lex sit in ioco. Talis est igitur ipse medius, siue ipse dexter, siue urbanus, siue comis dicatur, scurræ autem à ridiculo suspèratur. Et neq; sibi neque alijs parcat. modò moueat risum: eaq; dicit, quorum nihil prorsus graciosus ipse diceret: & aliqua, quæ ne audire quidem perferret. Sed rusticus ad tales congregiones inutilis est. Quippe cum nec ipse quicquam afferat salis, & cum afferunt alij, ægrè molestèq; ferat. requies autem & iocus, in uita necessaria esse uidentur. Tres igitur eæ sunt, quas diximus, mediocritates in uita. Sunt autem omnes circa uerborum quorundam, actuumue communem usum. Sed differunt, quòd una circa ueritatem, cetera circa uoluptatem uersantur. Atq; harum altera quidem est in ioco, altera autem in congregationibus reliquæ uite consistit.

DE uerecundia autem ut de aliqua uirtute dicere nō oportet. Est enim affectui magis quā habitui similis. Itaq; diffinitur timore: timorq; dicitur dedecoris quiddam. Et fit perinde atq; circa res formidolosae timor fieri solet. nam qui uerecundatur erubescunt: qui timet mortem, palleſcunt. Vtrunq; igitur ad corpus quodam modo accommodatum esse uidetur: quod quidem magis ad affectum uidetur, quā ad habitum pertinere. Non autem ad quauis etatem is affectus, sed ad iuuenilem accommodatur. Censemus enim eos qui huius etatis sunt, uerecundos esse oportere, ut cum non sine perturbatione uiuant, multūq; ob hoc peccent, a uerecundia prohibeantur delinquere. Atq; laudamus quidem iuuenem eos qui sunt uerecundi: sed nemo ex eo seniorē hominem laudabit, quia est uerecūduſ. Nihil enim eorū ipsum oportere censemus agere, pro quibus emergere uerecundia solet. Neq; enim homini probo uerecundia competit: quippe cum pro rebus improbis fiat. Non enim sunt res tales agenda, quod si quādam reuera, quādam opinatione sunt turpes, nihil refert: neutrae namq; sunt agenda, quare non est uerecundandum. Sed improbi est et tale esse, ut aliquid turpe agat. probum autē idē quēpiam esse putare, quia ita se habet, ut si turpe quid egerit, uerecundetur, absurdum est sanē. uerecundia namq; fit propter ea quae sua sponte quispiam facit. sed nunquam sua sponte uir bonus resaget turpes. Fuerit autem uerecundia probum, ex suppositione: nam si egerit, uerecundabitur. Hoc autem in ipsis uirtutibus non est. quod si impudentia, et quēpiam non pudere res turpes agentem improbum est, nihilo magis ob id ipsum probum erit quēpiam

quēpiam res turpes agentē uerecundari. At uerō neq; continentia uirtus est, sed est quādam permixta, ostendetur autem de ipsa posterius. Nunc de iustitia dicamus oportet.

ETHICORVM
ARISTOTELIS

LIB. V.

De iustitia, & iniustitia, & modis iniusti.

CAP. I.

DE iustitia autem et iniustitia consideremus oportet, circa quales actus uersantur, et qualisnam mediocritas sit ipsa iustitia, et inter quae iustum ipsum mediū est: atq; haec cōsideratio eūdem seruet modū doctrinae, quo antea dicta considerauimus. Videmus itaq; omnes talem habitum dicere iustitiam uelle, quo homines apti sunt ad res iustas agendas, et quo iusta agunt, et uolunt iusta. Eodem modo talem habitum et ipsam iniustitiam dicere, quo iniurias agunt homines, resque uolunt iniustas. quapropter et nobis haec primum ut in figura subiiciantur.

Non enim in scientiis, et potentiis, atq; habitibus res se habet eodem modo. Eadem namque potentia scientiaq; contrariorum esse uidetur, sed contrarius habitus non est contrariorum. nempe a sanitate sana duntaxat, et non contraria fiunt. dicimus enim quēpiam ambulare sanē, cum perinde ambulat atq; sanus. Saepē igitur contrarius habitus ex contrario cognoscitur: saepē etiam habitus ex subiectis. Nam si bona corporis habitudo sit nota, et ipsa mala corporis habitudo sit manifesta. Et ex

is quæ bonam habitudinem efficiunt corporis, ipsa bona habitudo sit nota: et ex ipsa rursus ea quæ faciunt ipsam. si enim habitudo bona sit spissitas carnis, et malam habitudinem raritatem esse carnis: et id quod efficit habitudinem bonam, efficere spissitatem in carne necesse est. At uerò plerumque sequitur si alterum pluribus modis dicatur, et alterum pluribus dici. ut si iustum, et ipsum iniustum. Videtur autem tam iustitia quam iniustitia pluribus modis dici, sed quia propinqua est ipsarum æquiuocatio, lateret: et non ita ut his quæ longe distant, est manifesta. Multum enim talia differunt forma. patet enim clauem æquiuocè dici, et eam quæ sub collo est aut malum, et eam qua ostia clauduntur. Sumatur igitur quot iniustus dicitur modis. Atque uidetur iniustus esse, et qui à legibus exorbitat, et qui plus capit, atque iniquus. quare patet et iustum esse eum qui legitime facit, et eum qui æquus est. Iustum ergo est quod est legitimum, et quod est æquum. Iniustum uerò, quod est contra leges, et quod est iniquum. Cum autem iniustus et pluri sit audus, non erit ipse circa omnia bona: sed circa ea duntaxat in quibus consistit prospera fortuna atque aduersa: quæ simpliciter quidem semper sunt bona, alicui uerò non semper, homines autem illa sibi optant, atque persequuntur, at non oportet. Sed optare quidem ea quæ sunt simpliciter bona, et sibiipsis esse bona: expetere autem ea quæ sibiipsis sunt bona, oportet. Iniustus autem non semper plus, sed minus etiam expetit in his, quæ sunt simpliciter mala. Sed quia uidetur et minus malum quodammodo bonum esse, et plus habendi cupiditas ipsius est boni: fit ut pluri ob id ipsum uideatur audus esse. Est autem iniquus (Hoc enim contra

net, et est commune) et legum transgressor. hoc enim, legum inquam transgressio, id est iniquitas, omnem iniustitiam continet. et est ad iniustitiam omnem commune.

Cum autem legum transgressor sit iniustus, qui uerò legitime facit, iustus: constat omnia legitima esse quodam modo iusta, ea namque quæ à facultate ferendarum legum sunt definita, legitima sunt. et horum unumquodque, iustum dicimus esse. Ipse autem leges de omnibus distant, coniectantes aut communem omnium utilitatem, aut optimorum, aut principum, uel uirtute, uel aliquo alio tali modo. Quare uno modo dicimus iusta ea quæ felicitatem, eiusque partes societati civili efficiunt et conseruant. Præcepit autem lex et ea agere, quæ ad uirum pertinent fortem: ut non deserere locum in acie, non fugere, non abiicere arma. Et item ea quæ sunt temperantis: ut non committere adulterium, non libidine uti. Et etiam ea quæ sunt mansueti: ut non pulsare, non conuitia dicere.

Et in cæteris identidem uirtutibus atque uitis, alia iustus, alia uetans rectè quidem ea quæ rectè posita est: de terius autem ea quæ inconsulte est exarata. Hæc igitur iustitia, perfecta quædam est uirtus: at non absolute, sed ad alium, atque ob id ipsum iustitia præclarissima per sepe uirtutum esse uidetur.

Et neque est hesperus ita, neque lucifer admirabilis.

Et prouerbio dicere consueuimus:

Iustitia in sese uirtutes continet omnes.

Atque perfecta maxime uirtus est, quia perfecta uirtutis est usus: idque est ex eo quia non ad se solum, sed ad alium etiam is qui ipsam habet, uti uirtute potest. Complures enim in propriis quidem uti uirtute possunt, sed in his quæ sunt ad alium, nequeunt. Et propterea senten-

*Sensus est, in rum ostendit. ad alium enim est, & in societate iam ipse
vita privata magistratus consistit. Ob id autem ipsum & alienum
vix satis homi bonum ipsa iustitia sola uirtutum esse uidetur: quia ad
nū mores per alium est. agit enim ea quæ alij uel principi, uel Reipus
ficiuntur: re blicæ conferunt. Pessimus igitur est qui ad seipsum, et
rum si comit- tas imperium, ad amicos utitur prauitate. Optimus autem, non qui ad
re liceat quod seipsum: sed qui ad alium utitur ipsa uirtute. hoc enim
libeat in ap- est opus difficile. Hæc igitur iustitia non pars uirtutis,
paret, quo sint sed tota est uirtus. Similiter & iniustitia huic contraria
animo. Læter non uitij pars: sed totum uitium est. quid autem interest
tius Diogenes inter hanc iustitiam & uirtutem, ex iis quæ diximus in-
tribuit hæc sen- notescit. Sunt enim idem, esse autem non est idem. Sed quo
tentiam Pi- quidem est ad alium, est iustitia: quo uerò talis est hæc
thaco. bitus simpliciter, uirtus.*

Quid iustitia particularis, & quotuplex.

CAP. II.

Quærimus autem eam iustitiam, quæ uirtutis est
pars. Est enim quedam ut diximus. Et item iniusti-
tiam eam, quæ pars uitij quedam est. Esse autem hanc in-
iustitiam, hoc indicat signum. qui namq; cæteris uitij ope-
ratur, iniuriam quidē facit, at non plus capit: ut qui cly-
peū timiditate proiecit, aut qui conuitia ob iracundiam
dixit: aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias
opem. At cum quispiam sepe plus capit, nullo tum eius
modi uitiorum is operatur, nec etiam uniuersis. aliqui
autem prauitate, uituperamus enim illum, atq; ob inius-
titiam, est ergo alia quedam iniustitia, ut pars totius
iniustitiæ quedam: & iniustum itidem quoddam, ut
pars totius iniusti, quod quidem est præter legem. Præ-
terea

terea, si quidam lucrandi causa facit adulterium, atq; pe-
cunias accipit, quidam erogat, damnumq; patitur ob cu-
piditatem: hic quidem intemperans potius quam pluri-
uidus, ille autem iniustus, sed non intemperans esse ui-
debitur, patet ergo talem illum uideri, quia lucratur.

Insuper aliæ quidem omnes iniuriæ, ad aliquod sem-
per uitium rediguntur: ut si commiserit quispiam adul-
terium, ad intemperantiam: si deseruerit in acie socium,
ad timiditatem: si pulsauerit quempiam, ad iracundiam:
sed si lucratus fuerit, ad nullam aliam prauitatem, quam
ad iniustitiam ipsam refertur. Quare perspicuum est
præter totam, aliam esse quandam iniustitiam ut partem
minocam: quia diffinitio genere est in eodem: ambæ namq;
id possunt, ut sint ad alium. Verum hæc quidem circa
honorem uersatur, uel pecunias, uel salutem, uel si quo
uno nomine complecti hæc uniuersa possumus: & ob uo-
luptatem quæ sit à lucro, illa uerò circa omnia ea, in
quibus studiosus uersatur. Iustitias igitur esse plures,
& aliam quandam esse præter ipsam totam uirtutem,
perspicuum iam euasit: sed quænam sit, & qualis, suma-
mus deinceps oportet. Determinatum est itaq; inius-
tum quidem esse quod est contra leges, & quod est ini-
quum. Iustum autem quod est legitimum, & quod
est æquum. Iniustitia igitur antea dicta est, à qua pro-
ficiscitur id iniustum quod contra leges dicimus esse.

At cum iniquum & iniustum quod contra leges est,
non idem sit, sed alterum ad alterum sese habeat, ut pars
ad totum (nam iniquum omne, iniustum quod contra le-
ges: iniustum autem quod contra leges, non omne ini-
quum, plus namq; omne iniquum: iniquum autem non
omne, plus) iniustum etiam & iniustitia, non eadem
sunt,

sunt, sed diuersa ab illis. & hæc sunt ut partes, illa ut tota. hæc enim iniustitia, totius est iniustitiæ pars, & iniustitia iustitiæ simili modo. Quare de iustitia, quæ quidem est pars, & de iniustitia similiter est dicendum, & de iusto etiam & iniusto. Ea igitur iustitia quæ perinde atq; tota uirtus est ordinata, & ea iniustitia quæ aduersatur illi: quarum altera uirtutis, altera uitij totius ad alium usus est, omittatur. Et iustum id, & iniustum quod ad has attinet, patet quoniam sic modo definiendum, etenim plerq; legitimorum ea ferè sunt, quæ à tota uirtute agunt. Lex enim iubet uniuscuiusq; uirtutis uiuere ratione, & uetat uitij cuiusuis uiuere modo, atq; legitimorum ea quæ ad publicam pertinent disciplinam: ea sunt quæ uirtutem totam efficere possunt. Sed de singulorum disciplina, qua quidem uir bonus est absolute, utrum sit civilis, an ad aliam facultatem pertineat, determinandum posterius est. non est enim idem fortasse uirum esse bonum, & ciuem bonum. Iustitiæ autem eius quæ est pars, & eius quod ad ipsam attinet iustitiæ, una quidem species est ea quæ in distributione consistit, aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum, quæ inter eos diuidi possunt, qui in eadem civilis societate uersantur. in his enim fit, ut quispiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. alia autem ea, quæ in commerciis est hominum emendandis: cuius sunt duæ partes. Commerciolorum namq; quædam sponte faciunt homines, quædam inuitis ipsis efficiuntur. Et ea quidem quæ sponte faciunt talia sunt: uenditio, emptio, mutuatio, uadimonium, locatio, depositio, mercede conductio. atq; propterea sponte hæc fieri dicuntur, quod principium ipsorum sponte procedit ac agitur.

*Vadimonium
sponsio quædam
sistendi cõpa-
rendiq; in iu-
dicio ad diem
præstitutam,
per se, vel per
aduocatos, qd
deserere non li-
cet.*

agitur. Eorum autem quæ inuitis hominibus sunt, quædam clandestina sunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, seruorum seductio, cædes cum dolo, falsum testimonium. Quædam uiolenta, ut uerberatio, uincula, mors, rapina, membrorum captio, conuiuium, contumelia.

De iusto distributiuo.

CAP. III.

CV M autem iniustus sit iniquus, & iniustum iniquum, constat & aliquod medium esse iniqui. Atq; hoc est ipsum æquum. Quo enim in actu plus est, & minus, in eodem est etiam æquum, si igitur iniustum est iniquum, iustum est æquum, quod quidem & absq; ratione cunctis ita esse uidetur. At cum æquum sit medium, iustum medium quoddam erit: ipsum autem æquum in minimis est duobus. necesse est igitur ipsum iustum, & medium esse & æquum, & ad aliquid, & quibusdam. atq; quo medium quidem est, hoc aliquorum est: quæ quidem plus sunt, & minus. quo autem æquum est, duobus est: at quo iustum est, quibusdam est. ipsum ergo iustum in minimis quatuor consistat necesse est. quibus enim est iustum, duo sunt, & res in quibus & ipsæ duæ sunt. Atq; eadem est æquitas quibus atq; in quibus. Nam ut sese habent ea in quibus, sic sese habent & illa. si enim non sunt æqui: non æqua habebunt, sed hinc pugna nascuntur, & incusationes, atq; querelæ: cum æqui non æqua, aut æqua non æqui habent ac potiuntur. Id ita esse ex eo quod pro dignitate fit constat. Iustum enim quod in distributionibus est, omnes uno ore pro dignitate quædam oportere esse dicunt, ipsam tamen dignitatem non eadem omnes inquirunt esse: sed populares quidem libertatem, pauci uerò potentes opulentiam, nonnulli nobilitatem,

G 5

tatem,

tatem, optimates uero uirtutem. Iustum ergo, ratio-
num quendam comparationem subit. Comparationem
namque rationum subire, non absoluti numeri solum, sed
numerabilis etiam omnino proprium est: etenim compa-
ratio rationum, equalitas est rationum: et in quatuor
minimis est, et seiunctam quidem in quatuor esse con-
stat. An non et continua in quatuor est uno namque ter-
mino utitur ut duobus, et bis illum sumit hoc pacto, ut
a sese habet ad b: sic b sese habet ad c, bis igitur dictum
est ipsum b, quare si b bis positum fuerit, quatuor erunt
ea quae comparationem subeunt rationum, est autem et
ipsum iustum in quatuor minimis. Et ratio eadem est.
Sunt enim seiuncta similiter, et quibus, et quae. Erat
ergo, ut est a terminus ad b terminum: sic c terminus ad
terminum d. Et mutato ergo ordine, ut a sese habet ad c:
ita b sese habebit ad d. Quare et totum ad totum, quod
quidem distributio ipsa coniungit. Et si ita compositum
fuerit, iuste coniungit. Coniunctio igitur a termini cum
c, et b cum d iustum est id: quod ad distributionem accom-
modatur, et est medium eius quod comparationem ratio-
num non subit, quod enim subit ipsam, medium est: iustum
autem subit. Talem autem rationem comparationem,
mathematici geometricam uocant. In geometria namque
fit, ut et totum ad totum perinde sese habeat, atque ad
utrumque sese habet utrumque. Non est autem continua haec
comparatio rationum, non enim fit terminus unus nume-
ro, cui et quod. Iustum igitur hoc, in comparatione ra-
tionum consistit. Iniustum autem est id, quod a compa-
ratione rationum exorbitat: fit igitur aliud plus, aliud
minus. Quod quidem et in ipsis operibus accidit. in bo-
nis enim qui iniuriam facit, plus habet: qui iniuriam pa-
titur

A Achilles.
B Ajax.
C munus
Achillis.
D munus
Aiakis.

titur, minus in malis autem contra. boni namque ratione subit
minus malum ad maius malum: minus enim malum, magis
quam maius est expetibile. At quod expetitur bonum
est, et quod magis, maius. Haec est igitur una species iusti.
De iusto commutatio.

CAP. IIII.

Restat autem id iustum, quod fit in emendandis com-
merciis, tam iis quae sua sponte faciunt homines,
quam iis quae inuitis ipsis efficiuntur. Hoc autem aliam
habet speciem a priore. Iustum enim distributiuum com-
muni, in dicta semper comparatione rationum consi-
stet, nam si e pecuniis publicis distributio fiat, eadem fue-
rit ratione qua habent inter sese ea, quae in republicam
sunt collata, et iniustum quod huic opponitur, id est
quod a comparatione rationum exorbitat. Iustum au-
tem quod est in commerciis, est quidem equum quoddam:
et iniustum, iniquum. Sed non illa comparatione ratio-
num, sed arithmetica, nihil enim refert, si probus prauo
detraxerit, an prauus probo. neque si adulterium probus,
an prauus commiserit, sed ad differentiam nocuenti lex
respicit tantum, et utitur ut equalibus: si hic iniuriam
facit, ille patitur: et si hic nocuit, ille est laesus. Qua-
re iniustum hoc cum sit iniquum, iudex equare conatur.
Nam cum hic quidem percussus est, aut occisus, ille ue-
ro percussit, aut occidit: passio, atque actio, diuisa est in
partes non aequas, sed ad equalitatem, auferendo lu-
crum, respectu damni, redigere nititur iudex. Dicun-
tur enim haec in talibus, absolute dicendo, atque quan-
quam haec nomina quibusdam accommodata non esse ui-
dentur, ut ei qui percussit, lucrum: et ei qui passus est
dammum, cum tamen mensurata fuerit passio, hoc dam-
num,

num, illud lucrum uocatur. Quare æquum quidem, inter plus & minus, medium est. Lucrum autem atque damnum, plus sunt & minus, contrario modo, plus boni, & minus mali lucrum: contrario autem damnum, quorum medium, est ipsum æquum: quod quidem dicimus esse iustum. Quare iustum emendatiuum, medium est inter damnum & lucrum. Quapropter & cum controuersiam habent, ad iudicem ipsum confugiunt. Ire autem ad iudicem, est ire ad ipsum iustum: iudex enim ut iustum est animatum suapte natura. Et querunt iudicem medium. Et uocant nonnulli mediatorem, ut ipsum iustum affecuturi, si medium iustum consequantur. Medium ergo quoddam est ipsum iustum, siquidem & iudex medium est. iudex autem ad æqualitatem redigit. Et perinde atque si linea in duas inæquales partes diuisa, id quo maior pars dimidiū excedit abstulerit, minorisq; addiderit parti, cum etiam totum diuisum fuerit duas in partes inæquales, tum suum aiunt habere, cum æquum acceperint. Aequum autem medium est, inter maius & minus, in arithmetica comparatione rationum. Nam si sint duo æqualia, & ablatam ab altero quantam uel partem addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum, si enim ablata fuisset, & non addita, una sola parte excederet. Excedit ergo medium una, & ipsum medium excedit id a quo est ablatio facta, una. Hoc ergo cognoscemus, & quidnam auferendum ab eo sit qui plus habet, & quid addendum sit ei qui minus habet.

a g b
c d
h e' k f
Id enim quo medium excedit, addendum est ei qui minus habet. id autem auferendum a maximo est, quo exceditur medium. Sint æquales lineæ tres, a, b, c, d, e, f, atque ab a b, pars auferatur a g, & addatur ipsi lineæ c

ef. sitque illa h c, quare tota linea h e f excedit g h lineam partem h e, & parte e k. Excedit ergo medium c d lineam h e parte. Est autem hoc & in ceteris artibus. Etenim e medio tollerentur, nisi agens ageret, & quantum, & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum, & tale. Nomina autem hæc (damnum inquam & lucrum) ex iis contractibus quos sua sponte faciunt homines tracta sunt. Qui enim emendo, uendendo, cæteraq; agendo quæ lege concessa sunt, plus habent quam suum, ij lucrari: qui minus quam in principio, ij damnum pati dicuntur, sed qui neq; plus, neque minus habent, sed sua perseipsa sunt facta: ij se sua inquiunt habere, & neq; damnum pati, nec lucrari. Quare iustum medium est, inter lucrum quoddam & damnum (quod fit inuitis hominibus) æquale inquam & prius, & posterius habendo.

De repassione, numo, & indigentia.

C A P. V.

Videtur autem nonnullis & ipsa repassio simpliciter esse iustum: ut Pythagorici censuerunt. Qui quidem absolute desinientes iustum, repassione esse dicebant, uerum repassio, nec ad distributiuum iustum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quamquam eam ipsam simile pati.

& Rhadamanthi ipsius iustum asserunt esse.

Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipse:

Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

Persæpe enim discrepat, nam si quis magistratum gerens percusserit quempiam, non decet eum reperi.

Et si quispiam eum qui magistratum gerit percusserit: is non solum reperiendus est, uerum etiam supplicio afficiendus. Præterea multum inter se differunt, id quod sponte, & id quod inuitus quispiam fecit. Sed

Repati estomino quod alteri est factum simile pati.

Rhadamanthus æquisimus, incorruptus q; seueritatis extitit.

Hinc adagiū, Rhadamanteo pollere iudicio.

in

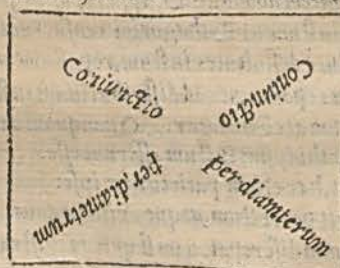
Gratiarum
templum in
media ciui-
tate.

in societatibus commerciorum, tale iustum (repasio in-
quam) per comparisonem rationum, & non per aequa-
litatem continet ciuitatem. ciuitas enim tum conserua-
tur, cum retributio fit, ut comparatio flagitat ratio-
num. Nam homines aut reddere malum querunt: quod
ni faciant, seruitus esse uidetur. aut retribui sibi bonum.
quod nisi fiat, actus dandi, beneficiūq; non fit: at ciuitas
his conseruantur. Quamobrem & Gratiarum tem-
plum in ciuitate media condunt, ut retributio fit. hoc
enim gratiae proprium est. Nam is qui suscepit submini-
stret uicissim ei qui munus contulit: & ipse rursus inci-
piat conferre oportet.

Coniunctio autem (quae per diametrum) est, facit eam
retributionem quae per comparisonem rationum efficitur.
hoc pacto, sit aedificator quidem a sutor autem b,
domus in c, & calceus collocetur in d.

A. Aedificator.

B. Sutor.

C. Domus.

D. Calceus.

Aedificatorem igitur a sutore accipere opus illius, &
ipsum illi suum dare oportet. Si igitur primum sit id ius-
tum quod comparatione rationum est æquum, deinde re-
pasio

passio fuerit, erit quod dicitur. sin minus, non erit æquū:
neq; constabit societas. Nihil enim prohibet unius opus
alterius opere præstabilius esse. hæc igitur ad æqualita-
tem redigantur oportet. Est autem hoc & in ceteris ar-
tibus. Etenim e medio tollerentur, nisi agens ageret,
& quantum, & quale, & patiens pateretur hoc, &
tantum, & tale. Non enim duobus ex medicis fit socie-
tas, sed ex medico atq; agricola: & ex diuersis omnino,
ac inæqualibus. uerum hi redigantur ad æqualitatem
oportet. Quapropter ea uniuersa quorum est permu-
tatio inter sese comparabilia quodam modo esse oportet.

Pro quo numus in usum hominum uenit: & fit quod-
dam modo medium. metitur enim cuncta: quare & excess-
sionem, atq; defectionem. quotnam calcei domui uel ui-
tui sunt æquales. Oportet igitur quod est, aedificator
ad sutorem: tot pro domo, uel alimento calceos esse, quod
si hoc non fuerit, non erit permutatio, neq; societas. hoc
autem non erit, si non æqua quodam modo fuerint. oportet
ergo aliquo uno mensurari cuncta, sicut & antea di-
ximus. Hoc autem est reuera quidem indigentia ipsa,
quæ omnia continet. Nam si non indigeant, aut non si-
militer, non erit permutatio: aut non eadem erit. Nu-
mus autem ex instituto factus est, ut pro indigentia sit:
& propterea nomen hoc habet, quod non natura constat,
sed lege. Et in nobis est situm ipsum mutare, atque
inutilem facere. Erit igitur tunc repasio cum re-

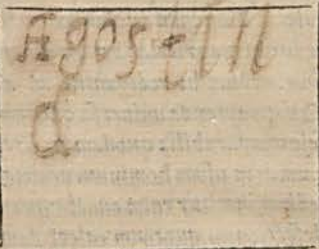
data fuerint in æqualitatem: ut quod est ad sutorem
agricola, id sit opus sutoris ad agricole opus. oportet
autem in figuram comparisonis rationum ducere: cum
permutare uoluerint. sin minus, alterum extremum
excessus habebit utroq; sed cum habent sua, sic æqua-
les &

Numus pri-
mum signatus
est a Phidone
in Aegina, a
Saturno in Ita-
lia.

les & socij sunt. quia hæc æqualitas in ipsis fieri potest.
Atque sit agricola quidem a, & alimentum c. Sutor
autem b, & opus ipsius quod in æqualitatem iam est res
datum d. quod si hoc pacto non esset repasio, non esset
sanè societas.

A. Agricola. B. Sutor.

C. Alimentum. D. Calcei.

Ipsam autem indigentiam continere, ut quiddam unum
hoc sanè declarat. Cum enim aut ambo sese non indigent
mutuo, aut alter, non sit permutatio sicut fit, cum eius
quispiam indiget quod habet ipse: ut uini, pro quo dat
ille triticum exportandum. Oportet igitur hæc redi-
gi ad æqualitatem. quod si nunc indigeat, numus quasi
uas intercedit pro permutatione futura si ipsa indigere
rit fore. Liceat enim oportet hunc afferenti accipere. Pa-
titur idem & ipse. Non enim semper æquale potest. attam-
en magis ipse persistere solet. Idcirco definite sint pre-
tio res omnes oportet. sic enim erit permutatio semper:
quæ si erit societas erit. Numus igitur (ut mensura) res
ipsas metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque
societas fuerit sine permutatione. neque permutatio sine
æqualitate, neque æqualitas sine communi mensura. Atque
re quidem uera fieri nequit, ut ea quæ adeo differunt,
conue-

conueniant communi mensura, attamen indigentia ratio-
ne satisfieri potest. unum quid igitur esse oportet, atque
hoc ex suppositione. Quapropter numus uocatur: hic
enim facit ut omnia mensura conueniant, mensurantur
enim omnia numo. Sit domus quidem a, uncia autem
decem b, & lectica collocetur in c. Atque a quidem dimi-
dium sit ipsius b. ut pretium domus quinq; uncia sint, aut
æquale: c autem id est lectica sit pars decima ipsius b.

Patet igitur quod lectica domui sunt æquales, sunt
enim quinq;. Hoc autem modo permutatio erat antea
quam esset numus. Nihil enim interest siue lectica
quinq;, siue pretium quinq; lecticarum detur pro domo.

Dictum est igitur quidnam sit iustum atque iniustum.

His autem determinatis, constat iuris actionem me-
dium inter hæc esse, agere inquam ac pati iniuriam.

Alterum enim est plus habere, alterum minus. Iu-
stitia autem & non eodem modo, quo priores uirtutes,
mediocritas est: sed quia medij est, hoc est æqui, iniusti-
tia autem extremorum. Et iustitia quidem est qua iu-
stus dicitur electione actiuus iusti: atque distributiuus &
sibi ipsi ad alium, ac alij ad alium: non hoc pacto ut com-
modi quidem plus sibi tribuat, & proximo minus, in-
commodi autem contra, sed æqui, quod ex comparatione
rationum emergit: & alij simili modo ad alium, iustitia
autem contraria iniusti. Hoc autem est exuperatio &
defectio commodi uel incommodi contra comparatio-
nem rationum. Quapropter iniustitia exuperatio est
& defectio: quia est exuperationis & defectio. in se
quidem exuperationis eius quod est simpliciter commo-
dum, & defectio eius quod est incommodum. In alijs
autem in toto quidem similiter: eius profectò quod à
H compa

comparatione rationum exorbitat, ut contigerit. In iuriis autem minor quidem est iniuriam pati: maior autem iniuriam facere. De iustitia igitur ac iniustitia, quænam sit utriusque natura, sit dictum hoc modo. Similiter & de iusto universaliter, atque iniusto.

De iniuria, iusto civili, herili, & æconomico.

CAP. VI.

CV M autem fieri possit, ut iniuriam quispiam faciat, & nondum sit ipse iniustus: qualenam iniurias quispiam faciens unaquaque iniustitia iam est iniustus, fur inquam, uel adulter, uel latro: an hoc modo nihil intersuerit? Etenim fieri potest, ut quispiam coeat cum muliere sciens cum qua coit, sed non ob electionis principium, sed ob affectum. Atque iniuriam quidem agit, sed iniustus non est, ueluti neque fur, furatus est tamen: neque adulter, adulterium tamen fecit. & eodem de cæteris modo. Quomodo igitur sese habet ad ipsum iustum reus passio, dictum est antea. Oportet autem non latere iustum quod nunc queritur, id esse quod est simpliciter iustum: ipsum inquam iustum civile. hoc autem est inter socios uitæ, ut sit sufficientia liberorum, atque æqualium, aut in comparatione rationum consistens, aut in numero. Quare in quibus hoc non est, inter eos civile iustum non est: sed quoddam iustum, & per similitudinem quandam. In iis enim est iustum, quibus inter se ponitur lex. Lex autem iis poni solet, in quibus est iniustitia. iudicium enim, diiudicatio est iusti atque iniusti. In quibus uero est iniustitia, in iis est etiam iniuriam facere, sed non in omnibus est iustitia, in quibus est iniuriam facere. Hoc autem est plus quidem ex sim

ex simpliciter bonis, minus autem ex simpliciter malis sibi tribuere. Idcirco non sinimus hominem dominari, sed rationem. quia sibi ipsi id facit, & fit tyrannus. magistratus autem custos est iusti, quod si iusti, & equi. Atque quia nihil sibi ipsi plus tribuendum esse censet, si est iustus (ex simpliciter enim bono plus sibi non tribuit, nisi in comparatione rationum sit ad ipsum accommodatum) ideo alij, non sibi ipsi laborat. Atque ob id ipsum, alienum bonum inquirunt iustitiam esse, sicut & antea diximus. merces ergo quedam tribuenda est ipsi: bonos inquam & præmium. sed quibus hæc non sufficiunt: ij sunt tyranni. Herile autem, paternumque iustum non idem, sed his est simile. Non est enim iniustitia ad sua simpliciter: id autem quod possidetur, & filius quandiu sit tantillus, & non separatus, ut pars ipsius est patris. Se uero nemo uult ledere: quapropter non est ad seipsum iniustitia. Neque ergo iustum, neque iniustum civile. Est enim lege, atque in iis est, in quibus lex esse potest. Qui quidem ij sunt quibus inest æqualitas imperandi atque parendi. Idcirco magis ad uxorem iustum esse uidetur, quam ad filios, & ea quæ possidentur. Hoc enim est rei familiaris iustum, uerum & hoc aliud est à civili.

De iusto, legitimo & naturali.

CAP. VII.

Ciuilis autem iusti aliud est naturale, aliud legitimum. Et naturale quidem est quod ubique uim habet eandem: & non quia uidetur, uel non uidetur. Legitimum autem quod à principio quidem nihil refert, sic an aliter habeat. cum uero positum fuerit, refert. Quale est mina captiuos redimi, uel capram Diis, sed non duas

oues mactare, & etiam ea quæ de singulis lege iubentur, ut sacra Brasidae facere, & quæ publicis decretis instituntur. Videntur autem quibusdam omnia talia esse. Propter ead quod omne quod natura constat, immobile est, & vim eandem habet ubique: sicut ignis hic, & apud Amphipolim Persas urit: iuxta autem moueri videntur. Verum hoc non ita sese habet, sed aliquo modo. Atq; apud Deos quidem nihil ullo modo forsitan est quod ita sese habet, apud nos autem est quidem aliquid etiam natura constans, mutabile: verum non omne. Attamen aliud est natura, aliud non natura, patet autem. Quidnam eorum quæ possunt & aliter se habere natura, constat: et quid non, sed lege ac instituto, siambo mutari similiter possunt nos honores, et sunt. Et ad cætera, eadem accommodabitur definitio. Dextra namque manus ualidior est leua, natura. Et tamen fieri potest, ut omnes euadant apti ad utendum manu sinistra perinde ac dextra. Iustorum autem ea quæ ex instituto sunt & ob utilitatem, similia sunt mensuris. Non enim omnibus in locis æquales sunt uini, tritici quæ mensuræ, sed ubi quidem emunt, maiores sunt: ubi autem uendunt, minores. Simili modo & ea quæ non naturalia sunt, sed humana iusta, non eadem sunt ubique. nam neque Respublica, sed una tantum ubique secundum naturam est ipsa optima. Vnumquodque autem iustorum, & legitimum, ut uniuersale sese habet ad singula, etenim ea quæ aguntur sunt multa: unumquodque autem illorum est unum, est enim uniuersale. Interest autem inter iniuriam & iniustum, et inter ius & iustum. Iniustum enim est natura, uel instituto. Id autem ipsum cum actum fuerit, iniuria est: antea uero quam sit actum, nullo modo est iniuria, sed iniustum. pari modo & ius. Vocatur

tur autem magis iusti actio ipsum commune: ius autem iniuriæ emendatio. Quæ uero & quot species uniuscuiusque ipsorum sunt, & circa quæ uersantur, considerandum est postea.

De triplici nocumento quod aliis irrogatur.

CAP. VIII.

CUM autem iusta sint, & iniusta ea quæ diximus: iniuriam quidem quispiam facit, & ius agit, cum ea sua sponte agit, sed cum inuitus, non iniuriam facit, neq; ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut sint iusta aut iniusta. Iniuria autem atq; iuris actio tunc est, cum a sponte agente fit. tunc enim uituperatur: & simul tunc iniuria est. Quare erit quid iniustum quidem, sed nondum iniuria, si non a sponte agente sit factum. Equidem id a sponte agente fieri dico (quemadmodum ut prius est dictum) quod quispiam in se situm sciens agit, & non ignorans, neq; quem, neq; quo, neq; gratia cuius: ut quem pulsatur, & quo, & gratia cuius: & unumquodque illorum neq; per accidens, neq; ui: ut si quispiam ui mouens manum alterius ipsum pulset. Sponte enim in se situm sua non pulsatur, quippe cum non sit in se situm. Fieri etiam potest ut qui pulsatur sit pater. ipse autem sciat quidem illum hominem esse, uel aliquem eorum qui assunt, ignoret autem esse patrem. Idem dicendum est & de eo gratia cuius agit: & circa totum etiam actum. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, non est autem in ipso situm, sed ui fit, id omne agit ab inuito. Et eorum enim quæ nobis natura competunt, complura scientes agimus, atq; patimur, quorum nihil aut nostra sponte, aut inuitis fit nobis: ut senescere, aut mori. Est autem in iniustis ac iustis similiter id quod per accidens

dicimus. Nam si quispiam depositum inuitus, & ob tiam morem reddiderit: non est dicendum hunc iustum, aut ius agere nisi per accidens. similiter est dicendum & eum iniuriam facere, atque iniusta per accidens agere, qui cogitur, atque inuitus non reddit depositum.

Eorum autem quæ sponte agimus, alia cum electione agimus, alia sine electione. Ea cum electione agimus, quæ antecessit deliberatio. Ea sine electione, quæ non antecessit deliberatio. Cum igitur læso sit in societatibus triplex, tunc sunt cum ignoratione peccata, cum quispiam egerit, aut circa quem, aut quod, aut quo, aut gratia cuius agere non putauit. Nam aut non percutere, aut non hoc, aut non hunc, aut non gratia huiusce putauit. sed accidit id cuius gratia non putauit, non ut uulneraret, sed ut pungeret, aut non quem, aut non hoc modo. Atque cum extra rationem sit læsio, infortunium est: cum non extra rationem, sine tamen uitio, peccatum. Etenim peccat quidem quispiam cum in ipso est principium causæ: aduersa uero fortuna utitur, cum est foris. Cum autem sciens quidem, sed non deliberatione præmissa, quispiam ledit, iniuria est, cuius generis ea sunt uniuersa quæ per iram efficiuntur, aliæque animi perturbationes, quæcunque necessario, uel natura hominibus accidunt. Hæc enim iniuriæ sunt. Atque ij qui ob hæc nocent ac peccant, iniuriam quidem faciunt: tamen nondum ob hæc ipsa sunt iniusti uel prauus. Non enim nocent ob prauitatem, sed cum nocet quis electione, iniustus est atque prauus. Quapropter perrecte ea quæ proficiscuntur ab ira, non diiudicantur ex prouidentia fieri. Non enim is incipit qui facit iram, sed is qui prouocauit ad iram. Præterea non sit in talibus

talibus controuersia, si factum sit necne, sed si iure sit factum. Ira namque ob apparentem oriri iniustitiam solet. Non enim de facto perinde atque in commerciis contendunt, ubi necesse est alterum improbum esse, si non id faciat obliuione: sed de re conuenientes, iure an iniuria sit facta, disceptant. Qui autem fecit insidias, non ignorat. Quare alter putat iniuriam pati, alter non putat: quod si electione nocuerit, iniuriam facit. Atque his iam iniuriis est iniustus qui iniuriam facit, cum comparationem rationum, aut æqualitatem transgreditur. pari modo iniustus etiam est cum ius agit electione, ius autem agit si solum sua sponte agit. Eorum autem quæ ab inuitis fiunt, alia sunt uenia digna, alia non sunt uenia digna. Nam ea quæ non solum ignorantes, sed ob ignorantiam etiam faciunt, ignoscenda sunt. Sed ea quæ faciunt non ob ignorationem, sed ignorantes quidem, ob affectum autem non naturalem, neque humanum, non sunt uenia digna.

De pati iniuriam.

CAP. IX.

Ambiget autem quispiam si determinatum sit satis, de faciendo, patiendoque iniuriam. Atque si ita sit, ut Euripides inquit, absurdè dicens,

Quæris parentem quomodo occidi meam?

Sermo est breuis, non exitus longos habet.

Volens uolentem, uel uolentem non uolens.

Vtrum enim reuera sua sponte quispiam iniuriam patitur, an nemo, sed omnes inuiti: quemadmodum & omnes qui iniuriam agunt, sua faciunt sponte? Et utrum omnes hoc modo, an quidam inuiti: similiter & cum patiuntur homines ius: nam omnes cum ius agunt, sua faciunt sponte. Quare consentaneum est rationi, simili-

ter opponi eos qui iniuriam, & qui ius patiuntur, ut aut sponte patiantur, aut inulti, at absurdum uidebitur, si omnes etiam ius pati sua sponte dixerimus: nonnulli nanq; non sua sponte ius patiuntur. Enimvero de hoc quoq; quispiam dubitauerit, si omnis qui passus est iniustum, iniuriam patitur: an ut in agendo, sic & in patiendo res sese habet? Etenim fit ut ad utrumq; per accidens, ipsa iusta accommodentur: & eodem modo iniusta. Non enim est idem iniusta agere, & iniurias agere, neque iniusta pati, & iniurias pati. Similiter & in agendo, patiendoq; ius. Fieri enim non potest, ut patiaturs quispiam iniuriam, nisi quis iniuriam faciat: aut ius patiaturs, nisi ius quispiam agat. Quod si simpliciter iniuriam facere, sit sua sponte quempiam ledere: & id ipsum, sponte inquam ledere, sit ledere scientem & quem, & quo, atque quomodo, incontinentem autem ipse sibi sua noceat sponte: ipse nimirum iniuriam patitur sua sponte: fieriq; potest ut sibiipsi iniuriam faciat. atq; hoc etiam ipsum, unum quid est eorum quæ dubitantur, si fieri inquam possit, ut sibiipsi quispiam iniuriam faciat. Præterea fit ut sua sponte quispiam ob incontinentiam ab alio sponte nocente ledatur. Quare fit, ut sua sponte quispiam iniuriam patiaturs. An definitio dicta non recte sese habet, sed huic, ledere inquam scientem quem, & quo, atque quomodo: hoc est addendum præter illius uoluntatem? Læditur igitur sua quispiam sponte, patiturq; iniusta.

Sed iniuriam sua sponte patitur nemo. nemo nanque uult, neq; incontinentem ipse, sed præter uoluntatem agit. Neq; enim ullus id uult, quod non existimat esse bonum: incontinentem autem id agit, quod non putat esse agendum. Qui uero dat sua, quemadmodum arma sua Diomedes
Glaucus

Glaucus dedit, ut dicit Homerus,

Proq; nouem, centum, pro ferro tradidit aurum. Is iniuria non patitur: dare nanq; est collocatum in ipso. Sed ut iniuriam patiaturs, non est in potestate ipsius situm: sed is sit qui iniuriā agat oportet. Patet igitur sua sponte neminem iniuriam pati. Insuper ex iis quæ proposuimus, hæc duo restant deinceps dicenda: uter iniuriam faciat, utrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an is qui illud habet? & si fieri possit ut sibiipsi quispiam iniuriam faciat? Etenim si sit illud quod prius est dictum, & qui distribuit non qui plus habet, iniuriam faciat, si quispiam plus alij quam sibi tribuat sciens, sponteq;: quod quidem moderati homines facere uidentur (bonus enim & æquus, minora sibi tribuere solet) is profecto sibiipsi iniuriam facit. An neq; hoc simplex est? Ex alio nanq; bono plus forte consequitur, ut gloriam, aut absolute honestum. Soluitur præterea & per diffinitio nem agendi iniuriam. nihil enim ipse præter suam patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur ob id ipsum. Sed si minus capit, læditur tantum. Patet autem distribuentem, iniuriam agere: sed non eum semper qui plus habet. Non enim is iniuriam faciat cui inest iniustum: sed is cui potestas inest id faciendi sponte. Hæc autem est unde est principium actus, quod quidem in ipso est distribuyente, non in accipiente. Præterea cum facere multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ, & manus, & seruus occidat hero iubente, iniuriam quidem non agit: iniusta autem facit. Insuper si iudicauit ignorans, non iniuriam facit legitimo iusto, nec est iniustum iudicium, est tamen aliquo modo iniustum. Aliud enim est legitimum iustum, aliud pri-

num. Sin uerò cognoscens iudicauit iniuste: plus habet
et ipse uel gratiam, uel uindictam, perinde igitur et is,
qui ob hæc iudicauit iniuste, plus habet, atq; si quispiam
acceperit iniurie partem. Nam in illis, qui fundum
peruerso iudicio tribuit, non fundum cepit, sed argen-
tum. Atqui putant homines in seipsis esse situm inius-
rias facere: quapropter et iniustum esse facile arbi-
trantur, hoc autem non ita sese habet, coire nanque cum
uxore uicini, et pulsare proximum, dareq; argentum
muni, facile est, et collocatur in ipsis: sed hæc agere sic se
habentes, neq; facile est, neq; in ipsis est situm. Simili
modo cognoscere iusta atque iniusta, nullam sapientiam
esse putant: propterea quod non est difficile, ea de qui-
bus leges dicunt, intelligere, at non hæc sunt ipsa iusta,
nisi per accidens. Sed tunc sunt iusta, cum quodam agun-
tur modo, et quodam distribuuntur modo, id autem dis-
ficilius est, quam ea quæ sanitatem efficiunt scire. Et ibi
nanq; mel, uinum, ueratrum, adustionem, incisionemue
scire, per facile sanè est: sed quodam modo ad sanitatem
efficiendam, et cui, et quando sint tribuenda, tanta est
difficultas scire, quanta est medicum esse. Ob id autem
ipsum, et iusti non minus esse putant iniuriam facere,
quia uir iustus non minus, sed etiam magis horum singu-
la facere potest: uitiare inquam uxorem cuiuspiam, et
pulsare aliquem, et uir fortis in acie proicere clypeum,
tergisque uersis fugam arripere. At timide agere, et iniu-
riam facere, non est hæc facere, nisi per accidens: sed sic se
habent hæc facere. Quemadmodum et mederi, atq; cu-
rare non est incidere, uel non incidere, aut medicamentum
dare, aut non dare, sed hoc modo sese habentem hæc agere.
Iusta autem in iis sunt qui participes sunt eorum, quæ
sunt

*Veratrum hel-
leborus, herba
genus insaniæ
expurgans, et
quo medica-
mento Drosius
in Anticyra
insula à comi-
tali morbo cu-
ratus dicitur.*

sunt simpliciter bona. Habent autem et exuperationem
in his et defectionem. Nam quibusdam non est ipsorum
exuperatio, ut Diis fortasse, quibusdam uerò nulla pars
est utilis incurabilibus inquam malis, sed omnia nocent,
quibusdam autem usque ad aliquem terminum, atq; hoc
est humanum.

De æquitate & bonitate, æquo & bono.

CAP. X.

DEinceps autem dicendum est de æquitate et boni-
tate, atque æquo et bono: quoniam modo sese ha-
bet æquitas quidem et bonitas ad iustitiam, æquum au-
tem et bonum ad iustum. Nam considerantibus neq; sim-
pliciter idem, neq; genere diuersum esse uidetur, atq; in-
terdum laudamus æquum et bonum, uirumque talem.
Quare et ad alia laudantes trāserimus pro bono: ipsum
æquius declarantes melius esse. Interdum rationem se-
quentibus absurdum uidetur, si æquum et bonum (si sit
quid præter iustum) laudabile sit, nam aut iustum non
est studiosum, aut æquum et bonum, si aliud sit à iusto:
aut idem sunt, si utrumq; est studiosum. Hæc igitur du-
bitatio ob ea ferè quæ dicta sunt, emergit de ipso æquo
et bono. Rectè autem aliquo modo sese habent omnia,
et nihil prorsus ipsis aduersatur. Nam æquum et bo-
num iustum est, et est aliquo iusto melius: et non ut ali-
quod aliud genus, melius est ipso iusto. Idem est ergo ius-
tum atq; æquum et bonum. Et utrūq; quidem est stu-
diosum: præstabilius autem est ipsum æquum et bonum.
Fit autem hæc dubitatio, quia æquum et bonum, iustum
quidem est, non autem lege, sed emendatio legitimi iusti.
Causa autem est, quia lex quidem omnis, uniuersalis est.
fieri

fieri autem non potest, ut de quibusdam uniuersaliter recte dicatur. In quibus igitur uniuersaliter quidem dicere necesse est, fieri autem non potest ut recte dicatur: in iis lex id accipit, quod fit plerumque; haud ignorans peccatum. Et est nihilominus recta. peccatum enim non est in lege, nec in legislatore, sed in ipsa rei natura. Continuumque rerum earum quae sub actionem cadunt, materia talis est. Cum igitur lex quidem uniuersaliter loquitur, in iis autem praeter uniuersale quippiam accidit: tum recte sese habet, ut ea parte qua legislator omisit, atque peccauit absolute locutus, emendetur defectus, quod et ipse legislator si adesset, hoc modo dixisset: et si sciisset, iubentem legem tulisset. Quapropter iustum quidem est, et praestabilius aliquo iusto, non tamen simpliciter iusto: sed eo quod peccat, propterea quod simpliciter dictum est. Atque haec est natura ipsius aequi et boni, emendatio legis ea ex parte, qua deficit ob uniuersale. haec enim est causa, et ut omnia non sint recta: sed ad Lesbiam regulam. Quare decreto est opus. indefinita namque rei, indefinita et regula est, sicut et aedificationis Lesbiana quid praestabilius est. Ex quo etiam emergit, quisnam sit homo bonus et aequus. Est enim is qui talia eligit atque agit, et qui non exacte iustum in deteriori exequitur partem, sed imminuit, tametsi legem adiutricem ad illud habet. et habitus hic aequitas et bonitas est. quae quidem iustitia quaedam, et non alius quisquam habitus est.

Non respicit Aristoteles ad Lesbiam Troadis insulam, ob Ariom nem celebra-
ria: sed ad Lesbiam regulam
qua Paramia dicitur, quoniam postea factum est: velut, qui non ad rationem factum ipsum, sed ratio ad factum accommodatur.
vide plenius Erasmus in Adagio, Lesbiana regula.

De

De facere iniuriam.

CAP. XI.

Patet autem ex his quae diximus, si fieri possit ut sibi quispiam iniuriam faciat nec ne. Iustorum enim quaedam ex omni uirtute a lege sunt ordinata. ut lex non iubet quenquam seipsum occidere: quae uero non iubet, uetat. Praeterea cum quispiam contra legem ledit non lacesitus, tum is iniuriam sponte facit. Sponte autem is iniuriam facit, qui scit et eum cui facit, et modum quo facit. At qui seipsum ob iram occidit, sponte id quod lex non permittit, contra legem efficit rectam: iniuriam ergo facit. Sed cuiusnam quae? An ciuitati, non sibi ipsi? Nam sua patitur sponte, nemo uero sponte iniuriam patitur. Quae propter et ciuitas multat. et instituta est ignominia quaedam aduersus eum qui sibi mortem consciauit, ut ciuitati iniuriam facientem. Praeterea fieri non potest, ut sibi ipsi quisquam iniuriam faciat ea ratione, qua iniustus est: qui solum iniuriam facit, et non omnino est uitiosus. Hic enim differt ab illo. homo namque iniustus est quodammodo sic prauus, ut ipse timidus: non ut totam habens prauitatem. Quare nec hac iniustitia sibi ipsi quisquam iniuriam facit. nam idem simul ablatum ab aliquo ac eidem additum esset: quod fieri nequit. sed semper inter plures, iustum atque iniustum esse necesse est. Praeterea qui iniuriam facit, sponte agit, et electione, et prior. Qui namque laesus, idem uicissim facit, iniuriam facere non uidetur. ipse autem simul eadem patitur, sibi que facit.

Praeterea sua sponte quispiam iniuriam pateretur. Insuper sine singulis iniuriis, iniuriam facit nemo. et nemo adulterium sua cum uxore committit, nemo

res

parietem confodit suum, nemo res suas furatur. Omnia
no autem hoc (sibi inquam iniuriam facere) soluitur
definitione iniuriam patiendi: sua nanque sponte patitur
iniuriam nemo. At uero constat utrumque prauum esse,
facere inquam iniuriam atque pati. Alterum enim est
plus, alterum minus habere medio. quod quidem perinde
se habet atque in medicina quidem quod ad sanitatem,
in exercitandi autem arte quod ad habitudinem corporis
bonam conducit. Peius tamen est iniuriam facere. Hec
enim cum uitio est, atque uituperatur. Et uitio uel
perfecto & simpliciter, uel propè: non enim omne quod
sponte sit, cum iniustitia est. Sed pati iniuriam, sine ui-
tio, & iniustitia est. Pati igitur iniuriam per se quidem
minus est malum, per accidens autem nihil prohibet ma-
ius esse malum. At non cura est arti, sed dolorem lateris
maiores morbum quam pedis, offensionem esse dicit.
quanquam fieri potest nonnunquam contra per acci-
dens, si euenerit ut quispiam offenso pede caperetur ab ho-
ste & trucidaretur. Atqui per translationem atque simili-
tudinem est iustum, non sibi ad ipsum, sed suorum qui-
busdam. Non omne autem iustum, sed herile uel rei fa-
miliaris. His enim rationibus distat ea pars animæ quæ
rationem habet, ab ea parte quæ rationis est expertis.
Ad quas inspicientibus, ad seipsum iniustitia esse uide-
tur: propterea quod in his est pati aliquid contra suas
appetitiones: ut igitur est quid iustum magis
stratum gerenti, & quibus ipse præest
sic & his etiam esse uidetur. Sed de in-
iustitia quidem ceterisq; morum
uirtutibus hoc fit modo
determinatum.

ETHI

ETHICORVM
ARISTOTELIS

LIBER VI.

De recta ratione, duplici uirtute, & partibus
animæ.

CAP. I.

Q' M autem antea dictum sit medium ex-
petendum esse, non exuperationem, neq; de-
fectionem, & medium perinde sese habeat
atq; recta ratio dicat: hoc ipsum deinceps
diuidamus oportet. In omnibus enim dictis habitibus
(quemadmodum & in cæteris) est quoddam signum, ad
quod is inspiciens qui rationem habet, intendit, atq; re-
mittit: estq; quidam terminus mediocritatum, quas in-
ter exuperationem defectionemq; dicimus esse: ita sese ha-
bentes ut recta ratio statuit. Atq; sermo talis est qui-
dem uerus, non tamen dilucidus. nam & in quauis opera,
atq; cura circa quam uersatur scientia, uerum est dice-
re: neq; nimium, neq; parum esse elaborandum, uel quie-
scendum, sed mediocriter, & ut ratio recta præscribit.
Atqui hoc tantum habet, nihil plus scierit: ut si qui-
spiam dixerit ea esse corpori afferenda quæ medicina, &
ut is qui hanc habet scientiam iubet. Quapropter & cir-
ca habitus animi non modò uerè hoc dictum esse opor-
tet, sed etiam determinatum quænam sit ipsa ratio recta,
& quæ eius sit definitio. Virtutes itaq; animæ, superio-
ribus in locis diuisimus, & alias moris, alias mentis di-
ximus esse. atq; de moris quidem uirtutibus iam transigi-
mus. De reliquis uero dicamus oportet, prius hisce de re.
anima

Transfigere
pro determina-
re, uel defini-
mus.

anima declaratis. Duae igitur esse animae partes antea diximus: eam quae rationis est particeps, & eam quae eiusdem est expers. Nunc autem identidem pars ea quae rationem habet est diuidenda, atq; sit suppositum duas esse partes quae sunt participes rationis. Vnam quae contemplatur ea quorum principia, ut aliter sese habeant minime fieri potest. Alteram quae perspicimus ea, quae aliter sese habere possunt. Eae namque animae partes, diuersae sunt genere, quae sunt aptae ad res eas cognoscendas quae genere differunt. siquidem ipsis inest rerum cognitio similitudine quadam atq; accommodatione. Atq; harum altera uis sciendi, altera uis subducendi rationem uocetur. consultare namque, rationemque subducere, eadem possunt. Nemo autem de iis rebus consultat, quae aliter sese habere non possunt. Quare uis subducendi rationem, una pars eius partis est animae quae rationis est particeps. Sumendum est igitur quisnam utriusque sit optimus habitus. Hic enim utriusque est uirtus: uirtus autem est ad proprium opus.

De principiis agendi.

CAP. III.

TRia autem sunt in anima, quae sunt agendi, ueritasque principia: sensus, intellectus, appetitus. Atque sensus, nullius est principium actus. quod quidem ex eo patet, quia belluae sensum quidem habent, actionis autem sunt expertes. Est autem id in appetitu persecutio atque fuga, quod est affirmatio, negatioque in mente.

Quare cum moris quidem uirtus, habitus sit electiuus, electio uero appetitus deliberatiuus: ob hanc ipsa, & rationem ueram, & appetitum rectum esse oportet, si electio sit studiosa: atque eandem illam quidem dicere, hunc autem persequi. Haec igitur mens atque ueritas actiua

actiua est. Mentis autem eius, quae contemplandi, non agendi, neque faciendi principium est, bonum ac malum, uerum est, atque falsum. Hoc enim mentis est omnis opus: sed actiue mentis ueritas est consentanea appetitui recto. Electio igitur actus principium est, unde est motus: sed non id gratia cuius. Appetitus autem, eaque ratio, quae alicuius est gratia, electionis principium est. Idcirco neque sine intellectu, metetur neque sine habitu moris est ipsa electio. Sine namque mente, atque more non est actio bona: nec item contraria. Mens autem ipsa nihil mouet: sed ea, quae alicuius est gratia, & actiua. Haec enim & effectrici menti praest. nam omnis qui facit, gratia huius facit & non est simpliciter finis, sed ad aliquid, & alicuius id quod efficitur: sed non id, quod agitur. Ipsa namque bona actio finis est, & huius est appetitus. Quapropter electio, uel intellectus est appetitiuus, uel appetitus intellectiuius. Et tale principium est homo. Nulla autem res facta est eligibilis, nemo enim eligit illum expugnasse. neque enim de eo consultat, quod factum est: sed de futuro, ac contingente factum autem non contingit non factum esse.

Quapropter recte Agatho dixit.

Hoc etiam ipse Deus, soloque carere uidetur,

Infectum ut faciat, quod factum est, atque peractum.

Opus igitur utriusque partis intellectiuae ueritas est: quare quibus habitibus maxime pars utraque uerum dicit, ij sunt ambarum uirtutes.

Habituum intellectualium enumeratio, quod scientiae obiectum, & quae proprietates.

CAP. III.

DE ipsis igitur rursus dicamus oportet, altius initio sumpto. Sunt itaque ea, quibus uerum anima dicit

cit affirmando, aut negando numero quinq. Hæc autem sunt, ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus. Fieri enim potest, ut falsum existimatione, opinionemq; dicat.

Scientia igitur quidnam sit hinc perspicuum est, si exacte dicere oportet, & non similitudines sequi. omnes enim putamus id quod scimus, aliter sese habere non posse, quæ uero possunt aliter se habere, post contemplationem latent si sint, an non sint. ipsum ergo scibile necessarium est, ergo est æternum. quæ enim necessario simpliciter sunt, æterna sunt omnia. At æterna ingenita, & incorruptibilia sunt. Præterea omnis scientia doceri, & scibile dici posse uidetur. At ex antea notis (ut in resolutionis etiam diximus) fit omnis doctrina. Nam inductio, & alia per inductionem, alia per ratiocinationem efficitur: atq; inductio quidem principium est ipsius uniuersalis. Ratiocinatio autem est ex uniuersalibus, sunt enim principia ex quibus ipsa ratiocinatio constat, quorum non est ratiocinatio: ergo inductio. Scientia ergo demonstratiua est habitus, &c. quæ in resolutionis determinauimus. Tum enim quispiam scit, cum aliquo modo credit: & sunt ipsi principia nota. si enim non sunt magis quam conclusio nota, per accidens habebit scientiam.

De scientia igitur sit hoc modo determinatum.

De Arte,

CAP. IIII.

Eorum autem quæ aliter sese habere possunt est & aliquid quod sub effectiōem, & aliquid quod sub actionem cadit. diuersa uero sunt effectio, atq; actus. de his autem ipsis & externis sermonibus credimus. Quare & habitus qui cum ratione actiuus est, diuersus est ab eo habitu qui cum ratione est effectiuus, neq; alterum ab altero

altero continetur. neq; enim effectio actus est, neq; actus effectio. Atqui cum extruendarum ædium facultas, ars quædam sit ac habitus quidam faciendi cum ratione, nullaq; sit ars quæ non sit habitus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis qui non sit ars: fit ut idem sit ars, atq; habitus faciendi uera cum ratione. At uero circa generationem ars omnis uersatur, & inuentionem, contemplationemue, quoniam pacto fiat eorum aliquid quæ & esse, & non esse possunt: & quorum principium non in eo quod efficitur, sed in ipso est faciente. Nam neq; eorum quæ necessario sunt, uel fiunt est ars, neq; eorum quæ sunt secundum naturam. Hæc enim in seipsis habent principium ipsum. Cum autem effectio, atq; actus diuersa sint, artem effectiōis esse, non actus, necessarium est. Atque circa eadem quodam modo uersatur ars, & fortuna: quemadmodum & Agatho dicit. Quippe ars fortunam, fortunamq; diligit artem. Ars igitur (ut diximus) habitus est quidem faciendi uera cum ratione. Contrarium autem artis habitus est faciendi, falsa cum ratione: circa id quod sese aliter habere potest.

De Prudentia.

CAP. V.

De prudentia uero quænam sit, hoc perceperimus pacto, si contemplabimur quosnam ipsos prudentes dicimus esse. Videtur itaq; prudentis esse, bene consulere posse circa ea quæ sibi sunt bona, ac profunt, non aliqua ex parte, ut quænam ad sanitatem uel uires, sed quænam ad bene uiuendum omnino conducant. Argumentum est id ita esse, eos etiam qui circa aliquid uersantur prudentes dici, cum bene ad finem studiosum aliquem, excogitauerint ea, quorum nulla est ars. quare & omnino prudens est, qui ad consultandum est aptus. Consul-

Sapietiam autem in artibus distribuimus, qui in ipsis
sunt exactissimi. Phidiam enim, sapientem sculpto-
rem lapidum dicimus, & Polycletum statuarium identi-
dem

dem sapientem. Atq; hic sapientiam nil aliud intelligimus quam ipsius artis virtutem. At quosdam etiam esse sapientes omnino, non aliqua ex parte: nec aliquid aliud quam sapientes arbitramur. ut de Margite dicit Homerus, Diuum is munere, nec fessor, nec durus arator, Nec sapiens alia ulla nimirum extitit arte.

Quare constat exactissimam scientiarum ipsam sapientiam esse. Sapientem ergo non solum ea scire que ex principis cognoscuntur, sed etiam circa principia dicere vera oportet. quare sapientia, intellectus est & scientia: & (ut caput habens) scientia eorum que honorabilissima sunt. Per absurdum est autem si quispiam facultatem civilem, aut prudentiam studiosissimam esse putet, si non sit homo eorum optimum que sunt in mundo. Quod si sanum quidem, ac bonum aliud est hominibus, aliud piscibus, album autem & rectum semper est idem: & sapiens omnes idem profecto, prudens uero diuersum dixerint esse. Singula namque quod suum perspicit bonum, id prudens dixerint esse: ei que ipsa gubernanda commiserint. Quapropter & nonnulla mutorum animalium prudentia dicunt esse, que cumq; sua in uita prouidendi uim habere uidentur.

Constiterit autem eandem non esse sapientiam & facultatem civilem. Nam si eam facultatem sapientiam esse dicent, que circa commoda propria uersatur, multae sane sapientie erunt. non enim una circa omnium animalium bonum: sed alia atque alia circa unumquodque uersatur, nisi de omnibus que sunt: una sit & facultas medendi: quod si homo prestantissimum esse ceterorum animalium diceretur, nil refert. etenim homines sunt alia longe diuina natura: ut haec manifestissima ex quibus

ex quibus ipse consistit mundus. Patet igitur ex his que diximus, sapientiam scientiam esse, & intellectum eorum que honorabilissima sunt natura. Quapropter Anaxagoram, & Thalem, & similes sapientes quidem, at non prudentes inquirunt esse, cum uident ipsos propria commoda ignorare, & superflua quidem, & admiranda, & difficilia cognitu diuinaque scire ipsos. sed inutilia dicunt, quia non querunt bona humana: prudentia autem circa humana uersatur: & in quibus habet consultatio locum. prudentis enim hoc maxime opus dicimus esse, bene inquam consulere. Consultat autem de iis nemo, que aliter sese habere non possunt, & quorum non est aliquis finis, atque is bonum agendum. Is autem ad bene consulendum est simpliciter aptus, qui coniectura quod est homini optimum eorum que cadunt in actionem, excogitando mente capere potest. Neque prudentia est uniuersaliolum solum, sed singula etiam oportet cognoscere. est enim actiua, & actio circa singula ipsa uersatur. Quapropter & nescientes nonnulli, magis quam nonnulli scientes, idonei sunt ad agendum. & in ceteris ij qui sunt experti. Nam si quispiam sciat leues carnes facile concoqui ac esse salubres, que uero sint leues ignoret, non efficiet sanitatem: sed qui scit autum carnes leues esse, atque salubres, is efficiet magis. prudentia autem est actiua: quare utranque cognitionem, aut hanc potius habere oportet, fuerit autem quedam et haec architectura subiens rationem.

De partibus Prudentiae. CAP. VIII.

ATqui civilis facultas, & prudentia idem est habitus, esse tamen ipsarum non idem est. Eius autem que in ciuitate uersatur, ea quidem (que est ut architectura) prudentia, legum est ferendarum facultas. que

Eorum alter
Clazomeni⁹,
alter Milefius
fuit.

uerò in singulis uersatur: ciuili, nomine communi uocatur. Hec autem est actiua, & deliberatiua. decretum enim in actionem uenit, ut ultimum. idcirco rem ciuilem hos solos gerere dicunt. hi namq; soli agunt, perinde atq; ij qui suis manibus artis conficiunt opus. Videtur autem ea maximè prudentia esse, qua sibiipsi quispiam uinquarit ac prospicit bona. atq; hæc ipso communi nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernat de rei familiaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuili uocatur: atq; huius alia est deliberatiua, alia iudicialis. Cognitionis igitur quædam species fuerit, ea quæ bona sunt sibi scire, sed magnam differentiam habet.

Atq; qui sciunt ea quæ sibiipsis sunt bona, in illisq; uersantur, prudentes esse uidentur: ciuiles autem negotiosi. Quapropter & Euripides dixit, Qui namq; prudens sum, negotio sine Licebat inter milites cui uiuere, Aequamq; partem habere, cunctis ex bonis?

Querunt enim quod sibiipsis est bonum, & hoc arbitrantur esse agendum. ex hac igitur opinione est ortum, prudentes hos esse, & tamen proprium uniuscuiusq; bonum, nō est fortasse sine rei familiaris gubernatione, atq; ciuili. Præterea enim quonā modo sua cuiusq; administranda sit res, non est manifestum, atq; considerandū est. Indicatur id quod dicitur illo signo. Geometrae enim iuuenes, & mathematici, ac sapientes in talibus sunt: prudentes autem fieri non uidentur. causa autem est, quod & singularum rerum est ipsa prudentia, quæ quidem per experientiam notæ sunt. Iuuenis autem non est expertus. Experientiam enim, temporis efficit longitudo. Nam & hoc quispiam considerauerit, cur puer mathematicus

mathematicus quidem fieri potest, sapiens autem, aut naturalis non potest? An quia mathematica quidem sunt per abstractionem: horum uerò principia, experientia innotescunt? & hæc quidem adolescentes non credunt, sed dicunt: illorum autem diffinitiones non sunt obscuræ.

Præterea peccatum quod fit in consulendo, aut circa uniuersale, aut circa singulare fieri solet. ignorare namq; quispiam potest, aut omnes aquas ponderosas esse prauas, aut hanc ponderosam esse. Prudentiam autem non esse scientiam patet: est enim (ut dictum est) ipsius extremi. Tale enim id, quod cadit in actionem, opponitur igitur intellectui. hic enim est terminorum, quorum ratio non est. Hæc autem est ultimi cuius non est scientia, sed sensus: non propriorum quidem, sed qualis est is quo sentimus, id quod ultimum in mathematicis est, triangulum esse. stabitur enim & ibi: sed hic prudentia magis est quæ sensus: illius autem est alia species.

De bona consultatione.

CAP. IX.

At uerò querere & consultare differunt. Consultare namq; est aliquid querere. Oportet autem & de bona consultatione quidnam sit, accipere, utrum scientia quædam sit, an opinio, an coniectatio bona, an alia quod aliud genus. Scientia igitur non est. Non enim de iis querunt quæ sciunt. At bona consultatio quædam est consultatio. qui uerò consultat, querit, rationemq; subducit. Atqui neq; bona coniectatio est. ipsa namque sine ratione, & citò fit: ad consultationem uerò longum temporis spatium adhibetur. atq; aiunt celeriter quidem deliberata esse agenda, cum mora autem consulendum.

Præterea diuersa sunt: solertia, & consultatio bona.

Solertia uerò, bona quedam est coniectatio. At neq; opinio ulla. Sed cum is qui male deliberat peccet, is autem qui bene consultat, rectè deliberet, constat bonam consultationem rectitudinem esse quandam, non autem scientiæ, neque opinionis. Scientiæ nanque est rectitudo: quippe cum neq; peccatum sit: opinionis uerò rectitudo, ueritas est. Et insuper determinatum iam est, id omne, cuius est opinatio, at uerò neq; sine ratione est ipsa consultatio bona, deficit ergo à mente. Hec enim nondum est enuntiatio. Etenim opinatio non inquisitio, sed quedam iam enuntiatio est. Qui uerò consultat, siue bene, siue male consultet, querit aliquid, rationemq; subducit, sed ipsa consultatio bona, consilij quedam est rectitudo. Quapropter querendum est primum, quidnam sit consilium, & circa quid ipsum uersetur. Cum uerò multipliciter rectitudo dicatur, constat non omnem rectitudinem bonam consultationem esse. Incontinens enim & prauus, id quod uidere proponit attinget cogitando, rationemq; subducendo, quare rectè quidem consultabit, malum autem magnum existimabit. Bene uerò consultasse, bonum quoddam esse uidetur, talis enim rectitudo consilij, qua bonum quispiam assequi potest, bona est consultatio. At potest quispiam & hoc ratiocinatione falsa attingere, atq; id quidem quod facere oportet, assequi: non autem per quod oportet, sed falsus medius terminus esse potest. Quare nec ipsa bona est consultatio, qua quispiam adipiscitur quidem id quod oportet, nō tamen per quod oportet. Præterea fieri potest, ut alius longo deliberans tempore id consequatur, alius citò, igitur nec illa bona est consultatio: sed eadem rectitudo bona est consultatio, qua quispiā rationē conducentis assequitur, quod oportet

oportet, & ut oportet, & cum oportet. Insuper fit ut & absolute quispiam bene consultet, & ad aliquem finem. Atque bona quidem consultatio absolute est ea, qua ad eum finem qui est absolute finis, pergitur rectè. Quedam autem ea, quo ad aliquem finem. Quod si bene consultare prudentium est, consultatio bona rectitudo est ea, qua ratione conferentis ad aliquem pergitur finem, cuius ipsa prudentia est existimatio uera.

De Sagacitate.

CAP. X.

Est autem & ipsa sagacitas, cui contrarium est hebetudo, quibus sagaces dicimus, ac hebetes: nec idem omnino quod scientia aut opinio (omnes enim scientes uel opinantes sagaces essent) nec una quedam scientia, ut aut medicina de sanis, aut geometria circa magnitudines. Neque enim de iis est quæ sunt semper, & non mouentur, neque de iis quæ à quouis fiunt: sed de quibus dubitauerit quispiam, aut consultauerit. Quapropter est quidem de iis circa quæ uersatur, prudentia.

Non est autem idem sagacitas, & prudentia. Prudentia nanque præceptiua est: finis enim ipsius est, quidnam sit agendum, aut non agendum, præcipere: sagacitas autem iudicatiua est solum. Idem est enim sagacitas, & bona sagacitas: quippe cum sagaces, sint & boni sagaces.

Neque autem habere, neque accipere prudentiam, est ipsa sagacitas, sed in opinationis usu ad ea bene iudicanda de quibus est prudentia, alio dicente consistit, sitq; hic perinde atque cum discipulus ea discit, ac comprehendit quæ à scientiam tradente precipiuntur.

De Sententia.

CAP. XI.

Ea

*Mens hic non
habitus, sed po-
tentia nomen
est.*

*Primi termi-
ni primæ pro-
positiones, im-
mediatæ pro-
positiones, prin-
cipia.*

EA uerò quæ uocatur sententia, qua bene sentientes homines dicimus, sententiâque habere, iudicium est rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc iudicium est. Bonum enim & æquum uirum ad ignoscendum procliuem dicimus esse, & ueniam in aliquibus dare, bonum & æquum esse, at uenia, sententia est iudicatiua recta æqui & boni uiri. recta autem est ea quæ est ipsius ueracis.

Omnes autem habitus non sine ratione ad id tendunt. Nam sententiâ, sagacitatem, prudentiam, & mentem ad eosdem afferentes: prudentes illos atq; sagaces, & sententiâ habere, mentemque dicimus. Omnes enim hæc potentia extremorum sunt, ac singulare. Atque idem ea ratione qua est idoneus ad ea iudicanda de quibus est prudens, sagax est, benèque sentiens, aut ad dandam ueniam aptus. bona enim & æqua, omnibus sunt communia bonis, ea ratione qua ad alium tendunt, sunt autem singulæ & extrema ea omnia quæ agi possunt: & prudentem oportet ipsa cognoscere, & sagacitas & sententia circa hæc ipsa uersatur. hæc autem sunt extrema. Et intellectus extremorum est ad partem utranque. etenim primorum terminorum ac extremorum, intellectus est, & non ratio. is quidem qui ad demonstrationes attinet immobilium terminorum, atque primorum. is autem qui in agendis rebus uersatur, extremi & contingentis, atque alterius propositionis. hæc enim principia sunt eius, gratia cuius. ex singulis enim emergit ipsum uniuersale. horum igitur sensum habere oportet. hic autem est intellectus. Quapropter & naturalia hæc esse uidentur.

Atque sapiens quidem natura est nemo, sententiâ autem habet, & sagacitatem & intellectum natura. si quum autem est nos hæc ætates sequi putare, atque hanc

etiam

etatem intellectum dare, sententiâque habere, utpote quæ à natura proficiscuntur. Quocirca principium, & finis est intellectus. Ex his enim & de his, ipsa demonstrationes efficiuntur. Quare non minus eorum qui sunt experti, & seniorum uel prudentium in demonstrabilibus sententiis, opinionibusque, quam ipsis demonstrationibus mentem adhibere oportet. Quia nanque iam experientia uisum habent, principia ipsa cernunt. Quid igitur prudentia, & sapientia est, & in quibus utraq; uersatur, & diuersarum animæ partium utranque uirtutem esse, iam diximus.

De utilitate sapientiæ, atq; prudentiæ.

CAP. XII.

Dubitauerit autem quispiam ad quidnam habitus hi sunt utiles? Nam sapientia quidem nihil eorum contemplatur, ex quibus fuerit homo felix. nullius enim est generationis: prudentia autem hoc quidem habet. Sed cuiusnam gratia opus est ipsa? si prudentia quidem est ea quæ circa iusta & honesta, bonaque homini uersatur: hæc autem sunt ea quæ uiri boni est agere: atque ipsa sciendo non magis ad agendum nos sumus idonei, si quidem uirtutes sunt habitus, quemadmodum nec ea sana, non quæ efficiunt bonam corporis habitudinem, sed ab ipsa proueniunt. non enim magis apti sumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum facultatem habendo. Quod si non horum gratia sit prudens ponendus, sed ut studiosi homines fiant: iis non fuerit utilis sanè qui iam sunt studiosi. At ne etiam iis qui studiosi non sunt. nihil enim refert siue ipsi habeant, siue aliis habentibus pareant. Atq; hoc satis est nobis, quæ ad modum & in sanitate. nam etsi ualere uolumus: medici-

nam

nam tamen non discimus. Insuper absurdum sanè uidebitur si prudentia, quæ quidem est inferior sapientia, sit magis domina, quam ipsa, magisque princeps. nam ea quæ agit, dominatur in singulis, atque iubet. de his igitur est dicendum. nunc enim de ipsis dubitauimus tantum. Primum itaque dicimus, has expetendas necessariò per seipsas esse: quippe cum sint partium utrarumque uirtutes, etiam si neutra ipsarum quicquam efficiat.

Deinde & faciunt quidem, at non ut medicina sanitatem: sed ut sanitas, sic sapientia felicitatem. Nam cum sit pars totius uirtutis, felicem efficit, ex eo quia habetur, ac operatur. Præterea opus ipsam & per prudentiam, & per uirtutem moris efficitur. Etenim uirtus quidem propositum ipsum efficit rectum: prudentia autem ea, quæ in illud perducunt. Quare autem partis animæ quæ quidem est principium uegetandi, nulla est talis uirtus: quippe cum in ipsa non sit agere, aut non agere situm.

De eo uerò quod dictum est non esse magis aptos ob prudentiam homines ad honesta, iustaq; agenda: patet id altius incipiendum est, hoc principio sumpto. Nam ut & iusta agentes quosdam nondum iustos esse dicimus, ut eos qui faciunt ea quæ legibus sunt instituta inuiti, uel ob ignoracionem, uel ob aliquid aliud, et non ob ipsam: & si agunt ea quæ oportet, & quod uirum oportet agere studiosum, sic (ut uidetur) agere singula unumquodque oportet modo quodam affectum, ut sit homo bonus, ob electionem inquam, & ipsorum gratia quæ aguntur. Electionem igitur rectam efficit uirtus. Sed ea quæ illius gratia sunt agenda, non sunt ipsius uirtutis, sed ad aliam potentiam spectant. Dicendum autem de ipsis dilucidius est. Est igitur quædam potentia, quam habilitatem

habilitatem uocant. Hæc talis est, ut ea possit agere, atq; attingere quæ ad suppositam intentionem conducunt. Si igitur propositum sit honestum, laudabilis est: sin improbum, uersutia est. Quapropter & ipsos prudentes habiles, & uersutos dicimus esse. Ipsa uerò prudentia non est quidem hæc dicta potentia: non tamen est sine ipsa. habitus autem ipse huic oculo imprimitur animæ. Neq; absq; uirtute, sicut diximus, atq; constat. ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent: cum talis sit ipse finis, & ipsum optimū, quicquid tandem sit illud. sit enim (uerbi gratia) quicquid contigerit, hoc autem non nisi bono uiro uidetur. Prauitas enim peruertit, facitq; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Quare patet prudentem neminem esse posse, nisi sit bonus.

De natua uirtute, uirtutum, & prudentiæ conexione.

CAP. XIII.

Considerandum autem iterum est & de uirtute. Et enim ut prudentia sese habet ad habilitatem, quæ non est idem, sed simile: sic & propriè uirtus sese habet ad naturalem uirtutem. Omnibus enim singuli mores inesse quodam modo natura uidentur. Etenim & iusti natura, fortēsq; atq; ad temperantiam nati uidemur: ceteraque continuò habemus ex ipso ortu. Sed esse tamen querimus aliquid aliud, quod est propriè bonum: & talia nobis alio modo inesse. Pueris enim, ac beluis naturales habitus insunt: at absque mente nocere uidentur. Atq; ut robusto fit in corpore sine oculis se mouente (errat enim uehementer ex eo, quia non habet uisum) sic & hic accidit. Si uerò mentem acceperint, in agendo differunt: atq; habitus ille similis, tunc erit propriè uirtus. Quare ut in opinatiuo due sunt species, habilitas, atq;

1. facit bonam intentionem
sine uirtute ad prouidendum
de his u. sp. ad
consultare de mali
si u. alioque quod
ad talia finem
perducunt.

atq; prudentia: sic & in morali sunt due, una naturalis uirtus, altera propriè uirtus. Atque harum ea, quæ est propriè uirtus, non fit sine prudentia. Quapropter inquit, uirtutes omnes prudentias esse: & Socrates partim rectè querebat, partim peccabat. Peccabat, quia uirtutes omnes prudentias esse putabat, bene dicebat quòd non esse sine prudentia ipsas aiebat. Hoc autem huius indicium est. etenim nunc omnes cum uirtutem definiunt, dicentes ipsam habitum esse, & afferentes ea, circa quæ uersatur, addunt, secundum rectam rationem: at recta est ea quæ est secundum prudentiam. Videntur igitur omnes uaticinari quodammodo talem habitum esse uirtutem, qui est secundum prudentiam. oportet autem pauperum migrare. est enim is habitus uirtus: qui non solum est secundum rationem rectam, sed cum recta etiam ratione. recta autem de talibus ratio, ipsa est sanè prudentia. Socrates igitur uirtutes ipsas rationes esse arbitrabatur. Omnes enim scientias esse dicebat, at nos cum ratione esse censemus. Patet igitur ex dictis, fieri non posse, ut sine prudentia, sit homo propriè bonus: & absq; morum uirtute, prudens. At enim & ea ratio, qua quispiam disseruerit, separari uirtutes, hinc solui potest. non enim idem ad omnes suscipiendas aptissimus est ingenio: quare aliam iam accepit, aliam nondum accepit. Hoc enim in naturalibus quidem uirtutibus fieri potest, at in his quibus absolute dicitur homo bonus, fieri nequit. Etenim cum prudentia quæ est una, simul inerunt uniuerse. Constat autem & prudentia opus esse, etiam si non esset actiua, quia partis est uirtus: & sine prudentia, sineq; uirtute, electionem rectam non fore. Altera namq; finem, altera ea quæ sunt ad finem, agere facit.

facit. At uerò neq; sapientiæ præest, neq; præstabilioris est partis: sicut neque Ars medendi præsidet sanitati. Non enim utitur ipsa, sed uidet ut fiat. Illius igitur gratia, non illi, iubet. Præterea simile est, ac si quis spem facultatem ciuilem principem esse deorum asserat: propterea quòd præcipit de omnibus, quæ aguntur in ciuitate.

ETHICORVM

ARISTOTELIS

LIBER VII.

De Heroica uirtute, Continentia, & earum oppositis.

CAP. I.

POST hæc dicendum est alio sumpto principio, tres esse species eorum quæ circa mores sunt fugienda: uitium, incontinentiam, feritatem. Atque contraria quidem duobus manifesta sunt. aliud enim uirtutem, aliud continentiam appellamus. Ad feritatem autem & immanitatem, maxime uirtutem eam conuenit dicere, quæ est supra nos, heroiæ inquam quandam atq; diuinam: ut Homerus de Hectore, propterea quòd eximia bonitate præstabat, dicentem Priamum introduxit:
Nec iam hominis sanè mortalis filius ille
Esse uidebatur, sed diuo semine natus.

Quare si ex hominibus ob uirtutis exuperatione Dij sunt (ut aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponitur. Etenim ut fera, neq; uitium est, neq; cedens,

K uirtus:

Heroica uirtus est, quæ supra nos existit commune humanarum uirtutum modum excedit. Feritas autem est uirtutum commune hominis malitias magnitudine excedens.

virtus: sic neq; Dei, sed hoc quidem præstabilius est uirtute, illud autem diuersum quid est, à uitio genus. Atq; ut rarò fit uirum esse diuum, ut appellare Lacones consueuere, cum ualde aliquem admirantur (dicunt enim, uir diuus est hic) sic & ferus, atq; immanis est inter homines rarò. Maximè uerò inter nationes barbaras est. fiunt autem quidem tales & ob morbos, lesionēq; principij, & eos etiam homines qui in uitis exuperant, hac infamiam consueuimus appellatione notare. Sed de tali quidē dispositione mentio aliqua posterius fiet. De uitio uerò prius est dictum. Nunc de incontinentia, molitudine, luxurie, & de continentia atq; constantia est dicendum. Neq; enim ut idem quod uirtus & uitium, neq; ut diuersum genus hæc sunt putanda. Atq; ut in cæteris egimus, asserre ea quæ uidentur oportet, & dubitare primum. Deinde omnia quæ probabilia sunt, aut saltem plurima, maximèq; præcipua circa hos effectus ostendere. Nam si soluantur quidem ea quæ difficultatem asserunt, relinquuntur autem ea quæ probabilia sunt: satis sanè fuerit demonstratum. Videtur itaq; continentia quidem, constantiaq; studiosa esse ac laudabilis. Incontinentia uerò & molitudo praua, atq; uituperabilis. & idem esse continens, & persistens in ratione: & idem etiam incontinens, & ratione egrediens. Et incontinens quidem, improba sciens improba esse, agit ob perturbationem: continens autem cupiditates sciens prauas esse, non sequitur ob rationem. Et temperantem quidem continentem esse aiunt atq; constantem. Talem autem alij temperantem esse omnem, alij nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem esse, & incontinentem in temperantem: confusè nonnunquam diuersos inquirunt esse

esse. Interdum etiam ipsum prudentem incontinentem esse non posse: interdum nonnullos homines qui prudentes, ac habiles sunt, incontinentes esse dicunt. Præterea incontinentes & iræ, & honoris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicuntur, hæc sunt.

De continente & Incontinente.

CAP. II.

Dubitauerit autem quispiam, quid sit ut rectè quispiam existimans agat incontinenter? Scientem igitur inquirunt quidem impossibile esse, nam absurdum est (ut arbitrabatur Socrates) si scientia insit, aliud quipiam uincere, & ipsum perinde atq; mancipium trahere. Socrates enim omnino contra rationem ipsam pugnat, incontinentiamque exterminabat. neminem enim existimantem, præter id quod est optimum agere, sed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur sententia iis aduersatur, quæ manifestè apparent. Atque querere oportet, quisnam in ipsa perturbatione si ob ignorationem agit, ignorationis sit modus? constat enim incontinentem non putare illud esse bonum, antequam in perturbatione sit constitutus. Sunt autem qui hæc partim concedunt, partim non concedunt: etenim scientia quidem nihil esse ualidius confitentur, at huic non assentiuntur ne minem agere præter id quod uisum est melius. Quæ propter inquirunt, incontinentem à uoluptatibus superari: non scientiam quidem, sed opinionem habentem. At ne si sit opinio, non scientia, neq; uehemens existimatio quæ resistit, sed remissa (sicut in ambigentibus) uenia danda est, si non in his persistit aduersus uehementes cupiditates. at prauitati non est uenia danda: nec aliorum cuiquam quæ uituperabilia sunt. Est ne igitur

Neoptolemus
id est Pyrrhus,
Achillis filius
sic vocatus,
quasi novus
milet.

tur id quod resistit, prudentia. Hæc enim est ualidissima. At est absurdum. erit enim idem prudens atque incontinens simul. Nemo autem dixerit prudentis esse ea sponte agere, quæ prauissima sunt. Et insuper demonstratum est antea prudentem aptum ad agendum esse (est enim quidem extremorum) et cæteras uirtutes habere. Præterea si continens est, ex eo quia uehementes ac prauas habet cupiditates, neque temperatus continens erit, neque continens temperatus, etenim neque uehementes habere cupiditates, neque prauas, est temperati. At oportet. nam si cupiditates sint bonæ, prauus est habitus ille, qui prohibet non sequi, quare non omnis continentia est studiosa. si imbecilles et non prauæ, non est quid egregium, nec etiam magnum, si sint prauæ ac imbecilles. Præterea si continentia in quauis opinione facit persistere, et praua est: ut si et in falsa. Et si incontinentia a quauis opinione dimouet, erit aliqua incontinentia studiosa: quale fecit Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete. est enim laudabile, quia non perstitit in iis quæ suaserat Ulysses, ob mentiendi dolorem. Præterea captio mentiens, dubitatio est. Quia nanque admirabilia, præterque opinionem, sophistæ inferre uolunt redarguendo: ut cum attigerint, uideantur acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit. ligatur enim mens cum manere quidem non uult, quia conclusio non placet: procedere autem non potest, quia rationem soluere nequit. Fit autem aliqua ratio ne ut imprudentia cum incontinentia sit uirtus. Qui nanque habet utrumque: contraria iis quæ existimat ob incontinentiam agere. existimat autem bona esse mala, et agere non oportere: quare bona agere, et non mala. Præterea qui persuasus agit, uoluptatisque sequitur

tur atque eligit, melior eo uidebitur esse, qui non ob rationem, sed ob incontinentiam agit. nam facilius curari potest: quippe cum possit illi dissuaderi. At incontinens obnoxius est ei proverbio quo dicimus: Quid insuper bere opus est, cum strangulat aqua? Etenim si non persuasum esset ipsi ea non agenda esse quæ agit, dissuasus tandem cessasset: nunc uero persuasum est ei, et nihilominus talia agit. Insuper si circa uniuersa continentia sit, atque incontinentia: quisnam sit ille qui est incontinens absolute? Nemo enim habet incontinentias omnes, dicimus autem quosdam simpliciter incontinentes esse. Tales igitur quedam hac in materia dubitationes emergunt. Horum autem alia tollere, alia relinquere oportet. dubitationis enim solutio, inuentio est.

Ea paræmia quadrat in eos, qui pertinaciter in una sententia absurdissima manent, vel manifestissima negant, et quibuscumque frustra discipulis.

Quonam pacto continentes agunt.

CAP. III.

Primum itaque considerandum est, si incontinentes, scientes agant necne, et quonam modo scientes. Deinde circa quæ sit incontinens ponendus, et continens, utrum circa uoluptatem omnem atque dolorem? an circa definitas quasdam uoluptates, atque dolores? Et utrum idem sit, an diuersus, continens atque constans? Similiter et de cæteris quæ ad hanc attinent contemplationem. Est autem considerationis initium, utrum continens et incontinens, iis circa quæ uersantur differant, an modo. dicam autem hoc pacto, utrum incontinens ex eo solum sit incontinens, quia circa hæc uersatur, an non: sed ipso modo, an utrisque. Deinde si continentia, et incontinentia sint circa uniuersa, necne. Neque enim circa omnia uersatur is, qui est incontinens absolute, sed circa ea,

K 3 circa

circa quæ est intemperans. neque simpliciter sese habet ad illa. esset enim incontinentia, ac intemperantia idem: sed hoc modo. Nam ille quidem eligens ducitur, putans semper oportere persequi uoluptatem presentem. incontinens autem non putat quidem, persequitur tamen. Si itaq; uera sit opinio, sed non scientia, qua transgredientes incontinenter homines agunt, nihil refert ad rationem. Nonnulli nanque eorum qui opinantur, non ambigunt, sed arbitrantur exactè se scire. Si igitur opinantes ex eo quia remissè credunt, magis quam scientes, contra suam agēt existimationē, nihil differet ab opinione scientia. Sunt enim quo nō minus opinioni suæ, quam alijs suæ scientiæ credunt: ut ex Heraclito patet. Sed cum dupliciter dicatur scire (Nam & is qui scientiam quidem habet, non autem utitur ipsa, & is qui utitur, dicitur scire) hæc inter sese differunt: habentem inquam scientiam at non contemplantem, & habentem ac contemplantem: agere ea quæ agere non oportet. hoc enim uidetur absurdum: sed non si agat non contemplando. Præterea cum propositionum duo sint modi, nihil prohibet, ut quispiam agat contrarium eius quod scit, si habeat quidem utraq; uniuersali tamen, & non particulari propositione utatur. Nam ea quæ aguntur, singularia sunt. Differt autem & ipsum uniuersale. nam aliud est in ipso, aliud in re. Vt omni homini sicca conducunt, & hic est homo, uel siccum est, quod est tale. sed si hoc sit tale: aut non habet, aut non operatur. Magna igitur per hos emergit utique differentia modos, atque adeo ut hoc quidem modo non absurdum esse, alio uerò modo mirabile uideatur. Præterea fit ut homines scientiam habeant, alio modo quam nuper diximus.

Nam

Nam in habendo quidem, sed non utendo differentem certum habitum: ut quispiam & habeat quodammodo, & non habeat ipsum. qualis est dormiens, & furens, ac ebrius. At hoc modo disponuntur ij qui sunt in perturbationibus constituti. nam ira, & cupiditates ueneræ, cæteraq; similia, corpus etiam manifestè permulant, atq; nonnullos & in furorem, ac insaniam adigunt. patet igitur dicendum esse incontinentes perinde sese habere atq; hi sunt affecti. Dicere autem eas sententias quæ à scientia proficiscuntur, nullum est signum. etenim ij qui sunt in hisce perturbationibus constituti, demonstrationes, & carmina dicunt Empedoclis. & qui primum discunt, nectunt quidem orationes, sed nondum sciunt. oportet enim ipsorum insideant menti: ad quod tempore opus est. quare putandum est, ut histriones potius recitant, sic & incontinenter agentes sententias dicere. Insuper & hoc modo quispiam naturaliter insperet causam. Opinionum enim alia est uniuersalis, alia de singularibus est, quibus iam ipse præsidet sensus, atque cum ex ipsis ratio fuerit una, anima conclusum ipsum in contemplandis quidem dicat, in agendis autem rebus continuò agat necesse est. Nam si omne dulce gustare oportet, & hoc est dulce ut unum quid singulari, is hoc simul & agat qui potest, nec prohibetur necesse est. Cum igitur una quidem uniuersalis inest opinio gustare uetans. alia uerò dicit, omne dulce uoluptatem afferre, & hæc insuper hoc esse dulce: hæc operatur, atq; inest fortè cupiditas. illa quidem hoc fugere dicit: cupiditas autem ducit: mouere enim partes singulas potest. Quare fit ut à ratione quodam modo, & opinione incontinenter agatur, non tamen per se contrarie

K 4

sed

Is Heraclitus inueniens se nihil scire, vir factus se nihil ignorare dicebat.

Is Empedocles fuit Agrigentinus tam peritax, & irreconciliabilis, ut assidue conciliabatur aliquibus similitudinem suam sciperet.

sed per accidens. cupiditas enim recte rationi, sed non opinatio aduersatur. Quare & propter hoc belue, non sunt incontinentes, quia non uniuersalem existimationem, sed singularem imaginationem, atq; memoriam habent. Quomodo autem soluitur ignoratio, ac rursus fit incontinens, sciens: eadem est ratio, & de ebrio & dormiente: & non huius est propria perturbationis, quam quidem à naturalibus audire oportet. Cum autem ultima propositio rei sit sensibilis opinatio, atq; actuum domina, hanc incontinens aut non habet dum est in perturbatione: aut sic habet, ut in habendo non sit scire, sed dicere, perinde atque temulentus Empedoclis carmina profert. Et quia terminus extremus non est uniuersalis, nec ad scientiam ut uniuersalis attingere uidetur, atq; id accidere uidetur quod Socrates querebat, non enim ea quæ proprie scientia uidetur esse præsentem, fit perturbatio: nec ipsa ob perturbationem distrahitur: sed sensitua. De his igitur si sciens, inquam incontinens, an non sciens, & quonam modo sciens incontinentem agat: tot à nobis sint dicta.

Circa quæ continens, & incontinens versatur.

CAP. IIII.

Vtrum autem sit aliquis incontinens absolute, an aliqua ex parte sint omnes, & si sit, in quibusnam sit, dicendum deinceps est. Patet igitur continentes atq; constantes, & incontinentes ac molles, circa uoluptates dolorēsq; uersari. Quoniam autem eorum quæ uoluptatem efficiunt, alia sunt necessaria, alia per se quidem expetibilia sunt, exuperationem autem habent, atq; necessaria quidem dico, quæ ad ipsum pertinent corpus, alimen-
cium inquam, Veneris usum, & huiusmodi cætera,
circa

circa quæ temperantiam, intemperantiāq; posuimus, non necessaria uerò, per se autem expetibilia, uictoriam, honorem, diuitias, & quæ sunt similis generis quæ bona sunt, & delectant. Eos quidem qui in his præter rectam rationem quæ est in ipsis, exuperant, absolute quidem incontinentes non dicimus, sed hæc addentes penuriarum incontinentes, & lucri, & honoris, & iræ dicimus: ut diuersos & similitudine nomen idem habentes, ut homo qui ludo in Olympico uicit. Communis enim ratio parum ab illius ratione propria differebat. attamen erat diuersa, atq; huius signum est illud, nam incontinentia quidem non solum ut delictum, sed etiam ut quoddam aut simpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur. At horum nemo. Eorum autem qui circa corporis uoluptates uersantur, in quibus temperantem, intemperantemq; ponimus, qui non eligendo, sed præter electionem ac mentem, efficientium quidem uoluptatem, exuperationes persequitur, dolorem autem inferentium fugit, famis, sitis, æstus, frigoris, & omnium quæ ad tactum gustumq; pertinet: is non additione circa hæc inquam (ut circa iram) sed absolute solum incontinens dicitur. Cuius hoc indicium est, circa namq; has uoluptates, & non circa ullam illarum intemperantes dicuntur. & propter eā in eodem incontinentem ponimus & intemperantem, & continentem ac temperantem. Sed illorum neminem, quod circa uoluptates easdem quodammodo, dolorēsq; uersantur. Atq; sunt quidem hi circa hæc eadem: sed non eodem modo, sed illi quidem eligunt, hi uerò non eligunt. Quapropter potius eum intemperantem dixerimus qui non cupiens, aut remissè exuperationes uoluptatum persequitur, ac mediocres fugit do-
lores,

lores, quàm hunc qui ob uehementes cupiditates eadem agit. quid enim faceret ille, si cupiditas adueniret ingens? & circa rerum necessariorum indigentiam uehementis dolor? Cum autem cupiditatum ac uoluptatum, alia genere sint honestæ, studiosæq; alia non sint (eorum enim quæ uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia sunt natura, quædam hisce contraria, quædam media, quemadmodum prius distinximus: ut pecuniæ, lucrum, honor, uictoria) in omnibus talibus atq; mediis non ex eo uituperantur homines, quia his afficiuntur, cupiunt atque amant: sed ob modum, & quia exuperant. Quapropter qui præter rationem aut uincuntur, aut sequuntur quippiam eorum quæ natura sunt honesta & bona, non laudantur, ut ij qui circa honorem magis quàm oporteat student: aut erga filios, & parentes. Etenim bona sunt hæc, & laudantur qui circa hæc student. attamen est &

Niobe uxor Amphionis quæ filiorum multitudinem superbiore Apollini & Dianæ matri Latone se equasset, in lapide mutata est, eius partu uerso sagittis confosso. Satyrus autem amore patris furebat.

in his exuperatio quædam: si quispiam (ut Niobe) & aduersus Deos contenderet, aut si erga patrem afficeretur, ut Satyrus ille qui patris amator appellabatur, insanire nanq; uim uidebatur. Circa igitur hæc nulla est prauitas, propterea quod unumquodq; per se (ut diximus) natura est expetibile: exuperationes tamen ipsorum improbæ sunt, ac fugiendæ. Similiter nec incontinentia, etenim incontinentia non solum est fugienda, sed etiam uituperanda. Ob perturbationis autem similitudinem adiungentes singula, incontinentiã circa unum quodq; dicunt: ut malum medicum, aut malum histrionem, quem absolute non dicerent malum, ut igitur, neq; hic absolute dicitur malus, quia non est uitium quicquam ipsorum, sed rationum comparatione simile: sic & illic solam existimandum est incontinentiam & continentiam

incontinentiam esse quæ in iis est circa quæ temperantia, inperantiãq; uersatur. circa autem irã per similitudinem dicimus. Quapropter & ipsum addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodum & honoris, & lucri.

Quod circa delectabilia præter naturam non sit incontinentia, & eius duæ sint species.

CAP. V.

CV autem quædam, natura uoluptatē efficiant: quorum alia simpliciter, alia generibus animalium uoluptatem, atque hominum afferunt: quædam non natura, sed partim ob morbos, partim ob consuetudinem, partim ob naturas prauas delectent: licet & circa horum singula similes habitus cernere. Dico autem ipsos immanes: ut mulierem illam quam grauidas rescindentem, fuisse feri: ut foetus deuorare aiunt, aut qualibus ferunt nonnullos circa Pontum efferatos homines delectari: quorum alios inquit crudis, alios humanis carnibus gaudere, alios suos filios in conuiujs comedendos mutuo dare: aut id quod de Phalaride dicitur. atq; hi quidem sunt habitus ferales. Alij autem quibusdam ob morbos, & ob insaniam fiunt: ut qui mactauit matrem atq; comedit, quiq; conserui iecur item comedit. Alij sunt ex morbo, uel consuetudine: ut euulsiones pilorum, & unguium esus, & carbonum, & terræ: & insuper uenerorum habitus maribus. Aliis enim natura, alijs ex consuetudine accidunt, ut iis qui à pueritia consuecunt. Quibus igitur causa est natura, eos nemo dixerit incontinentes, quemadmodum neq; mulieres, quod uenerem non agant, sed patiantur: pari modo neque eos qui ob consuetudinem morbosæ se habent. Igitur singula quidem horum habere

Circa Pötum, Danubium, & plerisq; alijs locis leguntur fuisse feri: ut Effedones. Hircani, Cassij, Bactriani, Massagetae, Bactri. Phalaris autem Sicilia tyrannus tormentorum immanitate gaudebat.

*Sorex, Mus,
muscipula, tē-
diculū capien-
dis muribus.*

*Comitialis
morbus, quo
subito tentati
decidunt, ali-
quandiu mor-
tuis similes,
qui et Hercu-
leus morbus,
& epilepsia,
& hodie san-
cti Iohannis di-
citur.*

habere extra fines, est uitij, quemadmodum & ipsa feritas. Habentem autem uincere aut uinci, non est ea quæ absoluta est continentia aut incontinentia, sed ea quæ per similitudinem dicitur. Quemadmodum & is qui circa iram sic se habet, dicendus est cum affectu, & non incontinens absolute. Omne nanque uitium exuperans & dementia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas, aut est ferale, aut ex morbo. Nam qui talis est natura, ut uniuersa formidet, etiam si obstrepuerit sorex, timida est timiditate ferali. quidam etiam muscipulam ob morbum pertimescebat. & dementium qui natura quidam ratione carent, sensuq; tantummodo uiuunt, immanes sunt. quales nonnullæ nationes sunt longè habitantium barbarorum. Qui uero non natura, sed ob morbos, ut comitiales, aut insaniam, ij sunt morbofi. fieri autem potest, ut horum aliqua quispiam interdum habeant tantum, sed non superetur. ut si Phalaris puerum percussus comedere, sese detineret, aut à nephanda libidine abstineret. Fit etiam ut non solum habeat, uerum etiam suaperetur. Ut igitur & prauitatum ea quidem quæ est humana, absolute dicitur prauitas, alia uero cum additione (feralis inquam, aut ex morbo) & non absolute: sic & incontinentia alia est ferilis, alia ex morbo. Absolute autem ea est sola, quæ intemperantiæ humanæ non egreditur fines. Perspicuum igitur est incontinentiā & continentiam in iis esse duntaxat, circa quæ intemperantia temperantiāque uersatur, et in cæteris speciem aliam incontinentiæ esse, quæ quidem non absolute, sed per translationem incontinentia dici solet.

De incontinentia iræ, voluptatum differentiis,
& uitio humano.

C A P. VI.

Post

Post hæc autem & minus esse turpem, iræ quàm cupiditatem incontinentiam ostendamus. Ira namque aliqua ex parte & non perfecte rationem audire uideatur, perinde atque ueloces ministri, qui quidem antequàm totum id audierint quod dicitur, excurrunt, deinde in agendo aberrant. canes etiam antequàm confiderent si sit amicus, si tantum pulsauerit ostium, latrant. Sic & ira propter caliditatem, celeritatemque naturæ, audita quidem ratione, non præcepto autem audito, ad ipsam properat ultionem. ratio namque uel imaginatio contumeliam aut paruipensionem esse ostendit. illa autem ac si rationatione facta concluderit oportere tali bellum inferre, statim insurgit. At cupiditas si solum dixerit ratio aut sensus hoc afferre uoluptatem, pergit ad fruendum. Quare ira quidem sequitur quodam modo rationem: cupiditas autem non sequitur. turpior igitur est, nam incontinens quidem iræ à ratione quodam modo uincitur: cupiditatis autem non à ratione, sed à cupiditate.

Præterea magis est ignoscendum, si quispiam naturales appetitiones sequatur. quippe cum & cupiditates tales sequenti, quæ sunt omnibus communes, & quoad communes sunt, uenia magis detur. At ira atque acerbitas magis est naturalis, quàm ea cupiditates quæ exuperant, & quæ non sunt necessariae. Ut qui se excusabat quod patrem pulsaret. & hic enim dixit, suum patrem pulsabat, & ille suum: & hic etiam (ostenso puero) cum uir fuerit, me pulsabit. est enim nobis gētile. Et qui trahatur à filio, sistere iubeat in ostio: et se enim patrem eousq; traxisse dicebat. Præterea iniusti magis sunt iis qui magis occultè procedunt, ac insidias faciunt. atqui iracundus igitur non insidias facit, nec ira, sed est

Gētile, cognatum, quasique nostro generi naturale.

Balthus cin-
gulu proprie
autem Veneris
cingulu celsus
vocitabatur:
de quo vide
Erasmum, in
Adagio, Ce-
stum habet Ve-
naris.

est manifesta. cupiditas autem contra, quemadmodum Ve-
nerent aiunt. Nam ipsam dolos nectere dicunt. & Homerus
balthicum ipsi tribuit, in quo fraudem etiam inesse dicit.
Fraus quoque inest, quæ prudentem persæpe se fellit.
Quare si cupiditas magis sit iniusta quam ira, & in-
continentia quæ est circa ipsam, turpior erit ea quæ est
circa iram, & absolute incontinentia, atque quodammodo
uitium. Insuper nemo utitur libidine dolens. sed qui su-
cit per iram, dolens omnis facit: qui uero exequitur li-
bidinem, id facit cum uoluptate. Si igitur ea sunt ma-
gis iniusta, quibus irasci magis iustum, & incontinen-
tia profecto quæ sit ob cupiditatem, magis erit iniusta:
non est enim in ira libido. Incontinentiam igitur circa cu-
piditates, turpiorem esse incontinentiam circa iram: et con-
tinentiam atque incontinentiam circa corporis cupidita-
tes uoluptatesque, uersari, ex his quæ diximus, perspicuum
iam euasit. Harum autem ipsarum differentiarum sunt su-
mme. Nam (ut ab initio diximus) aliæ sunt humane ac
naturales et genere, et magnitudine: aliæ feræ, aliæ ob
labefactum principium atque morbos emergunt. Circa
autem harum tantummodo primas, temperantia, intem-
perantiaque, uersatur. Quapropter et feræ nec tempe-
ratas, nec intemperatas nisi per translationem dicimus, &
si quod omnino aliud genus animalium ab alio differt pe-
tulantia, coitu, uoracitateque. Non enim habent ele-
ctionem, nec rationem. sed dimotæ sunt à natura: perinde
atque homines qui sunt mente capti atque insani. Feri-
tas autem minus est malum, quam uitium, sed terribilius
est. Non enim corruptum, id est quod est optimum, ut
in homine, sed non habet. Fit igitur perinde atque
si quispiam inanimatum cum animato compararet, utrum
sit peius

sit peius. Semper enim prauitas eius quod non habet prin-
cipium, minus nocere potest. at mens principium. Perinde
est igitur, atque si quispiam iniustitiam ad iniustum homi-
nem compararet. est enim utrumque, aliquo modo peius. ho-
monaque, malus millies plura mala, quæ fera facere potest.
De continente, incontinente, constante, &
molli.

CAP. VII.

Fit autem ut circa uoluptates dolorisque per tactum
gustumque, & cupiditates, ac fugas, circa quæ uersa-
ri temperantiam & intemperantiam prius est definitum:
ita sese habeat quispiam, ut aut superetur ab iis ipsis quæ
plerique superant homines, aut superet ea ipsa quibus ple-
rique uincuntur. Atque si circa uoluptates ita sese ha-
beat, primo quidem modo incontinens est, secundo autem
continens. Sim circa dolores, primo quidem modo mollis
est, secundo autem constans. In horum autem medio plu-
rimorum hominum habitus collocantur, etsi ad deterio-
res magis declinant. Quoniam autem quædam uolupta-
tum sunt necessaria, quædam non necessaria, & usque ad
quendam terminum: exuperationes uero defectionesue
non sunt necessaria. Et simili modo res sese habet & in eu-
piditatibus, atque doloribus. Qui uoluptatum exupera-
tiones, aut exuperantes uoluptates ob electionem atque
ob ipsas, & ob nullam rem aliam inde prouenientem
persequitur, intemperans est. hunc enim non poenitere
necesse est. quare est incurabilis. quem enim non poenitet,
is est incurabilis. Qui uero deficit, oppositus est. Atqui
qui inter hos medius collocatur, temperans est. Similiter
intemperans est, & qui (non quia uincitur, sed ob ele-
ctionem) dolores corporis fugit. eorum autem qui non
eligunt, alius ob uoluptatem, alius ob eius fugam dolo-
ris,

ris qui à cupiditate prouenit, ducitur. Quare inter se se differunt, cuilibet enim deterior esse uidebitur, si quis non cupiens, aut remissè, quippiam ageret turpe, quam uehementer cupiens, & si non iratus pulsaret, quam concitatus ira. quid enim ageret, si esset in perturbatione? quapropter intemperans incontinente deterior est. at eorum quos diximus, alter mollitudinis magis subiicitur speciei, alter est incontinens. Atq; incontinenti quidem continens, molli uerò constans opponitur. Constantia namq; in resistendo, continentia uerò in superando consistit. suntq; diuersa resistere ac superare: sicut haud uinci, & uincere. Quapropter & continentia magis quam constantia est expectanda. Qui autem aduersus quæ pleriq; resistunt & possunt, deficit: is mollis est atq; deliciis diffuens (deliciæ namq; sunt mollitudines quædam) qui quidem uestem trahit, ne subeat laborem tollendi, & cum imitetur egrotantem, se non putat miserrum esse, qui misero similis est. Similiter res sese habet, & circa continentiam & incontinentiam. Non est enim mirum si quis à uehementibus exuperantibus, aut uoluptatibus, aut doloribus uincitur: quin ignoscendum est si resistens uincitur tandem. ut Theodecti poëtæ Phrygonis filia, ex loctetes, à serpente morsus. Aut Carcini Cercyon in Alope Cerpe: & ut homines ij qui detinere risum enitentes accensum mulatum illum effundunt, ut accidit Xenophanto. Sed si quis iis quibus multitudo resistere potest, succumbit, & non aduersari potest, non ob generis naturam, aut ob morbum, qualis est mollitudo quæ regibus Scytharum inest ob genus, & ut fœmella à maris distat natura. Videtur autem & is qui est ad iocum propensior, intemperans esse, est tamen mollis. Nam iocus relaxatio est, siquidem

Alope Cerpe: & ut homines ij qui detinere risum enitentes accensum mulatum illum effundunt, ut accidit Xenophanto. Sed si quis iis quibus multitudo resistere potest, succumbit, & non aduersari potest, non ob generis naturam, aut ob morbum, qualis est mollitudo quæ regibus Scytharum inest ob genus, & ut fœmella à maris distat natura. Videtur autem & is qui est ad iocum propensior, intemperans esse, est tamen mollis. Nam iocus relaxatio est, siquidem

siquidem requies est. qui uerò ad iocum procliuius est, exilis est qui in hac exuperant. Atqui incontinentia alia est temeritas, alia infirmitas. Quidam enim deliberatione facti, non persistunt in iis quæ statuerunt ob perturbationem: quidam ex eo quia non consultarunt, à perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante sentientes & preuidentes, ac seipsos rationemq; excitantes, non sunt perturbati à perturbatione, siue uoluptatem id quod mouet, siue dolorem efficiat, perinde atq; præitillati non titillantur. Maxime autem celeres ac biliosi atra bili, temeraria incontinentia sunt incontinentes. Illi enim ob uolocatatem, hi ob uehementiam, non expectant rationem: ex eo quia ipsius sunt imaginationis sequaces.

Discrimen incontinentis ab intemperato.

CAP. VIII.

At uerò intemperantem quidem non pœnitet, ut est dictum. In electione namq; persistit. incontinens autem facilis est omnis ad pœnitentiā: quocirca non ita res sese habet ut dubitauimus. sed ille quidē incurabilis, hic autem est curabilis. Vitium enim morbis est hisce persimile, aquæ intercuti inquam, & tabi. incontinentia uerò morbo comitiali. Etenim illud, continua: hæc non continua est improbitas. Atq; omnino diuersum est genus incontinentiæ, atq; uitij. Vitium enim latet, incontinentia uerò non latet. Horum autem ipsorum ij qui ante rationem ducuntur, meliores iis sunt qui rationem quidem habent, non autem persistunt in ea: à minore namq; perturbatione uincuntur: & non absq; deliberatione, ut illi. incontinens enim similis est iis qui citò fiunt ebrij, & pauco uino, & pauciore quam pleriq;. Patet igitur incontinentiam uitium non esse, nisi aliqua ex parte fortasse.

Titillatur quis cum leni tactu inhorrescit, quem subinde resurgit, risuq; plerumq; dissoluitur.

Libri huius cap. 7.

Libri huius cap. 2.

Aqua inter, hydrops, tabes phthisis, & exulceratio pulmonis cum extenuatione totius corporis, & sanguinis excretionem.

Demodocus fuit orator, ut apud Thucydidem videtur, est, alij tamen legunt, Demodotus.

Nam hæc quidem est præter electionem: illud autem cum electione, in actionibus tamen est similitudo: ut Demodocus in Milesios dixit, Milesij namque insipientes quidem non sunt: ea tamen faciunt quæ agunt insipientes. & incontinentes iniusti quidem non sunt, iniuriam tamen faciunt. Cum autem alter sit talis: ut non ex eo quia est ipsi persuasum, exuperantes corporis uoluptates, præter rationem rectam sequatur, alteri sit persuasum, propter quod talis est ut ipsas sequatur: illi quidem dissuaderi facile, huic autem haud facile potest. Principium enim ipsum, uirtus quidem conseruat, uitiū uero corrumpit. id autem gratia cuius, principium est in actibus, perinde ut suppositiones ipse in mathematicis. Neque igitur ibi docendorum principiorum est ratio, neque hic, sed uirtus aut naturalis, aut assuetudine parta: causa est opinandi, circa principium recte. Talis igitur homo temperans est: at contrarius est intemperans. Est autem quidem alius ob perturbationem a recta ratione discedens, quem perturbatione, ut non agat quidem ut recta ratio iubet, superat, ut sit autem talis ut ipsi sit persuasum oportere persequi uoluptates libere, tales non uincit. at hic est incontinens qui quidem intemperante melior est. Nec est absolute prauus, conseruatur enim id in ipso, quod est optimum: principium inquam ipsum. Alius autem est huic contrarius, is qui persistit, & non ob perturbationem a ratione discedit. Ex his igitur patet hunc quidem studiosum: illum autem improbum habitum esse.

De continentis, & pertinacis conuenientia & differentia.

CAP. IX.

Quærendū est autem, utrum is sit continens qui quauis in ratione, electioneue perstat: an is qui in res

ita persistit? Et utrum is sit incontinens qui non perma-
net in quauis electione rationeue: an is qui persistit in ra-
tione falsa, & electione non recta, quemadmodum antea
dubitauius. An per accidens quidem in quauis, per se au-
tem in ratione uera, rectaque electione, alter perstat, alter
non perstat? nam si quispiam hoc ob hoc expetit, aut se-
quitur: per se quidem hoc expetit, atque sequitur, per ac-
cidens autem ipsum prius. at quod est per se, id simplici-
ter esse dicimus. quare fit, ut aliquo quidem modo quauis
in opinione, absolute autem in uera, alter persistat, alter
non persistat. Sunt autem quidam in opinione persi-
stentes, quos pertinaces appellat. hi non nisi cum difficul-
tate dimoueri a sua sententia possunt. Et simile quidem
quid habent cum continente, sicut & prodigus cum libe-
rali, & audax cum confidente. Sunt autem in multis
ab illo diuersi: continens enim non mutat sententiam ob
perturbationem, atque cupiditatem. nam cum acciderit, fa-
cilem sese offert recta persuadenti. Illi uero non a ra-
tione mutantur. nam cupiditates capiunt, atque uolupta-
tibus plerique ducuntur. Sunt autem ij pertinaces, qui
sue sunt sententiae: & qui sunt indocti, ac rustici, atque
sue sententiae homines, ob uoluptatem atque dolorem sunt
pertinaces. gaudent enim uincentes si non e sua sententia
dissuasione ulla dimoueantur. & dolent, si sua sint irrita:
ut decreta. quare potius sunt incontinenti, quam conti-
nenti similes. Sunt etiam qui non ob incontinentiam in
sententia non persistunt. Ut Neoptolemus apud So-
phoclem in Philoctete, quanquam ob uoluptatem non
persistit, sed honestum. Erat enim honestum illi uera lo-
qui, ab Ulyssæ autem fuerat illi persuasum mentiri. Et
enim non omnis qui propter uoluptatem quippiam agit,

Huiuslibri ca-
pitulum. & cap. 2.

Philoctetes no-
men est, vel ti-
tulus traga-
ediae.

intemperans est, aut prauus, aut incontinens: sed qui agit ob turpem. Cum autem sit & quidam talis, ut minus quam oporteat corporis gaudet uoluptatibus, non persistens in ratione: inter hunc & incontinentem, medius in parte continens collocatur. Incontinens enim non persistit in ratione, quia magis quam oportet uoluptatibus delectatur. hic uero non permanet, quia minus quam oportet eisdem gaudet. At continens persistat, & ob neutrum sententiam mutat. Oportet autem si continentia sit studiosum, habitus hos utrosque contrarios, improbos esse, quemadmodum & uidentur. Sed quia per paucos aliter hominibus inest, raroque admodum fit, ut temperantia soli contraria intemperantia esse uidetur: sic & continentia soli incontinentia aduersari putatur. At uero cum ob similitudinem multa dicantur, factum est ut temperans per similitudinem continens dicatur. Continens enim talis est, ut nihil praeter rationem ob uoluptatem corporis agat, & temperans etiam talis est. sed ille quidem habet prauas cupiditates: hic autem non habet. Et hic quidem est talis, ut non delectetur praeter rationem: ille uero talis, ut delectetur quidem, sed non ducatur. Similes etiam sunt incontinens & intemperans: qui quidem diuersi sunt: uterque enim corporis sequitur uoluptates, sed alter & oportere putat, alter non putat.

Quod Prudentia, & incontinentia simul in eodem non sint.

CAP. X.

AT qui neque fieri potest ut idem sit prudens, atque incontinens simul. Est enim demonstratum, prudentem simul & more studiosum eundem esse: praeterea non solum ex eo quia scit, prudens est: sed ex eo etiam quia

ido

idoneus est ad agendum. at incontinens non est idoneus ad agendum. habilem autem nihil prohibet esse incontinentem. Quapropter & interdum nonnulli prudentes esse uidentur, atque incontinentes: quia differtabilitas a prudentia eo modo quem supra diximus: & sunt ratione quidem propinqua, electione uero diuersa. Nec incontinens sese habet, ut is qui scit ac contemplatur: sed ut is qui dormit, aut est uinolentus, & sponte sua quidem agit. scit enim quodam modo & quid, & cuius gratia facit.

Malignus tamen non est. electio nanque est bona.

Quare semimalignus est, & non iniustus. non est enim insidiator. nam ipsorum alter quidem non persistit in iis quae statuit consultando. biliosus autem atra bili, nec ad consultandum omnino est aptus. Et similis est igitur incontinens quidem ciuitati, quae decernat quidem omnia quae sunt agenda, & leges habeat bonas: sed non utatur. ut Anaxandrides facetie dixit:

Urbs consultabat, leges quae negligit almas.

Malignus autem, ciuitati, quae legibus quidem utatur, sed prauis. Est autem continentia atque incontinentia circa id quod multitudinis exuperat habitum.

Alter enim magis, alter minus persistit, quam plurimi possunt. Facilius autem ea curari potest incontinentia, quae biliosi atra bili incontinententer agunt, quam eorum qui deliberant quidem, sed non persistunt, & ipsa cilius curari possunt, qui per assuetudinem, quam ipsi qui natura incontinentes sunt. est enim facilis consuetudinem, quam naturam mutare. Ideo enim & consuetudinem mutare difficile est, quia similis est naturae. quemadmodum Euenius poeta dixit:

Vsus, longus mos est, ac meditatio crebra:

L 3 Hunc

Hunc tandem assero naturam mortalibus esse.

Quid igitur continentia sit, & incontinentia, & quid constantia, mollitudoq; & quomodo inter sese habeant habitus hi, iam diximus.

De Voluptate.

CAP. XI.

AD ipsum autem civilem philosophum pertinet, de voluptate contemplari, atque dolore. Hic enim architectus est finis, ad quem uidentes, unumquodque aut malum, aut bonum simpliciter dicimus. Insuper & necessarium est de ipsis considerare: & uirtutem enim morum, & uitium circa dolores, uoluptatesq; posuimus.

Et felicitatem plurimi cum uoluptates asserunt esse.

Quibusdam igitur nulla uoluptas aut per se, aut per accidens bonum esse uidetur. Non enim idem bonum esse putant, ac uoluptatem. Quibusdam, nonnullæ quædam bonæ, pleræque autem præuæ esse uidentur. Sunt & qui tertio censent, & si omnes sunt bonæ, summum tamen bonum uoluptatem esse non posse. Non bonum igitur omnino esse putatur: quia omnis uoluptas, generatio est sensibilis ad naturam, generatio uero nulla: genus idem subiit quod fines, nullæ enim ædificatio domus est. Præterea uir temperans fugit ipsas uoluptates. Præterea prudens persequitur uacuitatem doloris, non id quod afficit uoluptate. Præterea uoluptates impedimento prudentiæ sunt, atq; quod magis hisce quispiam gaudet, eo magis impeditur: ut in uenerea sit uoluptate, nemo nunc que dum est in illa, mente quicquam perspicere potest. Præterea, ars nulla est uoluptatis: & tamen omne bonum ortis est opus. Insuper & pueri, & feræ, ipsas uoluptates sequuntur. Non esse autem omnes studiosas existimatur, quia sunt & turpes atque infames:

mes: & quia asserunt detrimentum eorum enim quæ uoluptatem efficiunt, nonnulla pariunt morbos. Ex eo uero uoluptas summum bonum non esse putatur, quia non est finis, sed generatio: hæc igitur fere sunt quæ de uoluptate dicuntur.

Improbatio rationum de voluptate.

CAP. XII.

Non effici autem ob ea quæ dicta sunt, ut uoluptas bonum non sit, nec id quod est optimum, ex hisce sane constabit. Primum namque cum bonum sit duplex (est enim aliud absolute, aliud alicui bonum) & natura ipsa, & habitus hæc sequuntur. Quare sequuntur & motus, & generationes. Atque earum quæ præuæ uidentur esse, quædam sunt simpliciter præuæ: alicui uero non sunt, sed expetibiles huic: quædam nec huic, sed nonnunquam & tempore paruo, expetibiles uero non sunt. Quædam neque uoluptates sunt, sed uidentur: quæ sunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales sunt ægrotantium. Propterea cum bonorum aliud sit operatio, aliud habitus, operationes quæ ad naturalem constituunt habitum, per accidens afficiunt uoluptate. Est igitur operatio in cupiditatibus restantis habitus atque natura: nam & sine dolore, cupiditateque sunt uoluptates: ut operationes contemplandi, non deficiente natura. Signum autem est quod non eisdem gaudent homines, cum repletur, & cum est constituta natura: sed cum est constituta iis quæ simpliciter afficiunt uoluptate, cum repletur et contrariis, nam & acerbis gaudent, & amaris: quorum nihil prorsus aut natura, aut simpliciter afficit uoluptate, quare nec uoluptates. Nam ut ea quæ uoluptatem efficiunt, inter sese distant, sic & uoluptates eæ quæ ab illis proueniunt.

Atqui non necesse est aliquid aliud esse præstabilius uoluptate, ut quidam inquit generationis ipsius finem. Non enim generationes, neq; cū generatione sunt omnes, sed operationes & finis. Nec eueniūt dum fiunt, sed cum fit usus, nec omnium est finis aliud quicquam, sed earum quæ ducunt ad perfectionem naturæ. Quapropter & non bene sese habet, uoluptatem dicere generationem esse sensibilem: sed dicendum est potius operationem eius habitus esse, qui est secundum naturam, & pro hoc sensibilem, sine impedimento. Videtur autem ex eo generatio quædam esse, quia est propriè bonū. Operationem enim generationem esse existimant, est autem diuersum. At uerò si uoluptates esse prauas ex eo censent, quia nonnullæ rerum asserentium uoluptatem morbos efficiunt: idem & in salubribus rebus censebunt, nonnullæ nanque obsunt pecuniariæ rei, hoc igitur pacto prauæ sunt amabæ. At non sunt ob id ipsum prauæ, nam obest interdum ad sanitatem & contemplatio, impedit autem neq; prudentiam, neq; habitum ullum uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodiit: sed alienæ. Nam eæ uoluptates quæ ad contemplationem emergunt & disciplinam, conferunt potius ad contemplandum, atq; discendum. Id præterea quod dicitur nullam ullius artis opus uoluptatem esse, cum ratione accidit, nec enim ulla alia operatio artis est, sed potentiæ: quanquam & unguentaria ars, & coquinaria, uoluptates esse uidentur. Temperantem autem fugere uoluptatem, & prudentem sequi uacuitatem doloris, pueros deniq; persequi, beluasq; afficientes res uoluptate, eodem omnia modo soluuntur. Nam cum uoluptatum (ut dictum est) aliæ sint absolutè bonæ, aliæ non bonæ: tales uoluptates tam pueri quam beluæ persequuntur.

Libri huius
cap. 7.

quantur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comitatur, & dolor: quæq; corporis sunt. He nanq; tales sunt, & harum exuperationes, quibus intemperans, intemperans est, quapropter has temperans fugit. Nam sunt uoluptates & temperantis.

De uoluptatum speciebus. CAP. XIII.

Atqui malū et ipsum dolorē esse, ac fugiendū cōceditur. Aliud enim simpliciter malū. Alius aliqua ex parte ex eo quia affert impedimentū: at cōtrariū fugiendū, quo fugiendū quid est atq; malū, est bonū, igitur uoluptatem bonū quid esse necesse est. Eo nanq; modo quo Pleusippus soluebat, nō conuenit solutio: ut minori malus & æquali uoluptatē cōtrariū esse, nō enim sub malo uoluptatem ipsam speciem dixerit sub genere collocari. At uerò nihil prohibet, uoluptatē aliquā optimū esse, si nonnullæ uoluptates sunt prauæ, quemadmodum & scientiam aliquam, si sunt nonnullæ scientiæ prauæ.

Vide nam potius legendum
Speusippus.

Quin potius forsitan & necessarium est expetibilem esse aliquam summæ. Si sunt iniuscuiusq; habitus operationes sine impedimento, siue omnis operatio sit felicitas, siue unius cuiuspiam ipsorum, uacans impedimento, hoc autem est uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas, ipsum sit summum bonum, etiam si fortè pleræq; uoluptatum sint simpliciter prauæ. Atq; ob id ipsum felicitatem uitam, iucundam esse omnes arbitrantur, nec tūq; ipsam uoluptatem cum felicitate, non absque ratione.

Nulla nanq; operatio perfecta est, si impediatur, at felicitas operatio est perfecta, quapropter felix indiget bonis & corporis, & externis, ipsaq; fortuna, quo non impediatur. Qui autem aiunt, eum qui rota torquetur, & magni in calamitatibus est constitutus, felicem esse si

Libri huius
cap. 1. & ca. 8.

L s modo

modò sit bonus: nihil profectò dicunt, aut sua sponte, aut inuiti. Quia uerò felix indiget & fortuna, ideò quibusdam fortune prosperitas, & felicitas idem esse uidetur. quod non est ita. Nam & ipsa si exuperet, impedimentum affert: atq; fortasse iure tum non est prosperitas appellanda. definitio enim ipsius, est ad ipsam felicitatem. Illud etiam beluas hominèsq; persequi uoluptatem, indicat ipsam esse quodammodo summum bonum.

Quam populi celebrant, omnino fama perire Nulla potest. Sed quoniam eadem natura, habitusque optimus neq; est, neq; uidetur, nec uoluptatem eandem omnes sequuntur. Voluptatem tamen omnes sequuntur, fortasse autem & persequuntur, non eam quam putant, neq; quam dicerent, sed eandem. omnia namq; diuinum quid habent natura. Sed corporis uoluptates ex eo sibi non men hoc uendicarunt, quia sepius occurrunt: & omnes sunt ipsarum participes. solas igitur has esse putant, quia solæ sunt notæ. Patet etiam nisi uoluptas & operatio sit bonum, felicem uiuere cum uoluptate non posse. cuius namq; gratia ipsa est opus, si non bonum est: At si malum & cum dolore ipsam uiuere contingit. Dolor enim neque malum est neque bonum. si neque uoluptas, cur nam itaque fugeret? Neq; igitur studiosi ipsius uita incunda erit, si non sint & operationes ipsius incundæ.

De Corporis voluptatibus.

CAP. XIII.

DE corporeis autem uoluptatibus considerandum est eis qui dicunt nonnullas uoluptates expetibiles esse ualde, & honestas: sed non corporis, & in quibus intemperas ipse uersatur: cur igitur contrarij dolores sunt prauis

prauis? malo namq; bonum contrarium est. An necessaria uoluptates sic sunt bonæ, quia & id quod est non malum est bonum: an usq; ad aliquem terminum bonæ sunt habituum enim eorum ac motuum, quorum non est melioris exuperatio, neq; uoluptatis est. Eorum autem quorum est, est & uoluptatis exuperatio. At bonorum corporis est exuperatio, & prauus in persequendo exuperationem, sed non necessaria uoluptates consistit. omnes enim gaudent quodammodo & epulis, & uino, & uenere, sed non ut oportet. Contrà autem, in ipso dolore facit. Non enim exuperationem, sed omnino fugit dolorem. Non enim est exuperationi dolor contrarius, nisi ipsi persequenti exuperationem. At enim cum non solum ipsum uerum, sed etiam falsi causam oporteat dicere (hoc enim ad faciendum fidem conducit: nam cum id rationi consentaneum fuerit uisum, ob quod uerum esse uidetur quod non est uerum, facit ut ipsi uerò magis assentiamur) dicendum est cur corporis uoluptates expetibiles uidentur. Primum igitur ex eo quia pellunt dolorem, atq; ob exuperationes doloris, uoluptatem exuperantem uti medelam, & omnino uoluptatem corporis persequuntur. ipse autem medelæ uehementer fiunt.

Quapropter & ipsas sequuntur, quia tales uidentur cum contrarium adest: & propter hæc igitur duo (sicut dictum est) uoluptas non studiosum esse uidetur, quia aliæ prauæ naturæ sunt operationes: aut ab ortu, quemadmodum feræ, aut et ob consuetudinem, quales prauorum sunt hominum. aliæ sunt medicamenta quia sunt indigentibus: & melius est habere quam fieri. Aliæ accidunt dum perficiuntur. per accidens igitur sunt studiosæ. Præterea ipsas, quia sunt uehementiores, ij persequuntur qui alijs

alitis nequeunt gaudere: ipsi itaq; sitim quandam sibi comparant. quæ cum sine quidem nocumento sit, non est increpandum: cum uerò cum detrimento, per prauum est. Neq; enim habent alia quibus gaudent, & nec aliud habere perisq; permolestum est ob naturam. Nam animal semper laborat, ut naturales etiam sermones testantur, uidere ac audire dolorem inferre dicentes: sed consueti iam sumus, ut aiunt. Similiter in iuuentute quidem ob incrementa, perinde disponuntur ac uiolenti. Et iuuentus ad uoluptates propensior est. Biliofi autem atra bili natura semper egent medicamento, continuè nanq; corpus ob complexionem mordetur, & semper in appetitione sunt uehementi. uoluptas autem contraria: & quæuis etiam modo sit uehemens pellit dolorem. & propterea intemperantes homines prauiq; sunt. Voluptates autem eæ quæ sine dolore sunt, exuperationem non habent. At quæ hæ proficiscuntur ex iis, quæ natura, & non per accidens afficiunt uoluptate. Ea uerò dico per accidens afficere uoluptate, quæ medentur: etenim quia fit ut homini meadeatur, eo quòd sanum permanet, aliquid agente: ideo talia afficere uoluptate uidentur. at ea natura uoluptate afficiunt, quæ faciunt operationem talis naturæ. Nulla autem res eadem ex eo nos semper delectat: quia non est simplex nostra natura: sed inest & aliquid aliud, quo corruptibiles sumus. Quare si quippiam agat alterum, id est alteri naturæ præter naturam, at cum æquatur, neque molestum, neq; iucundū uidetur quod agitur. Quòd si alicuius natura sit simplex, semper eadem operatio iucundissima erit. Idcirco Deus una semper, simpliciq; gaudet uoluptate. non enim solum motionis est operatio, sed & immobilitatis. & uoluptas in quiete potius, quam

quam in motu consistit: mutatio uerò omnium dulcissimum est, secundum Poëtam, ob prauitatem quandam. Ut enim homo prauus, facile est mutabilis: sic & natura praua est ea, quæ indiget mutatione: non est enim simplex, nec bona. Sed de continentia quidem atq; incontinentia, & de uoluptate, dolorq;, & quid unumquodq; ipsorum est: & quonam modo alia ipsarum sunt bona, alia mala diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.

ETHICORVM

ARISTOTELIS

LIB. VIII.

De Amicitia. CAP. I.

Post hæc consequens est de amicitia pertractare. Est enim quædam uirtus, aut est cum uirtute. Res est præterea summe necessaria in uita. Nemo enim habens cætera omnia bona, sine amicis expeteret uiuere. nam & locupletes, & in principatu, potestatemq; constituti, plurimum amicis indigere uidentur, quid enim prodest talis prosperitas beneficio sublato? quod quidem maxime fit in amicis, ac maxime commendatur. aut quonam pacto sine amicis custodiri, conseruariq; potest? quo nanque magis abundat, eò magis periculis subiacet. In paupertate quoq; cæterisq; calamitatibus unicum esse confugium amici putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compescenda peccata. Et senibus ad obsequium, atq; ad eos actus perficiendos quos ob imbecillitatem ipsi peragere nequeunt. Et

Et *is* item qui sunt in statu, ad actiones honestas, et enim si duo simul eant, intelligere magis, atque agere possunt. Inesse etiam amicitia uidetur natura ei quod generat, ad id quod est ortum ab eo. non in hominibus solum, sed in plurimis etiam animalibus, et *is* inter sese quæ sunt eiusdem gentis, et hominibus maxime. quæ propter amatores hominum laudamus. Cernere etiam quispiam potest et in ipsis erroribus, familiarem omnem hominem homini, atque amicum esse. Ciuitates etiam amicitia continere uidetur. et legum latores circa hanc magis quam circa iustitiam student. concordia namque simile quid amicitia esse uidetur. hanc autem maxime affe-ctant, seditionem autem ut inimicam maxime expellunt. Et si sint quidem amici, iustitia non est opus. si uero sint iusti, indigent amicitia. et id quod maxime iustum est, ad amicitiam attinere uidetur. Non solum autem necessarium est, sed et honestum. Laudamus enim eos, qui amant amicos, copiamque amicorum, honestum esse putatur. et quidam eosdem uiros bonos esse, atque amicos putant. Est autem controuersia de ipsa non mediocri. Quidam enim similitudinem quandam ipsam esse posuerunt, et similes esse amicos. Vnde et simile ad similem pergere, inquit: et monedulam ad monedulam, et similia.

Quidam contra singulos inter sese omnes tales inquit esse: et de *is* ipsis altius, naturaliusue perquirunt. Euripides. Euripides quidem inquit:

Cum est sicca tellus, ipsa certe tum imbrem amat.

Cum turget æther, imbrem cum cælum tumet,

Affectat ut telluris in sinus cadat.

Heraclitus. Heraclitus autem contrarium dicens esse conducentem, et ex differentibus pulcherrimum cõcentum oriri, et per contrarietatem

contrarietatem omnia fieri. Sed his contraria complures alij sentiunt. et Empedocles cui quidem simile appetere simile dicebat. naturales igitur dubitationes omittamus: non enim ad hanc sunt accommodatæ considerationem. Quæ uero sunt humana, et ad mores affectusque pertinent, eas consideremus, ut sitne inter omnes homines amicitia, an impossibile est prauos esse amicos, et utrum una species amicitia sit, an plures. Qui nanque unam esse putant, quia magis est, atque minus, non sufficienti argumentum ducuntur. nam et quæ sunt diuersa specie, magis sunt atque minus. Sed de his antea diximus.

De Amabili.

C A P. I I.

Patebunt autem hæc fortasse, si ipsum amabile fuerit notum. Non enim omne quoduis amari uidetur, sed ipsum amabile. hoc autem, aut bonum, aut iucundum, aut utile esse uidetur. atque id utile uidebitur esse, per quod efficitur aliquod bonum aut uoluptas. Quare sit, ut amabilia sint ipsum bonum et iucundum, ut fines.

Vtrum igitur ipsum bonum ament homines, an id quod ipsis est bonum? Discrepant enim nonnunquam hæc similiter et circa ipsum iucundum. Videtur autem id quisque amare, quod bonum est sibi, et esse simpliciter quidem amabile, ipsum bonum: unicuique autem, id quod est unicuique bonum. Amat autem quisque non id quod est sibi bonum, sed quod apparet. neque quicquam id refert. erit enim ipsum amabile apparens. Cum itaque tria sint ea propter quæ homines amant, in amatione quidem inanimatarum rerum, non dicitur amicitia: quippe cum non sit reciprocus amor, neque uoluntas boni illarum. Est enim ridiculum forsitan, uim bonum quemadmodum uelle. quod si uult, saluum illud uult esse, ut habeat ipse.

ipse. at oportere aiunt amico bona, illius gratia uelle. Eos autem qui hoc modo uolunt bona, beneuolos dicunt: sic non idem, & ab illo fiat. Mutuam namq; beneuolentiam, amicitiam esse dicunt: an adiungendum est non latentem. Sunt enim complures iis beneuoli, quos non uiderunt: putant autem studiosos esse, uel frugi. atq; fieri potest, ut illorum etiam quispiam eodem ad hos modo afficiatur. Igitur hi mutuò quidem beneuoli esse uidentur. amicos autem ipsos quodammodo quispiam dixerit latentes, ut erga sese mutuò sunt affecti. Oportet ergo amicos mutuam habere beneuolentiam, & uelle sibi mutuò bona non latentes, ob unum quid eorum quæ dicta sunt.

De speciebus amicitia. CAP. III.

Differunt autem hæc specie, & amationes ergo, & amicitia. Tres igitur sunt amicitia species, æquales numero amabilibus ipsis. ob unum quodque enim est amatio mutua, non latens. atq; qui sese mutuò amant, hoc bona sibi inuicem uolunt quo amant. Qui igitur ob utilitatem se mutuò amant, non per se amant, sed quo aliquod ex sese mutuò capiunt bonum. Similiter & qui amant ob uoluptatem, non enim facetos amant, quia sunt tales: sed quia ipsis afferunt uoluptatem. Qui igitur ob utilitatem amant, ob suum diligunt bonum. Et qui ob uoluptatem, ob id quod est ipsis iucundum, & non quo talis est is qui amatur, sed quo est utilis aut iucundus. per accidens igitur hæc sunt amicitia. non enim amatur quo talis est is qui amatur: sed quo uel bonum aliquid affert, uel uoluptatem. Tales autem amicitia, facile dissolui possunt: non permanentibus ipsis similibus. Nam si non ulterius iucundi sint, aut utiles, amare desistunt.

desistunt. Utilitas autem non permanet, sed aliàs alia fit. immoto igitur eo propter quod erant amici, dissoluitur & amicitia: utpote quæ ob illud erat. Maxime autem amicitia talis in senibus fieri uidetur. Huius enim ætatis homines, non uoluptatem, sed utilitatem sequuntur, & in iis iuuenibus atq; uiris, qui suæ student utilitati. tales autem nec multum simul uiuunt, interdum enim nec sunt iucundi, nec indigent igitur tali congressione, si non sunt utiles. Nam eousq; iucundi sunt, quousq; boni consensuendi spem habent. cum his amicitia, & hospitalitatem ponunt. Iuuenum autem amicitia ob uoluptatem consistere uidetur. Viuunt enim cum affectu: & id maxime sequuntur quod sibi ipsis est iucundum & præsens. at cum mutatur ætas, alia fiunt & ipsa iucunda. quocirca citò fiunt amici, citòq; desistunt. nam simul cum eo quod ipsos afficit uoluptate, & amicitia ipsa mutatur. talis uero uoluptatis, celeris fit mutatio. Proni sunt etiam ipsi iuuenes ad amores. plurimum enim amatorie amicitia perturbatione fit, & ob uoluptatem. quapropter amant, & citò desistunt, eadem die propositum sepe mutant. Hi uolunt totos dies unà uersari, simulq; uiuere. Sic enim fit ipsis id quod per amicitiam suam affectant. Bonorum autem amicitia, similitumq; uirtute, perfecta est amicitia. Hi namq; mutuò sibi bona similiter uolunt, quo boni sunt. boni uero sunt per seipsos. Atq; ij maxime sunt amici qui bona amicis illorum gratia uolunt. propter seipsos enim ita sese habent, & non per accidens. Permanet igitur horum amicitia, quandiu sunt boni. At uirtus res permanens est. Atq; horum uterq; bonus est simpliciter & amico: boni enim ipsi, & absolute, & sibi mutuò boni sunt, & utiles & iucundi

simili modo. Nam boni & absolutè, & sibi mutuò sunt iucundi. Singulis enim propriæ actiones sunt uoluptati, & quæ sunt tales bonorum autem actiones tales sunt, aut similes. talis autem amicitia, non sine ratione permanens est. Coniunguntur enim in ipsa omnia quæ in amicis esse oportet. Nam omnis amicitia aut est ob bonum, aut ob uoluptatem, uel simpliciter, uel amanti, & ob similitudinem quandam. hæc autem omnia bonorum per seipsos amicitia insunt. huic enim similes sunt & ceteræ. Et id quod est absolutè bonum, est & iucundum simpliciter. Maxime igitur hæc sunt amabilia, & amare ac amicitia in his est maxime, & optima amicitia. Sunt autem merito tales amicitia rare: pauci enim sunt tales. Tempore insuper & consuetudine opus est, secundum enim prouerbum, non fit ut mutuò sese cognoscant, anteaquam simul consumant dictam salis mensuram. nec igitur fit, ut acceptentur antea, sintque amici, quam antea bilis utriusque uideatur esse, atque credatur uterque. Qui uero ea celeriter inter sese mutuò faciunt, quæ ad amicitiam attinent, uolunt quidem esse amici, sed non sunt, nisi sint & amabiles, & id ipsum sciant. amicitia namque uoluntas, non amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempore, & ceteris perfecta est amicitia, & per hæc omnia fit: & utriusque similis est ab utroque, quod quidem amicis insit oportet.

Quod studiosa amicitia propriè dicatur amicitia: alia uero per accidens. CAP. IIII.

EA uero quæ ob uoluptatē, & ea quæ ob utilitatem est, similitudinē huius habent. Boni namque, & iucundi, & utiles sibi mutuò sunt, maxime autē & tales amicitia

amicitia permanent, cum æquale fit ab utroque, ut uoluptas, & non solum hoc modo, sed etiam ab eodem. ut inter faciosos fit, et non inter amatorem ac adamatum. hi namque non delectantur eisdem. sed ille quidem aspectu gaudet adamatibic autem obsequio amatoris. Desinente uero pulchritudine, amicitia quoque nonnunquam desinit. illi namque aspectus non est iucundus: huic autem obsequium non præstat. Plerique autem in amicitia permanent, si ex consuetudine mores dilexerint, eosdem mores habentes. sed qui non ob uoluptatem in amoribus, sed utilitatem commutant, si minus sunt amici, & minus permanent. Qui uero sunt ob utilitatem amici: si simul cum utilitate dissoluuntur. non enim hi sese mutuò, sed utilitatem amabant. Fit igitur ut & prauis prauis, & bonis prauis, & neutri quibus suis amici sunt ob uoluptatem atque utilitatem: sed boni soli sunt propter seipsos amici. Mali namque seipsos non gaudent, nisi utilitas proveniat aliqua. In sola etiam bonorum amicitia, nullum calumniæ locum habet. Non enim facile cuiquam quisquā de eo credere potest, quem ipse diuturno tempore comprobauit. in his ipsis est, & si hi mutuò credere, & nunquam iniuriam facere, ceteraque omnia quæ amicitia ueræ censentur inesse. In ceteris autem amicitias, nihil prohibet ea quæ sunt hisce contraria fieri. nam quando quidem homines, eos etiam dicere consueuerunt amicos, qui ob utilitatem amant: ut ciuitates (societates enim à ciuitatibus, conducentis gratia fieri uidentur) & item eos qui se propter uoluptatem mutuò diligunt, ut pueri: nos etiam fortasse tales quidem amicos dicere oportet. Asserere autem species amicitia plures esse, atque primò quidem & propriè amicitiam eam esse, quæ bonorum est hominum ratione sanè qua boni sunt,

ceteras autem per similitudinem, quo namq; bonum quoddam in ipsis est & simile, hoc sunt amici. Id enim quod afficit uoluptate, bonū quoddam eis est, qui uoluptatem amant, non autem multum hæc copulantur. nec iidem ob utilitatem, uoluptatēq; fiunt amici. Nā ea quæ per accidens sunt, non nimium coniunguntur. In hæc autem species amicitia distributa: prauī quidem erunt ob uoluptatem aut utilitatem amici, hæc ratione similitudinem subeuntes: boni autem sunt propter seipsos amici, ea namque ratione qua boni sunt. Hi igitur sunt absolute amici, illi uerò per accidens, & quia sunt similes his.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.

CAP. V.

VT autem in uirtutibus alij habitu, alij actu boni dicuntur, sic & in amicitia. Amicorum enim alij simul uiuentes gaudent se mutuo, bonaque conferunt. alij dormientes aut locis seiuncti non operantur quidem: sed ita sese habent, ut operentur amicē. loca namq; non dissoluunt amicitiam absolute, sed operationem. Quod si diuturna absentia fuerit, amicitia quoq; uidetur obliuione efficere, unde dictum est, taciturnitas amicitias coplures dissoluit. Atqui neq; senes neq; seueri uidentur esse ad amicitiam apti. Exigua enim afficiunt uoluptate, nemo autem conuersari cum eo potest qui dolorem afferat, aut non sit iucundus, maximè namq; natura uidetur molestia quidem fugere, oblectamenta autem affectare. Qui uerò se quidem mutuo acceptant, nō simul autem uiuunt: ij beneuolis magis sunt similes, quam amicis, Nihil enim tā proprium est amicorū quam uiuere simul. Nam egentes quidē utilitatē affectant, simul autē uiuere, et ipsi beati, etenim solitarios quidem hos esse minimè conuenit. Ut si mul

Nihil tā proprium amicorum, quam uiuere simul.

mul autē degant, fieri nō potest, nisi sint iucūdi, eisdēq; gaudeant: quod quidem amicitia sodalitia uidetur habere. Bonorum igitur amicitia, maximè est (ut sæpè diximus) amicitia. Nam amabile quidem & id expetibile esse uidetur, quod est absolute bonum aut iucundum: unicuiq; uerò quod ipsi est tale, bono autem propter hæc utraque bonus. At uerò amatio quidem similis est affectui, amicitia uerò habitui. Amatio namque non minus est ad inanimata. Amici autem amant sese mutuo cum electione: electio uerò ab habitu proficiscitur. Et uolunt iis bona quos amant, illorum gratia, non per affectum sed habitum. & amantes amicū id amant quod sibi ipsi est bonum. uir enim bonus factus amicus, bonum fit ei cui iam est amicus. Vterque igitur, & id quod sibi bonum est amat: & par reddit uoluntate, atque iucunditate. dicitur enim amicitia equalitas. maximè autem hæc bonorum amicitia insunt.

Amatio affectui, amicitia habitui similis.

Amicitia equalitas.

In qua amicitia plures possunt esse amici.

CAP. VI.

In seueris autem atque senibus, tātò minus fit amicitia, quantò difficiliore sunt, & minus congregationibus gaudent. Hæc enim ad amicitiam maximè spectare, & ipsam efficere uidentur. Quocirca iuuenes quidem citò, senes autem non citò fiunt amici, non enim fiunt iis amici, quibus non delectantur, similiter nec seueri. Sed tales beneuoli quidem mutuo sibi sunt, etenim & bona uolunt, et prompti sunt ad necessitates: amici uerò non ualde sunt, propterea quod non simul degunt, neq; sese mutuo delectantur: quæ quidem ad ipsam amicitiam maximè pertinere uidentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quispiam sit amicus, quemadmodum nec ut complures

Nemo multis perfectam amicus.

M 3 simul

simul admet. Est enim exuperationi similis. tale autem ad unum aptum fieri. Multos uero eidem uehementer placere non facile est: fortasse autem nec bonos esse.

Oportet autem et experientiam accipere, et in consuetudine fieri, quod quidem est perdifficile. Ob utilitatem autem ac uoluptatem multis placere quis potest. Complures enim sunt tales. et subministrationes manifeste, breui in tempore fiunt. Harum autem ea magis est similis amicitiae, quae est ob uoluptatem: cum eadem ab utrisque proueniunt: et sese mutuo gaudent, aut eisdem. quales sunt iuuenum amicitiae. inest enim magis in his liberalitas. At ea quae ob utilitatem constat, eorum est hominum qui quaestui uacant. Beati etiam utilibus non indigent, sed iucundis, cum quibusdam enim simul uiuere uolunt, et molestum paruo quidem tempore ferunt. continuè uero nemo, nec ipsum bonum toleraret, si dolore ipsum afficeret. Quare iucundos querunt amicos, sed forsitan et bonos oportet, cum sint tales et etiam ipsis. sic enim ipsis inerunt quae amicis inesse oportet. Qui autem sunt in potestatibus constituti, diuisi uti uidentur amicis. Alij enim sunt ipsis utiles, alij iucundi. ut autem ambo sint iidem, non nimium fit. Neque enim cum uirtute iucundos querunt, neque utiles ad honesta. sed facitos quidem querant, uoluptatem appetentes: habiles autem ut agant ipsum preceptum. Atque haec homine in eodem non nimium fiunt. studiosus autem homo iucundus est simul (ut diximus) atque utilis: sed talis amicus non fit excedenti, si non et uirtute excedatur. sin minus non aequatur, cum rata sit inferior ratione, non nimium autem tales fieri solent. Haec igitur amicitiae dictae, in equalitate consistunt. Eadem enim ab utrisque fiunt, et sibi mutuò

Nō nimium pro
admodum raro.

uo uolunt. aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro utilitate) commutant. Dictum est etiam has minus amicitias esse, minusque permanere. uidentur autem ob similitudinem, et dissimilitudinem eiusdem, et esse amicitiae, et non esse. nam similitudine amicitiae quae est ob uirtutem, uidentur amicitiae esse. Altera namque uoluptatem, altera habet utilitatem, quae quidem insunt et illi. Sed quia illa quidem omni calumnia caret, et stabilis est: haec uero cito dissoluuntur, aliisque compluribus differunt, non uidentur ob illius dissimilitudinem amicitiae esse.

De Amicitia in excellentia. CAP. VII.

EST autem et alia species amicitiae, quae in excellentia consistit, ut amicitia patris ad filium, et omnino senioris ad iuniorem, uiri quoque ad uxorem, et principis omnis ad eos qui ipsi subiaciuntur. atque haec inter sese etiam differunt. Non est enim eadem amicitia parentibus ad liberos. et principibus ad subditos. nec patri ad filium, et filio ad patrem. nec uiro ad uxorem, et uxori ad uirum. diuersa enim est uniuscuiusque horum uirtus ac opus. Diuersa etiam sunt et ea propter quae amant: diuersae igitur et amationes et amicitiae. Atque eadem quidem utrique ab altero nec fiunt, ne sunt querenda. Sed cum liberi quidem ea parentibus tribuunt quae tribuenda sunt genitoribus, parentes autem filiis quae natis tribui debent: stabilis talium et bona est amicitia. Oportet autem et amationem omnibus in amicis quae in excellentia consistunt, comparatione fieri rationum. Magis enim amari praestabiliorem, utiliorēque, quam amare oportet, et ceterorum unumquemque similiter. Nam cum amatio fit pro dignitate, tunc fit aliquo modo aequalitas: quod quidem amicitiae esse uidetur. Aequale autem

M 4 tem in

*Aequalitas in Diis & re
gibus maxi-
mè constat.*

*sibi quisque
maximè vult
bona.*

tem in iustis & in amicitia, non similiter sese habere uideatur. Est enim iustis quidem æquale primò, quod est pro dignitate: secundò quod est in quantitate. In amicitia autem id quidem quod est in quantitate, primò id autem quod est pro dignitate, secundò. constat autem, si in uirtute uel uitio, uel diuitiis, uel in aliqua alia re, magna distantia fiat. Non enim ulterius sunt amici, nec dignum putant se esse amicos. Maxime autem hoc est manifestum in ipsis Diis immortalibus: hoc namq; plurimum bonis omnibus antecellunt. Constat autem & in regibus, nec enim his se esse amicos dignum ij putant, qui sunt longe inferiores, nec item optimis uiris aut sapientissimis ij qui nullius sunt pretij. Exacta igitur in talibus non est definitio quousque sint amici: multis enim ablati adhuc amicitia manet, quòd si nimis fuerint separati (ut à Deo) non permanet. Vnde & dubitatur si amici uelint amicis ea bonorum quæ maxima sunt, ut deos esse: non enim ulterius erunt ipsi amici, quare nec bona, amici namq; bona sunt suis amicis. Quod si bene sit dictum, amicum amico bona illius gratia uelle manere oportet, qualiscunq; sit ille, homini autem uolet maxima bona inesse, & fortasse non omnia, sibi enim ipsi maxime quisq; uult ipsa bona.

Quòd Amicitia magis consistat in amare quàm amari.

CAP. VIII.

Pleriq; autem ob ambitionem, magis amari quàm amare uelle uidentur. Quapropter pleriq; amant ipsos adulatores, adulator enim inferior est amicis, aut ferior amicis, fingit se talem, & magis amare quàm amari. Amari autem propinquum huic esse uidetur, affici inquam honore, quod quidem pleriq; affectant. Non per se autem, sed per

sed per accidens uidentur honorem expetere. Nam pleriq; gaudent, cum honorantur ab iis qui sunt in potestate, propter spem, putant enim se si quo indigeant, id ab illis impetraturos, gaudent igitur ipso honore, ut signo beneficii suscipiendi. Qui autem appetunt à bonis uiris atque scientibus honorari, confirmare opinionem eam quam ipsi habent de se affectant, gaudent igitur, quia sunt boni, credentes eorum iudicio qui id dicunt. Amari autem per se gaudent, quapropter præstabilius ipsum esse quàm honorari uidebitur, & amicitia expectanda per seipsam esse. Videtur autem magis in exhibendo amorem, quàm in suscipiendo consistere. Arguendo sunt matres, amando gaudentes. Nonnullæ namq; suos tollendos filios dant, & amant quidam scientes, ut quidem occidendos, sed nutriendos. Tollerendos, non occidendos, sed nutriendos. Amantur autem ab illis non querunt, si utrunq; fieri nequeat, sed satis ipsis esse uidetur si in prosperitate uident illos esse constitutos. Amantq; illos, & si illi non possunt ob ignorationem ea quæ sunt exhibenda retribuere matri. Cum igitur amicitia magis in amando consistat, & laudentur qui amant amicos: uirtus amicorum uidetur esse amare. Quare in quibus hoc fit pro dignitate, ij stabiles sunt amici, & amicitia talium est stabilita, hoc autem modo & qui sunt inæquales, maxime fuerint amici æquales enim fieri possunt: æqualitas autem & similitudo est amicitia. Et maxime quidem eorum similitudo qui similes sunt, uirtute. Nam cum stabiles per seipsos sunt, & tales inter se sunt, & neque indigent prauis, neq; talia subministrant: quin potius etiam prohibent, est enim bonorum hominum neque ipsos delinquere, neq; amicos permittere praua subministrare. Pravi autem stabilitatem quidem non habent, quippe cum neque sibi ipsis

sibiipsis similes perseuerent. breui uerò tempore finit amici, sua gaudentes mutuo prauitate. Vtiles autem & iucundi permanent magis, permanent enim quousque uoluptates aut commoda sibi mutuo præstant. Ex contrariis autem maxime uidetur ea fieri amicitia, quæ ob utilitatem efficitur. Nam fit amicus pauper diuiti, ac indoctus scienti. Cuius enim quis indiget, id affectum aliud affert, pro ipso. huc trahere quispiam & amatorum rem, ac adamatū, & pulchrum ac turpem potest. Quod propter & amatores ridiculi uidentur interdum, indignum esse censentes perinde amari ut amant. At si similiter quidem amabiles sint, amandi sunt fortasse ut censetur. si uerò nihil amabilis habeant, ridiculum est profectò, sese ut amant amari oportere censere. Fortasse autem neque contrarium per se contrarium appetit, sed per accidens. appetitio uerò, ipsius est medijs. hoc enim est bonum. ueluti siccò, non ut humidum fiat, sed ut accedat ad medium, & calido, & cæteris simili modo. Sed hæc quidem missa faciamus. non enim ad hunc locum accommodantur.

De ciuili Amicitia.

CAP. IX.

Videtur autem amicitia, & iustum (ut in principio diximus) circa eadē & in eisdē esse. in omni namque societate iustum aliquod, & amicitia esse uidetur. Itaque ut amicos appellant, simul nauigantes, & commilitones, & ceteros similiter socios. atque quatenus communicant, eatenus est amicitia. & iustum enim eodem modo. Et pro uerbis recte, ea quæ sunt amicorum, communia dicuntur esse. Amicitia namque in communicatione, societateque consistit. Atque fratribus quidem, sodalibusque, cum

De quo puer-
bio uide am-
plissimè apud
chiliades E-
rasmi.

ita communia sunt, cæteris autem definita & aliis pluribus, aliis pauciora. & amicitiarum enim alie magis, alie minus amicitie sunt. Differunt autem & iusta. non enim eadem sunt parentibus ad filios & fratribus inter se: neque sodalibus atque ciuibus, & in cæteris similiter amicis. diuersa igitur sunt & iusta ad horum singulos. Et incrementa suscipiunt, quod sunt ad magis amicos. est enim grauius, sodali quàm ciui pecuniam auferre, & fratri inquam extraneo opem non ferre: & patrem quàm quenam alium pulsare. crescit autem & iustum cum amicitia simul, quippe cum sint in eisdem, & æquè sese extendant.

Fratres hic nō
eodē uero na-
ri, sed qui sunt
eiusdē fratres
uel sodalita-

At uerò societates omnes, similes sunt partibus societatibus ciuilibus. Nam ob utilitatem aliquā conueniunt homines, & aliquid eorum consequuntur, quæ ad uitam conferunt. Ciuilis quoque societas, conducentis ab initio constitui gratia, permanereque uidetur. hoc enim & latores legum conieciunt, & iustum id inquiunt esse, quod publice prodest. Cæteræ igitur societates per partes utilitatem appetunt. nautæ quidem eam quæ ex nauigatione prouenit, acquisitionem inquam pecuniarum, aut aliquid tale: milites autem eam quæ fit ex bello: siue pecuniam, siue te-
uictoriam, siue ciuitatem affectent. eodem modo contribulsi, & populares. Nonnullæ autem societates gratia uoluptatis constare uidentur, ut eorum qui simul choros exercent, aliisque similia: & eorum qui pecunias conferunt ad conuiuia sibi paranda, hæc namque sacrificij, conuiuiisque causa fiunt. Omnes autem hæc sub ciuili societate esse uidentur. Non enim præsens commodum ciuilibus affectat, sed ad omnem uitam. atque sacrificia & cæteris circa hæc faciunt, honorem diis tribuentes, et sibiipsis requiem præstantes cum uoluptate. Vetus ita namque sacrificia, conuiuiisque

Ciuitas pro ci-
uitatis liberta-

chorus pro
conuentu.

que

que post frugum fieri perceptionem (ut primitia) uidetur. hoc enim in tempore maximè otio indulgebant. Societates igitur uniuersae, partes ciuilis esse uidentur. tales autem amicitiae, tales societates sequuntur.

De Speciebus reipublicae. CAP. X.

Regnum.
Censupotestas,
Tyrannus.

Quisnam uere
rex appellan-
dus.

Optimorum
potestas, quae
aristocratiæ.

REi autem publicæ, tres sunt species, & totidem etiam transgressiones, et quasi labes illarum. Et illae quidem sunt, regnum, & optimorum potestas, & tertia est ea, quæ e censibus fit: quam censupotestatem dicere accommodatum uidetur. plurimi autem rempublicam appellare consueuerunt. Atque harum optima quidem est regnum, deterrima uero censupotestas. Transgressio autem regni quidem tyrannis est. In utraque enim unus est princeps, sed inter sese plurimum differunt. Nam tyrannus quidem suum, rex autem eorum qui ab ipso reguntur considerat commodum. Non est enim rex, nisi sit ex sese sufficiens, & bonis omnibus antecellat. Talis autem nullius indiget rei: non ergo suas ipse, sed eorum qui reguntur utilitates considerat. qui namque talis non est, sorte potius quidam est princeps quam rex. Tyrannis autem est contraria regno, suum namque bonum sequitur ipse tyrannus. Quod magis patet ipsam esse pessimam, pessimum enim id est quod est contrarium optimo. fit autem in tyrannidem ex regno transgressio. Tyrannis enim principatus est prauitas eius, in quo unus est princeps. prauus autem rex, fit tyrannus. Ex optimatum uero potestate ad paucorum potentiam fit transgressio, uitio principum qui res ciuitatis præter dignitatem distribuunt, & cuncta bona sibi uel plurima tribuunt: & magistratus semper eisdem plurimi diuitias facientes. pauci igitur, & prauis pro optimis dominantur. Sed ex censupotestate ad

ad popularem fit transgressio potestatem, Sunt enim hæc finitima. nam & censupotestas, multitudinis esse solet: & pares sunt omnes qui sunt in censu. Minime uero prauum est popularis potestas. parum enim reipublicæ transgreditur speciem. Res igitur publicæ hoc maxime modo mutantur. minima enim sic atque facillima fit ipsarum migratio. Similitudines autem ipsarum & quasi exem popularis potestas, quæ de mocratiæ. pla quispiam & in domibus accipere potest. Societas enim patris ad filios, regni præ se fert effigiem. nati namque patri sunt curæ. hinc & Homerus Iouem patrem appellat. ipsum namque regnum, imperium est suapte natura paternum. Patris autem apud Persas imperium tyrannicum est. suis enim filiis utuntur ut seruis. Heri etiam ad seruos tyrannicum est, nam in ipso utilitas agitur heri. atque hoc quidem rectum esse uidetur: sed Persarum aberrat. diuersorum enim diuersa sunt imperia.

Viri autem & uxoris societas, similis optimatum potestati uidetur. pro dignitate namque uir præsidet, & in iis quæ uirum decent: quæ uero uxori accommodantur, hæc illi tribuit. Quod si in omnibus uir domineatur, in paucorum potestatem mutatur. præter dignitatem enim hoc facit: & non ea ratione qua præstabilior est. Interdum autem dominantur uxores, ob amplitudinem patrimonij. non igitur fiunt imperia ob uirtutem, sed ob diuitias, & potentiam, perinde atque in paucorum fit potestate. fratrum uero societas, similis est censupotestati: sunt enim pares, præter differentiam ætatis. Quocirca si multum ætatibus differant, non fraterna inter ipsos fit amicitia. popularis autem potestas, in iis maxime habitationibus est: quæ domino carent. Hic enim omnes sunt æquales, & in quibus prin

princeps est imbecillis: & unicuique inest potestas.

De amicitia regia, paterna, & economica,
& fraterna. CAP. XI.

Rex populi
sui pastor.

IN unaquaque autem republica tantum amicitiae esse, quantum et iusti uidetur. Atque regis quidem amicitia ad eos qui reguntur, in excellentia beneficii consistit. confert enim in eos beneficia, qui ab ipso reguntur. siquidem cum sit bonus, curam ipsorum habet, quo bene sese habeant, ut ouium pastor: unde & Homerus Agamemnonem populorum nuncupauit pastorem. Talis autem est & amicitia paterna: beneficiorum uero magnitudine differt. Est enim essendi causa pater, quod maximum esse uidetur, & enutritionis, ac eruditionis. Haec eadem & ceteris maioribus tribuuntur. Natura namque pater filiorum, & aui nepotum, & rex eorum quibus praesidet, imperium obtinet. Haec autem amicitiae in excellentia consistunt. quapropter & honorantur ipsi parentes. Et iustum igitur in his non idem est, sed quod efflagitat dignitas. Sic enim sese habet & amicitia. Et uiri etiam ad uxorem eadem est amicitia, & in optimatum potestate. est enim ut uirtus postulat. Et praestabilius plus tribuitur boni, & quod unicuique accommodatur. sic autem sese habet & ipsum iustum. At amicitia fratrum, similis est sodalitia. sunt enim pares atque aequales etate. tales autem eiusdem plerumque discipline, & eorundem sunt morum. Similis est huic, & quae est in censu potestate. ciues enim pares esse solent ac boni, & quisque nunc dominatur, nunc paret, & aequale. sic igitur est in ipsis & amicitia. In transgressionibus autem, quemadmodum & iustum, sic & amicitia exigua est, & minime est in ea, quae.

quae est pessima. in tyrannide namque nihil aut perparum est amicitiae: in quibus enim nihil est commune imperati atque parenti, nec amicitia est, nam neque iustum. Sed tale quidem est, quale est artificii ad instrumentum, & animae ad corpus, & hero ad seruum. Hec enim omnia utilitatem quidem ab eis suscipiunt, qui ipsis utuntur, sed amicitia non est ad inanimata, nec iustum. Quin neque ad bouem uel equum: neque ad seruum, ea ratione qua seruus est: non enim quicquam commune. Seruus enim animatus est instrumentum, instrumentum autem inanimatus est seruus. ad seruū igitur hoc ipso quo seruus est, non est amicitia, sed quo est homo. Nam omni homini iustum quiddam esse uidetur ad omnem hominem, qui communicare secundum legem, passionemque potest. quare & amicitiam, ratione qua homo est. Perparum igitur & in tyrannide est amicitiae atque iusti. In popularibus autem potestatibus plurimum. Complura enim his sunt communia, cum sint pares.

De Amicitia sodalitia, & filiali. CAP. XII.

OMNIS igitur amicitia (ut dictum est) in societate consistit. Consanguineam autem quispiam se iunxerit ac sodalitiam. Ciuium autem amicitia, & contribulium, & simul nauigantium, & quotquot sunt tales, magis in societate consistunt. nam stipulatione quasi quadam consolare uidentur. Inter has quispiam & hospitalitiam collocauerit. Consanguinea uero multiplex esse uidetur. Pendet autem omnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos ut aliquid suuati uero parentes ut aliquid ex illis. Atque magis sciunt parentes eos qui sunt ex ipsis quam nati, se esse ex illis. Magisque coniunctum est id ex quo natus est ipsi nato, quam factum ei quod fecit. est enim ei ex quo est ortum, proprium id quod ex ipso est ortum. ut dens,

Patruales sunt
patruorū, hoc
est fratru filij.
Fieri potest ta-
men ut extra-
neorum ami-
citia plus vo-
luptatis, et uti-
litatis conti-
neat, quā con-
sanguineorū.

dens, crinis, & quidvis habenti. nullū autem illorum id
ex quo orta sunt, aut minus. Accedit eodem & tempo-
ris longitudo. parentes enim natos continuo diligunt. illi
uero parentes, incrementis tempore susceptis, & mentis
comprehensione, uel sensus. Ex his autem patet & cur
magis diligant matres. parentes igitur natos ut seipsos
amant. qui namq; ex ipsis sunt orti, sunt quasi ipsi alij sepa-
ratione. nati uero parentes ut orti ex illis. Fratres au-
tem sese mutuo diligunt, quod ex eisdem sunt orti. Identita-
tas enim quæ est ad illa, idem inter ipsos facit. Quapro-
pter eundem sanguinem dicunt, & stirpem, & talia. sunt
igitur quodammodo idem & in diuisis. Magnū autem
ad amicitiam est & enutritos simul esse, & ætatis æqua-
lis. Aequalis enim æqualem delectat, & ipsi familiares,
sodales sunt. et idcirco fraterna amicitia sodalitiæ similis
est: patruales uero, ceteriq; propinqui, ex his sunt con-
iuncti, propterea quod sunt ex eisdem. Atq; alij magis,
alij minus sunt ex eo coniuncti, quia prope est aut distat
origo. Amicitia autem quæ filiorum est ad parentes,
& hominum ad Deos: ut ad bonū est atq; excellens. Nam
maxima beneficia contulerunt: fuerunt enim essendi causa,
sa, & alimenti, ac educationis. Habet autem & uoluptas
tem, & utilitatem talis amicitia magis quā extraneo-
rum, quāto & uita communior ipsis est. Sunt autem &
in fraterna amicitia ea quæ et in sodalitiis sunt: & magis
in bonis, & omnino in similibus quāto coniuncti sunt
magis, atq; ab ortu sese mutuo diligunt. Et quāto sunt
magis similitum morum, qui ex eisdem sunt orti: & simul
nutriti, & similiter educati, ac eruditi. probatio enim,
quæ quidem fit tempore, plurima est atq; firmissima.
Sunt etiam & ceteris in consanguineis ea quæ ad amicia-
tiam

tiam attinent, ut rationum comparatio flagitat. Viro
autem & uxori secundum naturam amicitia uidetur
inesse. homo namq; natura coniugale magis est, quā ciui-
le: quāto prius & necessarium magis est domus, quā
ciuitas, & procreatio communior animalibus. Atq; cæ-
terorum quidem animalium hic societatis est terminus.
homines autem coniugium subeunt non solum procrea-
tionis, sed eorum etiam gratia, quæ ad ipsam conferunt
uitam. officia namq; continuo sunt diuisa, atq; alia uiri,
alia sunt uxoris. opem itaq; sibi mutuo ferunt, res pro-
prias in commune ponentes. Quapropter hac in amicia-
tia utilitas inesse uidetur, atq; uoluptas. Fuerit autē &
ob uirtutem, etiam amicitia, si boni sint, est enim utriusq;
uirtus, atq; hoc ipso esse gaudebunt. Filij autem coniun-
ctio esse uidetur. Idcirco & citius ij qui carent liberis,
dissoluuntur. Filij namq; bonum, est utrisq; commune.
ipsum autem commune continet. Querere uero quo-
nammodo uiro uiuendum est cum uxore, & omnino ami-
co cum amico, nihil aliud esse uidetur, quā querere
quomodo iustum est. Non enim idem iustum uidetur
amico ad amicum, nec ad extraneum, & sodalem, ac
condiscipulum esse.

De duplici iusto, & de compensanda amicitia.

CAP. XIII.

Cum autem tres sint amicitia (ut ab initio dictum
est) & in unaquaq; alij sunt pares amici, alij impa-
res (nam similiter boni fiunt amici, & præstabiliior de-
teriori: similiter & incundi, & ob utilitatem etiam in-
commodis pares & differentes) pares, quidem, tam aman-
do quā ceteris æquales esse oportet: impares autem id
reddere quod excellentiæ ratio flagitat. Fiunt in amicia-

N

tia,

tia, quæ utilitatis est gratia, uel sola, uel, maxime, incus-
sationes non sine ratione, atq; querele. Qui nanq; sunt
ob uirtutem amici, prompti sunt ad beneficia sibi mutuò
conferenda. hoc enim est & uirtutis & amicitie. Atque
cum ad hoc certatim properent, nulla prorsus inter
ipsos accusationes, nec rixæ fiunt. nemo enim amanti, &
beneficia conferenti succenset: sed si sit gratus, beneficiis
respondet. Atq; qui in beneficiis conferendis exuperat,
cum id assequatur quod cupit, non incusabit amicum.
Vterq; enim bonum affectat. Nec in iis quæ ob uolun-
tatem constant, querele nimium fiunt. Nam si simul
degere gaudent, sit id simul utrisq; quod appetunt. ridi-
culus autem uidetur & qui non delectantur incusat, cum
liceat non conuersari. At in ea quæ utilitatis gratia
constat, locum incussiones habent, atq; querele. Nam
cum sese mutuò pro utilitate utantur, semper indigent
pluris: & minus quam oportet sese habere putant: atq;
queruntur ex eo quia non tot assequuntur quot indi-
gent, cum sint digni. Qui uerò conferunt beneficia, ne-
queunt tot conferre, quot indigent in quos beneficia
conferuntur. Videtur autem ut duplex est iustum, aliud
sine scripto, aliud lege: sic & eius amicitie quæ utilita-
tis est gratia, aliam moralis, alia legitima esse. Fiunt
igitur incussiones tum maxime, cum non per eandem
commutant & dissoluunt. Atque legitima quidem est
ea, quæ in definitis consistit, & quædam est omnino sor-
dida de manu in manum, quædam liberalior, ad tem-
pus: sed per pactiorem, quid pro quo. est id quod debe-
tur in hac, manifestum: & non ambigitur. habet au-
tem delationem ad amicitiam attinentem. Quapropter
apud nonnullos horum non sunt iudicia: sed arbitrantur
eos

eos oportere contentos esse, qui fide commutarunt. Mora-
lis autem non in definitis consistit, sed ut amico quidem
largitur, aut ut alij, quisquis tandem sit. accipere au-
tem dignum esse censet. æquale aut plus, quasi non de-
derit, sed mutuauerit. Atque si non ut commutauit, disso-
lutio sit, incusabit. hoc autem ideo accidit, quia omnes
uel plurimi, uolunt quidem honesta, anteponunt autem
ea quæ prosunt. Atq; honestum quidem est beneficia con-
ferre, non ut uicissim suscipiantur: utile uerò suscipere.

Si potest igitur, dignum reddere oportet beneficium
iis quæ accepit, & sponte quidem. inuitus enim non est fa-
ciendus amicus. ut errore igitur in principio facto, &
beneficio à quo accipere non oportebat, suscepto (Non
enim ab amico, nec ob ipsum id faciēte) dissoluere ipsum
oportet, ut beneficium pro definitis suscepto, atque polli-
ceri, cum posset reddere. nam si non posset, nec dignum is
qui dedit, ipsum suo munere censuisset. quare reddendum
est, si habeat facultatem. In principio autem consideran-
dum est, à quonam beneficium, & pro quo confertur:
ut pro his suscipiat, aut non suscipiat illud. Existit
autem dubitatio, utrum eius qui suscepit utilitate me-
tiri oporteat id quod reddi debet, an eius qui contulit be-
neficium. Qui nanque beneficium acceperunt, exte-
nuantes id ipsum, ea dicunt sese cepisse, quæ parua
erant illis, quæque ab alijs licebat accipere. illi uerò con-
trà ea quæ maxima rerum erant suarum, quæq; ab alijs
assequi non poterant: & in periculis, aut necessitatibus
talibus. An quia amicitia est ob utilitatem, utilitas
eius qui beneficium suscepit, mensura est statuenda?

Hic est enim qui indiget, & huic fert opem ut acceptu-
rus æqualem. tantum igitur auxilium fuit, quantum uti

Beneficiū an
merito susci-
pientis, an me-
rito conferen-
tis metiendū.

litatis habuit hic. & reddendum est igitur tantum quantum ipse consecutus est, uel etiam plus. est enim magis honestum. In amicitia autem quæ sunt ob uirtutem, accusaciones quidem non sunt. Mensuræ autem similis est electio eius, qui beneficium contulit. id enim quod est uirtutis ac moris præcipuum, in electione consistit.

De querelis Amicitia in excellentia, & de abdicatione.

CAP. XIII.

AT uerò dissentiant & in amicitia quæ in excellentia consistunt. Nam uterque dignum existimat, plus habere. atque cum hoc non sit, dissoluitur amicitia. qui nanque præstabilior est, plus habere oportere se putat: plus enim tribuendum est bono. eadem censet, & qui magis utilis est. Si nanque quispiam inutilis sit, non æquale inquit ipsum habere oportere. subministratio nem enim & non amicitiam fieri dicunt, si non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab amicitia fiunt, nam ut in pecuniarum societate plus ij capiunt qui plures pecunias conferunt: sic arbitrantur & in amicitia fieri oportere. qui uerò eget, & qui est inferior contra, ad amicitiam cum nanque bonum spectare censet, egentibus opem ferre. Quid enim prodest (inquiunt) amicum esse quempiam studio uero aut potenti, si nihil consecuturus sit inde? Videtur autem uterque rectè censere. Atque plus quidem utrisque est ex amicitia tribuendum, non tameneiusdem. sed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, bonos est: indigentia uerò auxilium, lucrum. Hoc ita sese habere & in rebus publicis constat. Non enim is honoratur, qui nihil boni reipublicæ præstat. id enim quod est publicum, ei tribuitur, qui beneficia in rem publicam confert.

confert. at honor publicum est. Non enim sit, ut simul quisquam pecunias à republica atque honorem accipiat, nemo nanque fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecuniis imminuitur, ei honorem tribuunt: qui uerò munera suscipit, ei pecunias dant. Quod enim sit prodignitate, id æquat & conseruat amicitiam, ut est dictum, sic igitur & iis est agendum atque congrendendum, qui impares sunt. Et is qui in pecuniis aut

uirtute utilitatem accipit, reddat honorem oportet, id reddendo quod potest. Amicitia nanque id exposcit quod fieri potest, non id quod est pro dignitate. Neque enim in omnibus est, ut in honoribus erga Deos, atque parentes. nemo enim unquam dignum reddere potest. Sed qui quoad potest obsequitur, bonus & æquus esse uidetur. Quapropter uidebitur patrem quidem non licere filio abdicare, filium autem patri licere. Debentem enim reddere oportet. at quicquid egerit, nihil unquam iis dignum fecerit quæ à patre suscepit. quare semper debet. Quibus autem debetur, potestas est dimittendi. igitur & patri simul autem nemo forsitan unquam sese mouere uidetur, nisi ille exuperet prauitate. Nam absque amicitia naturali, humanum est, auxilium non negare. illi autem fugiendum est, aut non studendum opem afferre, cum sit prauus. plerique enim suscipere quidem beneficia uolunt: conferre autem uolunt, ac sciunt ut inutile. Sed de his quid est eo usque sit dictum.

Amicitia id exposcit, quod fieri potest: non id, quod est pro dignitate.

Abdicare, bonis priuare, quasi extra familiam eiicere.

ETHICORVM
ARISTOTELIS

LIBER IX.

Quæ conseruant Amicitiam. CAP. I.

Non omnibus autem amicitis, quæ sunt dissimiles specie, cōparatio rationum æquat, atq; conseruat amicitiam, ut est dictum: ut & in ciuili societate sutori pro calceamentis, & textori, & ceteris pro dignitate permutatio fit. Atque hic quidem communis habetur mensura, numus ipse ad quem omnia referuntur, & quo mensurantur. In amatoria autem amicitia, interdum amator queritur, quod suprà modum amans, non uicissim amatur, nihil habes fortè amabile: interdum is qui adamat, quod cum prius cuncta polliceretur, nunc nihil facit. Fiunt autem talia, cum ille quidem ob uoluptatem adamat, hic autem ob utilitatem diligit amatorem: & hæc non assunt utrisque. Nam cum propter hæc sit amicitia, fit dissolutio: cum ea non sunt, gratia quorum amabant, non enim se mutuo amabant: sed ea quæ inerant, quæ non permanent. quapropter tales & amicitie sunt. Morum uerò amicitia cum per se sit, permanet ut est dictum. differunt autem & cum alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. est enim simile ac si nihil fieret, cum non id assequitur quod affectat. Quale fecit & qui citharædo pollicebatur, quanto melius cantaret, tanto se plura daturum, postmodum uerò reposcenti promissa, uoluptatem reddidisse dixit pro uoluptate: si igitur uterque hoc affectaret, satis utique haberet. sin uerò ille uoluptatem, hic lucrum affectabat: & alter habet

habet, alter non habet: non bene sese habet ipsa societas. Quorum enim indiget unusquisq; & assequi uult, & horum gratia dabit ea quæ habet. Vtrius autem est estimationem facere: eiusne qui dat, an eius qui primo accepit? Nam qui dat uidetur illi permittere: quod quidem & Protagoram fecisse aiunt. cum enim docuisset ea quæ profitebatur, discipulum æstimare iubebat, quanti ipsi uiderentur ea quæ sciret, & tantum accipiebat. Nonnullis autem in talibus satis est illud,

Sufficiens socio merces sanè est statuenda.

Qui uerò prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum quæ promiserunt ob exuperationem promissionum efficiunt, merito incusantur. nō enim perficiunt ea quæ perigerunt hoc fortasse sophistæ facere compelluntur, quia nemo darèt pro iis quæ sciunt argentum. hi igitur (ea pro quibus acceperunt mercedem non efficientes) merito accusantur. Eorum autem in quibus subministrationis non fit pactio, qui propter seipsos exhibent, incusationibus carent, ut diximus. talis est enim ea amicitia, quæ ob uirtutem conflat: remuneratioq; facienda est electione: hæc enim est amici atq; uirtutis. Sic est faciendū & in societate quæ sit ob philosophiam. non enim tanta dignitati rei, pecuniæ æquari possunt. nec honos paris unquam fiet momenti. sed satis est forsitan, ut ad Deos atq; parentes id quod fieri potest. Quod si datio nō sit talis, sed pro aliquo, maxime quidem oportet forsitan retributionem fieri, ut utrisq; uidetur esse pro dignitate. Si uerò hoc non accidit, non solum necessarium, uerum etiam iustum esse uidebitur, ipsum præhabentem hanc ipsam statuere. nam si quantum hic utilitatis habuit, aut pro quanto uoluptatem expetit, tantum ille receperit, digna de hoc re-

De Protagorā
Abderite in
eius uita nihil
tale refert Dra-
genes Lærtius.

Quare uideat
lector, num de
Stoico uel A-
strologo hæc
intelligenda
sint. nam tres
fuerunt Prota-
gora.

munerationem habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibusdam in locis sunt leges quæ uerant, sponte actarum contractionum iudicia esse: propterea quod oportet unumquemque ad eum qui credit, sic dissolutionem facere, ut societatem contraxit. putant enim eum iustius esse statuere cui permissum est, quam eum qui permittit. Etenim plerumque non æque æstimant qui habent, & qui accipere uolunt. sua enim cuique, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. attamen retributio sit ea (quam statuunt ij qui capiunt) quantitate. oportet autem fortasse, non tanti æstimare, quanti uidetur dignum habenti: sed quanti æstimabat antea quam haberet.

Quod singulis pro dignitate sunt beneficia rependenda.

CAP. I.

Habent autem & talia dubitationem, utrum oporteat omnia patri tribuere, in omnibusque obtemperare: an egrotanti quidem parendum sit medico: deligenti uero ducem exercitus, deligendus sit, rei militaris peritissimus homo. Simili modo, utrum amico sit potius, an studioso subministrandum. Et benefactori reddenda sit gratia, an sodali potius dandum, si utrumque fieri nequeat. Omnia igitur talia exactè determinare, non est facile: multas enim ac uarias habent differentias, & magnitudine, & paruitate, & honestate, atque necessitate. Verum non omnia eidem esse tribuenda, non est obscurum. Atque beneficia plerumque reddenda sunt potius, quam est largiendum amicis: sicut & mutuum reddendum est potius cui debeas, quam dandum sodali. Fortasse autem neque hoc agendum est semper, ut redemptum à prædonibus, utrum eum qui ipsum redemit, redimere uicissim oporteat quicumque sit: aut non capto quidem, repetenti uero mutuum,

tuum, reddere: an redimere patrem? Videbitur enim patrem potius quam se etiam redimere illum oportere. Debitum igitur (ut diximus) simpliciter est reddendum, si uero datio honestate, aut necessitate excedat, ad hæc ipsa est declinandum. Interdum enim neque est æquum beneficium retribuere: cum alter quidem in studiosum esse, sciens studiosum esse, contulit beneficium: alter autem illum flagitiosum esse existimat. Nonnunquam enim nec ei qui mutuauit, uicissim est mutuandum. Nam ille quidem putans se recepturum, bono mutuauit uiro: hic autem non sperat à prauo recipere. Siue igitur reuera hoc sic se habeat, non equalis est dignitas. siue non ita quidem se habeat, putet autem sic se habere, non uidebitur absurdè facere. Quod igitur sæpe est dictum, sermones qui de affectibus, actibusue fiunt, perinde habent definitionem, ut ea circa quæ sunt. Non eadè igitur uersis esse reddenda, neque patri cuncta (quemadmodum neque Ioui sacra omnia dantur) non est obscurum: quod si diuersa tribuenda sunt parentibus, & fratribus, & sodalibus, & beneficiis, tribuenda sunt singulis sua, quæque ad quemque accommodantur. Sic autem & facere uidentur. nam ad nuptias uocant cognatos: genus enim iis est commune. quare & actus qui circa hoc sunt. & ad sponsalia etiam maxime cognatos propter idem putant accedere oportere. Videbitur autem parentibus maxime alimentis filios ut debentes, opitulari oportere: & honestius esse iis qui causa sunt essendi, quam sibiipsis subuenire. Honorem etiam ut Diis tribuere oportet, non omnem autem parentibus: neque eundem patri matrique, neque sapienti, aut imperatori, sed patri patrique, neque matri maternum. Omni quoque seniori honor est tribuendus,

du, qui ad ætatem accommodatur: assurgendo, locum cedendo, & talibus. sodalibus autem atq; fratribus præstanda est libertas, omniumq; communitas, atq; cognatis, & iis qui sunt eiusdem tribus, & ciuibus, ac cæteris uniuersis semper est enitendum: id quod accommodatur tribuere, & comparare quæ insunt singulis ratione familiaritatis, & uirtutis, aut utilitatis. eorum igitur qui generis sunt eiusdem, facile est iudicium, differentium autem est difficilius. non tamen ob hoc desistendum est: sed ut fieri potest, ita est distinguendum.

Quando soluenda amicitia. CAP. III.

Est etiam dubitatio, si dissoluendæ sint amicitia: necne ad eos qui non permanent. An ad eos qui ob utilitatem aut uoluptatem amici sunt, cum hæc non habent, non est absurdum dissolui. illorum enim erant amici, qui bus deficientibus, rationi consonum est non amare. Inacusauerit autem quispiam si ob utilitatem aut uoluptatem amans, ob mores simulat amare. quod enim superius diximus, plurimæ fiunt inquisitiones inter amicos, cum non similiter putant, & sunt amici. cum igitur quispiam sua se opinione se fellerit, putaueritq; ob mores amari nihil illo tale agente: tum seipsum is accusare debet. Cum uero à simulatione illius deceptus fuerit, tum eum qui decepit, iustum est accusare: & magis quàm eos qui numos adulteros conficiunt, quantò maleficium ipsum circa præstabilius est. Quod si acceptat ut bonum, factus est autem prauus, atq; uidetur: estne amandus? An impossibile est? siquidem non omne quoduis est amabile, sed bonum. neque autem dignum est prauum amicum habere: neque oportet. non enim amatorem prauorum esse oportet, neque si

Quæ enim se
putat ob mo-
res amari, ni-
hil agēs unde
dignus sit, apo-
logo corui uul-
ps assentanti-
leditur.

nilene

ilem euadere prauo, dictum est autem simile simili esse amicum. Est ne igitur statim amicitia dissoluenda, an non omnis: sed in qua est incurabilis ob prauitatem?

Qui autem emendari possunt, iis magis ferendum est in moribus auxilium, quàm in pecuniis, quãtò præstabilius sunt & magis amicitia proprij. Nihil autem absurdum uidebitur facere qui amicitia dissoluit. non enim huic aut tali amicus erat. cum igitur mutatum ad priores mores redigere nequeat: sese ab illo seiungit. Quod si alter permaneat, alter magis bonus euadat, multumq; uirtute differat: est ne utendum amico? An fieri nequit? In magna autem distantia maximè manifestum fit: ut in amicitia quæ à pueritia contrahuntur. Nam si alter mente permaneat puer, alter optimum in uirum euaserit: quomodo fuerint amici? cū nanque eadem ipsi placeant, neq; eisdem gaudeant, doleantq;. Neq; enim hæc erunt in ipso, sine uero his esse amici non possunt. simul enim ipsos uiuere impossibile est. Atq; de his antè diximus. Oportet ne igitur ipsum non secus ad illum sese habere, quàm si amicus nunquam fuisset? an factæ memoriam consuetudinis habere oportet? Atq; ut amicis potius quàm extraneis arbitramur gratificari oportere: sic et iis qui fuerunt amici, tribuendū est aliquid ob amicitia quæ antea fuit: cum non ob exuperationem prauitatis est dissoluta facta.

Quæ opera Amicitia, & quod non sint prauorum. CAP. IIII.

Ea uero quæ ad amicos attinent, et quibus amicitia definiuntur, ex iis quæ ad seipsum quisq; facit, profectum esse uidentur. Ponunt enim eum amicum esse, qui uult & agit bona, uel quæ uidentur, amici gratia: aut eum qui uult esse, uiuereq; amicum gratia ipsius amici. quod quidem

Universitas de Deusto
Biblioteca

Utrum ad se-
ipsum sit ami-
citia non ma-
gnopere con-
ceditur: imò quo-
modo ad se-
ipsum potest esse
instituta, ita et
amicitia: ut
amplius discus-
situr in ma-
gnis moralibus.

Anima o-
mnino pro omni
affectu.

quidem matribus ad suos accidit filios: et iis amicis qui sunt offensi. Quidam autem eum esse dicunt, qui uersatur una cum amico, et eadem expetit: aut eum qui dolet unam, atque gaudet cum amico, maxime autem et hoc matribus accidit. Horum etiam aliquo, et amicitiam ipsam definiunt. unumquodque autem horum, uiro competit erga se bono: reliquis uero ea ratione qua tales esse existimant.

Videtur autem (ut dictum est) uirtus et studiosus ipse, unicuique esse mensura: hic enim sibiipso consentaneus est, ac eadem affectat anima omni. Et uult igitur sibiipso bona, et quae apparent, ac agit. est enim uiri bonum bonum agere, et sui ipsius gratia: mentis enim causa, quae quidem unusquisque esse uidetur, et uult etiam se uinere, saluumque esse, atque id maxime quo sapit. est enim bonum homini studiose esse. Unusquisque autem sibi uult ipsa bona, factus uero alius, nullus expetit cuncta illud quod est factum habere. Habet enim et nunc Deus summum bonum, sed est id quod est ipse. uidetur autem id unusquisque esse quod intelligit, aut maxime. Atque talis secum degere uult. libenter enim hoc, cum uoluptate facit. Nam et actarum rerum recordatio periucunda est, et futurarum spes bona: talis autem afficit uoluptate. Et insuper contemplationibus mente abundat.

Præterea maxime secum una dolet, atque letatur.

Idem est enim omnino ipsi molestum, atque iucundum: et non aliàs aliud: est enim sine poenitentia prorsus.

Ex eo igitur quia unumquodque ipsorum ad seipsum competit studioso: ad amicum autem sic se habet ut ad se ipsum (amicus est enim alius ipse) et amicitia uidetur horum aliquid esse: et quibus hæc insunt uidentur esse amici. Querere uero utrum ad seipsum sit, an non sit amicitia,

Amicus a-
lius ipse.

amicitia, nunc omittamus. Videbitur autem hoc amicitia esse, quo duo uel plura ex iis est quæ sunt dicta, et quod recuperatio amicitiae, similis est ei quæ est ad seipsum. At uero uidentur ea quæ dicta sunt, et ipsis multis et inesse, quauis sint praua. An hoc participes ipsorum sunt, quo sibiipso placent, et bonos se esse existimant: Nam eorum qui uehementer sunt praua atque nefarii, nemini hæc insunt: sed nec inesse uidentur. ferè autem neque prauis. dissident enim secum, et alia quidem cupiunt, alia autem uolunt, ut incontinentes. Nam iis quæ bona sibi uidentur, anteponunt ea quæ uoluptate afficiunt, atque que nocent. Quidam rursus ob formidinem atque inertiam eas agere res omittunt, quas putant sibiipso optimas esse. Qui uero multas res graues atque nefarias egerunt, uitam ob prauitatem odio habent ac fugiunt, sibique mortem conciscunt. Querunt præterea alios ipsi flagitiosi quibuscum conuersentur, se uero ipsos fugiunt. Nam si sine secum, recordantur multarum, grauiumque rerum, et sperant alias tales. si cum aliis autem sint, obliuiscuntur. Atque cum nihil habeant quod sit amabile, nulla re prorsus afficiuntur ad seipso, quæ ad amicitiam attinet: neque igitur una secum gaudent, atque dolent. est enim eorum anima in seditione.

Atque interdum ob prauitatem dolet: abstinens à quibusdam, interdum letatur, et hæc quidem pars huc, illa autem illuc trahit ut diuidentes. Quod si fieri nequeat ut doleat simul atque letatur: at paulò post dolet, quod letatus fuit, et nollet sibiipso illa uoluptas fuisse: improbi namque poenitentia sunt referti. Improbi igitur, ne erga se quidem amice affectus esse uidetur, propterea quod nihil habet quod sit amabile, quod si ita sunt. se

Improbi poenitentia pleni

se habere uehementer est miserum: totis uiribus scienda est prauitas, & enitendum est bonum esse. Sic enim ad seipsum habebit amice, & alij amicus poterit esse.

De Beneuolentia.

CAP. V.

*Beneuolentia
est alteri bene
uolle eius gra
tia.*

Beneuolentia autem, amicitiae quidem est similis, non tamen est amicitia. Fit enim beneuolentia, & ad ignotos, & latens. amicitia uero non fit. Haec autem antea diximus. At nec etiam est amatio. Non enim habet extensionem, nec appetitionem. amationem autem haec sequuntur. Et amatio quidem est cum consuetudine: beneuolentia autem fit & repente: ut fit & erga certantes. Spectantes enim beneuoli fiunt ipsis, & uolunt bona, nihil autem agerent simul. Quod enim diximus. repente fiunt beneuoli, & leuiter diligunt. Videtur igitur beneuolentia principium amicitiae esse: sicut & adamandi, uoluptas ea quae per aspectum efficitur. Nemo namque amat, si non antea delectatus fuerit forma: qui uero gaudet forma, non continuo & amat: sed cum absentem desiderat, praesentiamque affectat. Sic igitur & amicos, impossibile est esse, nisi beneuoli fuerint. beneuoli uero non continuo & amant: uolunt enim duntaxat iis bona, quibus beneuoli sunt. sed nihil agerent simul: neque pro illis molestiam susciperent ullam. Quapropter quispiam per translationem principium ipsam amicitiae dixerit esse. diuturnam autem factam, & ad consuetudinem accedentem, amicitiam fieri. non eam quidem quod ob utilitatem, neque eam quae ob uoluptatem est. neque enim pro hisce beneuolentia fit. Qui namque beneficum accepit: retribuit pro iis quae accepit, beneuolentiam, faciens iusta. qui uero uult aliquam prosperitatem habere, spe commodi alicuius consequendi per

illius: non illi, sed sibi potius beneuolus esse uidetur. quem admodum nec amicus si illi propter aliquem usum obsequium praestat. Omnino autem beneuolentia ob uirtutem, ac bonitatem aliquam fit: cum cuipiam quispiam pulcher, aut fortis, aut aliquid tale uidetur: ut & in certatibus diximus.

De Concordia.

CAP. VI.

At qui concordia etiam ad amicitiam attinere uidetur. Quapropter non est eadem opinatio. haec enim & iis qui sibi mutuo sunt ignoti, inesse potest. Nec eos qui de re quauis sunt eiusdem sententiae, concordēs dicunt. Melius eos qui de coelestibus eadem sentiunt. non enim ad amicitiam pertinet, de his esse concordēs. Sed ciuitates concordēs inquirunt esse, cum de iis quae conferunt, eadem sentiunt eliguntque, atque agunt ea quae publice uisa sunt. Circa igitur ea quae in actionem ueniunt, concordēs sunt homines, & horum circa ea quae in magnitudine sunt: possuntque utrisque, uel omnibus inesse. Ut ciuitates concordēs sunt, cum omnibus uidetur, magistratus esse delibendos, aut societatem cum Lacedaemoniis ineundam esse, aut magistratum gerere Pittacum, cum uellet & ipse.

At cum uterque seipsum uult (ut ij uolunt qui in Phoenissis sunt) seditionem habent. Concordēs enim esse, non est idem utrumque intelligere quicquid tandem id sit: sed in eodem idem, ut cum & populus, & boni rempublicam optimates gerere uolunt, sic enim fit omnibus quod exoptant. Civilis autem amicitia uidetur ipsa concordia esse, sicut & dicitur. Nam circa commoda & ea quae pertinent ad uitam uersatur. Est autem talis concordia, in bonis. Nam & siccum quisque horum est concors, & omnes inter se sunt concordēs, quippe cum eisdem omnino

*Phoenissa loci
nomen.*

nino sunt. talium enim uoluntates manent, & non res fluunt, ut Euripus: uoluntq; semper ea quæ iusta sunt, & quæ prosunt. hæc autem & communiter affectant. Prauos uerò concordēs esse impossibile est, nisi paruo in tempore, quemadmodum & amicos esse. In rebus quidem utilibus plus: in subeundis uerò laboribus subministratōib; sue minus habere percipiētes. unusquisq; autē hæc sibi uolens, proximum perscrutat, & prohibet. perit enim res ipsa cōmūnis, cū ab ipsis non conseruetur. fit igitur ut in seditione uersentur: sese quidem uicissim urgētes, se ipsos uerò uolentes facere iusta.

De Beneficentia.

CAP. VII.

In quos beneficia sunt collata: pro, in quos ipsi beneficia contulerunt.

Id est, Epicharmus, qui idem induxit: et moriens ratiocinatus est, post surrecturum, qui easdem sentiret, quod impletum uideretur in Platone.

Videntur autem ij qui beneficia contulerunt, magis eos amare in quos beneficia sunt collata, quàm ij qui acceperunt, eos qui contulerunt. Atq; ut præter rationem eueniens queritur. Plurimis igitur uidetur id ex eo fieri: quia hi quidem debent, illis uerò debetur, ut igitur in mutuis debitores quidem uolunt suos creditores non esse: hi uerò de salute quoq; debitorum diligentiam adhibent, sic & eos inquiunt qui beneficia contulerunt, uelle eos esse erga quos fuere benefici ut gratias accepturos, illis uerò non esse curam reddendi. Epicharmus igitur fortasse dixerit hæc ipsos dicere, aspicientes ad malum. Videtur autem hoc esse humanum: plerique enim immemores sunt, & suscipere potius, quàm conferre beneficia appetunt. Videbitur autem causa naturalior esse, & non similis ei quæ de creditoribus dicitur. Non est enim erga debitores amatio, sed uoluntas salutis, recipiendi causa. Sed qui beneficia contulerunt, diligunt atque amant eos qui beneficia acceperunt, & si nulla in re sunt utiles, neq; in posterum futurum, quod

ri. quod quidem & artificibus accidit. Magis enim unusquisq; proprium amat opus, quàm ipse ab opere amaretur si animæ particeps esset. Maxime uerò forsitan hoc circa poetas accidit: hi namq; sua diligunt poetamata supra modum, & perinde atq; filios amant. Tali igitur simile est & id quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. quod enim suscepit beneficium, ipsorum est opus. hoc igitur & amant magis quàm opus eum qui fecit. huius autem causa est, quod uniuersis est expetibile, atq; amabile esse, sumus autem actu. nam uiuendo sumus atq; agendo. Qui igitur fecit, est actu suum quodam modo opus. diligit ita: h ipsum opus, quia amat & esse. hoc autem est naturale. Quod enim est potentia, id opus ipsum actu declarat. Et insuper ei quidem qui contulit beneficium honestum est id quod egit: quare gaudet eo in quo est hoc. at ei qui accepit: nihil est honesti in eo qui contulit, nisi conferens, quod quidem minus est iucundum atq; amabile. Est autem præsentis quidem operatio, futuri autem spes, facti uerò memoria iucunda. sed iucundissimum est quod est actu, & amabile simili modo. ei igitur qui contulit beneficium, permanet ipsum opus. diuturnum est enim ipsum honestum. Sed ei qui cepit, transacta est ipsa utilitas. memoriâq; honestarum quidem rerum, est periucunda: utilium autem non nimium aut minus. expectatio uerò, contra sese habere uidetur. Et amare quidem simile est actioni: amari autem passioni. eos igitur qui circa actum excellunt, sequitur amare, & ea quæ ad amicitiam attinent. Præterea quæ facta sunt cum labore, ea magis diligunt omnes: ut & pecunias magis diligunt, qui acquisuerunt, quàm qui ab aliis acceperunt, ac beneficium quidem accipere, sine

sine labore esse uidetur, beneficium autem conferre, difficile. Propter hæc & matres filios magis amant, generatio namq; laboriosa est magis, & magis sciunt esse suos. Videbitur autem hoc & iis accommodatum esse, qui beneficia contulerunt.

De amatore sui.

CAP. VIII.

Dei, inquit
stapuleis, qui
primo modo
seipos amant,
dicit euange-
lium: Qui a-
mat animam
suam in hoc
mundo, per-
det eam. De
iis autem qui
amant seipos
secundo modo,
dicit Psalmi-
sta: Qui dili-
git iniquita-
tem, odit ani-
mam suam.

Debitur autem & utrum oporteat seipsum ama-
re maxime, an aliquem alium. Increpant enim eos
qui seipos maxime amant. & ut turpe, sui amatores ap-
pellant. Atq; prauus quidem sui gratia agere cuncta
uidetur, & tanto magis, quanto prauior est. incusant
igitur ipsum, quia nihil nisi sibi agit. Probus autem ob
honestatem, & tanto magis ob honestatem, gratiaq; ami-
ci, quanto prastabilius est, sua uero negligit. Ab his
autem uerbis non sine ratione ipsa opera discrepant.

Nam eum inquit oportere summe amare, qui maxi-
me est amicus. Is autem maxime est amicus, qui uult
cui uult bona illius gratia, si nullus etiam scierit. at hæc
ipsi ad seipsum maxime competunt. Et cetera omnia
quibus definitur amicus, dictum est enim ab ipso ea omnia
quæ ad amicitiam attinent, & ad ceteros peruenire.

Eodem accedunt & proueria uniuersa, ut anima
una, & amicorum omnia sunt communia. & amicitia est
equalitas. & tibi genu propinquius hæc enim uniuersa
ipsi ad seipsum maxime competunt. Maxime namque
amicus est sibi. & se igitur ipsum maxime amare oportet.
Dubitatur autem merito, utris oporteat as-
sentiri, cum utrisque uideatur esse credendum. For-
tasse igitur tales sermones distinguendi, determinan-
dique sunt, quousque & quonam modo sint ueri. Si
itaq; sumpserimus quonam utrique modo sui amatores
dicunt

dicunt, fuerit forsitan manifestum. Qui igitur hoc re-
prehendendum esse existimant, eos amatores sui appella-
nt, qui sibi plus tribuunt in pecuniis, & honoribus, &
uoluptatibus corporis. hæc enim ipsa multitudo affectat,
& ipsis ut optimis omni studio incumbit, quapropter et
in certamen ueniunt. Qui igitur in hisce plus habere
pergunt, ij cupiditatibus. & omnino affectibus, eiq; par-
ti anime quæ rationis est expers, gratificantur. tales au-
tem sunt ipsi multi. iccirco & appellatio orta est ex mul-
titudine, quæ quidem est praua. ergo iuste uituperan-
tur ij, qui ita se amant. Non est autem obscurum, uul-
gus eos qui sibiipsis talia tribuunt, sui amatores dicere
consueuisse. Nam si quis semper studeat agere iusta ma-
ximè omnium, aut temperata, aut quæuis ceterorum
quæ à uirtutibus proficiuntur, honestatēq; omnino
sibiipsi semper uendicet, atque usurpet, hunc nemo dicet
amatorem sui, neque uituperabit. Magis autem uide-
bitur talis homo sui amator. Nam ea sibi tribuit quæ
pulcherrima, maximeq; bona: & gratificatur ei quod
sui ipsius potissimum, in omnibusque illi obtemperat.

Vt autem & ciuitas id esse maxime uidetur, quod est
potissimum & alius omnis conuentus: sic & homo. ama-
tor igitur is est maxime sui, qui illud amat, illiq; gratifi-
catur. Et continens igitur dicitur, & incontinēs: quia
mens uincit, aut nō uincit, propterea quod ipsa est homi-
nū quisq; & egisse ipsi, & sua sponte ea uidentur quæ cū
ratione maxime egerūt. non igitur est obscurū, hoc esse
maximè unūquēq; & hoc maxime uirum bonum ama-
re. Quapropter maxime sui est amator, diuersa spe-
cie ab eo, qui reprehenditur, tantūq; differt, quantum
uita cum ratione differt à uita cum perturbatione, &

appetitio aut honesti, aut eius quod conferre uidetur. Qui si omnes ad consequendam honestatem & ad res agendas pulcherrimas decertarent, atq; contenderent: & omnibus publice ea quæ oportet, & unicuique priuatim maxima bonorum inessent. siquidem uirtus est tale. Quare bonum quidem hominem amatorem esse sui oportet. nam & sibi ipsi & ceteris proderit, agendo honesta. Præuium autem non oportet, & sibi nanque nocebit & propinquis, affectus prauos sequendo, ea igitur quæ uir improbus agit ab iis discrepant, quæ agere oportet. At probus quæ oportet, ea & agit. mens enim omnis id expetit, quod est optimum sibi: & probus obtemperat menti.

Atqui uerum est illud quod de studioso dicitur: compeplura inquam ipsum agere, & amicorum & patriæ gratia, & si opus fuerit, mortem obire. & pecunias enim, & honores abiiciet, & ea bona omnino de quibus homines decertant, sibi uendicans honestatem. Expetit enim potius uoluptatem breui tempore uehementem, quam longoleuem: & uitam honestam uno anno, quam quamuis multis, & unum actum honestum, magnūque: quam multos & paruos. Atque iis qui pro amicis, qui pro patriamortem obeunt, hoc forsitan accidit. Magnam igitur sibi ipsi eligunt honestatem, abiiciēque pecunias ut amici capiant plures. hinc enim amicus facultates: ipse consequitur honestatem, atque sibi maius tribuit bonum. Eundem & circa honores modum, magistratusque seruabit. nam hæc omnia, amico suo concedet. est enim hoc honestum ipsi, ac laudabile. Merito igitur studiosus esse uidetur, anteponeus omnibus honestatem. Fit etiam ut & res agendas concedat amico, sitque honestius seipsum fuisse causam, ut agat illas amicus, quam si ipsemet agat.

In uni

In uniuerfis igitur laudabilibus, ipse studiosus plus honestatis tribuere sibi ipsi uidetur, sic igitur suis ipsius (uti diximus) amatorem esse oportet: ut ipsi autem multi sunt, non oportet.

De Amicis felice, & quibus indigeat.

C A P. IX.

Est autem controuersia & de ipso felice, si indigeat totum hoc amicis necne. Non esse enim (inquiunt) ipsis beatis, put scriptū videtur in Theodorum, cognomēto Aibēu, & ex sese sufficientibus opus amicis. insunt enim ipsis omnia bona. Cum igitur ex sese sint sibi sufficientes, nullius indigent rei. Amicum autem inquiunt, cum sit alter ipse: ea afferre amico, quæ ipse per se amicus consequi nequit. Vnde & hanc sententiam dicunt. Fortuna cum bona est: amicis cur opus? At absurdo simile est, uniuerſa bona tribuentes felici, amicos ipsi non tribuere, quod externorum bonorum maximum esse uidetur. Quod si ad amicum conferre potius, quam accipere beneficia spectat, atque ad uirum bonum, uirtutemque, dare beneficia pertinet, magisque honestum est amicis quam alienis largiri, beneficiaque conferre, uir studiosus iis indigebit profecto, qui largitionis beneficia sunt accepturi. Quapropter & queritur utrum prosperis in rebus, an in aduersis opus sit magis amicis, utpote cum & is qui mala fortuna utitur: iis indigeat qui beneficia conferent, & is qui prospera fortuna fruuntur: iis sit opus, apud quos beneficia collocabunt? Est etiam forsitan absurdum, beatum ipsum solitarium facere. nemo enim expectet per se bona cuncta habere. nam homo, ciuile animal est, & cum aliis aptum una uiuere. hoc igitur competit & felici. habet enim ea omnia, quæ natura sunt bona. Constat autem melius esse cum amicis, probisque, quam cum extraneis.

Homo ciuile animal & aliis conuiuere aptum: ubi tamē legunt nonnulli sociale animal.

neis ipsum, & quibus conuersari. Amici ergo beato est opus. Quid igitur illi primi dicunt, & qua parte uera loquuntur? An quia uulgus eos amicos esse putat, qui utiles sunt? talibus igitur non indiget ipse beatus: quippe cum ipsi omnia bona insint. Nec etiam iis qui ob uoluptatem amantur aut perparum. nam cum sit ipsius uita iucunda, aduentitia non indiget uoluptate. atq; cum amicis talibus haud indigeat: non uidetur indigere amicis. hoc autem non est forsitan uerum. Nam in principio dictum est felicitatem operationem esse quandam. Cōstat autem operationem ipsam fieri, & non ut quandam rem esse, quæ possidetur. quod si felicem esse in uiuendo ac operando consistit, boni autem operatio, studiosa & iucunda per se, ut initio diximus, resque propria ex iis est quæ delectant, atque magis propinquos quam nos ipsos, & actus illorum, quam nostros possumus contemplari. studiosorumq; hominum actus si sint amici, iucundi sunt ipsis bonis (habent enim ambo ea quæ sunt natura iucunda) beatus profecto talibus indigebit amicis, si expetit actus bonos & proprios contemplari, talēq; sunt ipsius boni, si sit amicus. Arbitrantur autem homines, felicem iucundē uiuere oportere. Solitario igitur difficilis est uita. Non est enim facile per seipsum continuō operari, cum aliis uerō atque ad alios, facile est. Erit igitur operatio continuō magis, cum sit per seipsam iucunda. quod quidem esse circa beatum ipsum oportet.

Studiosus enim hoc ipso quo studiosus est, gaudet quidem iis actibus, qui à uirtute proficiuntur, moleste autem fert eos, qui à uitis prodeunt: perinde atq; muscus delectatur quidem eleganti cantu, offenditur autem prauo. Fuert etiam & quedam uirtutis exercitatio ex conuictu

conuictu bonorum, ut & Theognidi placet. Natura ^{Theognis, in nō philosoph⁹, sed poeta antiq⁹, simus fuit.} illius autem considerantibus, studiosus amicus expetibilis esse natura studioso uidetur. diximus enim id quod est bonum natura, studioso bonum, & iucundum esse per se.

Diffiniunt autem ipsum uiuere animalium quidem, potentia sensus, hominum autem sensus, uel intellectiois. potentia uerō ad operationem reducitur: & ipsum præcipuum in operatione consistit. Ipsum autem uiuere uidetur propriē esse ipsum sentire, uel intelligere. at ipsum uiuere de iis est, quæ sunt per se bona, atq; iucunda. est enim definitum: definitum autem natura est bonum. Quod uerō natura est bonum, id & bono est bonum. quapropter omnibus iucundum esse uidetur. Non oportet autem uitam sumere prauam atq; corruptam, neq; in doloribus constitutam. indefinita namq; est talis, quemadmodum ea quæ insunt ipsi. Eritq; hoc manifestum magis in sequentibus de dolore. Si uerō ipsum uiuere bonum est, & iucundum etiam est. quod uel ex eo uidetur, quia omnes appetunt ipsum & maxime boni atq; beati. his enim uiuere maxime est expetibile, & horum uita est beatissima. Qui autem uidet, uidere sentit, & qui audit, audire, & qui ambulat, ambulare: & in cæteris similiter est aliquid sentiens nos operari. sentire uerō nos sentire, & intelligere nos intelligere possumus, quod quidem est nos esse. esse enim, sentire uel intelligere, sentire autem se uiuere: de iis est, quæ per se sunt iucunda. uita namq; natura est bonum. bonum autem sibi quempiam inesse sentire, uoluptate afficit. Ipsum uerō uiuere expetibile est, & maxime bonis, propterea quod esse bonum est ipsis, atq; iucundum. sentientes enim id quod est per se bonum, uoluptate afficiuntur. At studiosus

dius ut erga seipsum, sic sese habet & ad amicum. amicus enim est alter ipse. ut igitur seipsum esse est unicuique expetibile, sic & suum amicum esse, uel similiter. Esse autem ideo est expetibile, quia sibi bonum esse ipsum sentit. at talis sensus iucundus per seipsum est. sentiat ergo & ipsum amicum esse oportet. hoc autem fieri potest, cum ipso simul uiuendo, & uerba mentemque commutando. Sic enim in hominibus dici uidetur simul uiuere, & non (ut in pecoribus) eodem in loco pasci. Si igitur ipsum esse per se est expetibile uiro beato, cum natura sit bonum atque iucundum: simile autem est & amici ipsius esse. amicus etiam ex his est profectio, quae expetibilia sunt beato. at quod est expetibile beato, id a se ipso oportet, uel egens erit hac parte. Opus est igitur ei qui felix futurus sit, studiosis amicis.

De numero Amicorum.

C A P. X.

Sunt ne igitur quam plurimi faciendi amici, an, ut de hospitalitate dictum concinne fuisse uidetur: Hospite ne careas, hospes neque pluribus esto? Sic & ad amicitiam accommodabitur, neque sine amicis esse, neque rursus nimium multos habere amicos. Ad eas igitur amicitias quae sunt ob utilitatem, & ualde id quod dictum est, accommodatum esse uidebitur. Multis enim uicissim subministrare, laboriosum est: neque ad hoc agendum facultates ipsae sufficiunt. plures igitur eis qui sunt ad facultates proprias satis, superuacanei sunt, atque ad bene uiuendum impedimento: non ergo opus est ipsis, si quoque qui comparantur ob uoluptatem, sufficiunt pauci, ut in epulis condimentum. At sunt ne studiosi plurimi comparandis? An & multitudinis amicorum

eorum est quidam numerus, perinde ac ciuitatis? Nec ubi hic dicitur enim decem ex hominibus ciuitas constare potest, nec centum milibus: alij legunt, etiam est ex centum milibus adhuc ciuitas, sed quantitas non est forsitan una quaedam determinata, sed omnis ea quae est media inter quasdam multitudines definitas, & amicorum: igitur multitudo quaedam est definita.

Atque si fortasse sunt plurimi, cum quibus quispiam uiuere potest. hoc enim ad amicitiam pertinere maxime uidebitur. Fieri autem non posse ut una cum multis quispiam uiuat, seque multis impertiat, non est obscurum. Praeterea illos etiam inter sese amicos esse oportet, si simul omnes uicturi sunt: hoc autem difficile est in multis. Est etiam perdifficile, gaudere familiariter cum multis, atque dolere. concurrere enim haec simul possunt, cum uno inquam dolore, & cum altero gaudere. Forsitan igitur bene est non quærere quam plurimos amicos habere, sed quot ad communem uitam habendam sufficiunt. Neque enim posse uidetur, multis uehementer amicum esse. Quae propter neque adamare plures. exuperatio enim quaedam amicitiae est, hoc autem est ad unum. Et uehementer igitur amare, ad paucos erit: hoc & in ipsis rebus ita se habere uidetur. amicitia nanque sodalitia, non sunt multi amici: & quae fama celebrantur, inter duos fuisse dicuntur. Qui uero multos amicos habent, & omnibus sese familiariter offerunt, ij nemini amici esse uidentur, nisi ciuilitate, quos & placidos appellant. sit igitur ut ciuilitate multis sit quispiam amicus, etiam si non sit placidus, sed uere uir probus: sed ob uirtutem & seipsos amicitia, non est ad multos. amabile autem est, & paucos inuenire tales.

O S

In qua

In qua fortuna sint habendi amici.

CAP. XI.

AT utra in fortuna magis opus est amicis: utrum in prospera, an in aduersa? In utraq; nanq; queruntur. Nam & qui fortunam habent aduersam, indigent operibus qui sunt in rerum prosperitate, eorum indigent quibuscum uiuant, & in quos beneficia conferant. uolunt enim largiri, beneficiâq; conferre. Amicos igitur habere necessarium quidem est magis in aduersa fortuna. Quapropter hic utilibus amicis est opus, honestius autem est, in prosperitate fortunæ: ideoque & bonos querunt. in hos enim beneficia conferre, atq; cum his una degere: magis est expetibile. Est enim & ipsa præsentia amicorum iucunda in utraq; fortuna. nam læuantur ipsi dolentes cum dolentibus ipsis amicis. Quapropter & dubitauerit quispiam si doloris ut oneris amici participes fiunt: an hoc quidem non sit: ipsorum autem præsentia cum sit iucunda, condolendiq; sensus minuit ipsum dolorem. Verum si ob hæc, aut ob aliquid aliud leuentur, missum faciamus. id quod dictum est euenire sanè uidetur. ipsorum autem præsentia immixta quædam esse uidetur. Nam aspicere quidem amicos, iucundum est: præsertim ei qui calamitatibus premitur, fertque præsidium aliquod aduersus dolores. Consolationem enim ipse amicus & aspectu, & uerbis afferre potest, modo si dexter: scit nanq; mores, ex quibus gaudet atq; dolet. At sentire suas ob ærumnas dolere amicum, affert dolorem. Nam omnes fugiunt se causam doloris esse amicis. quapropter uiriles quidem natura cauent, ne amici secum condoleant. & si non exuperant indolentia, dolorem quo illi afficiuntur non ferunt.

Aristoteles
quidem putat
parum virile,
mulierum more
plorare. At
fleuit Domi-
nus super Hie-
rusalem, & su-

ferunt, atque omnino simul plorantes merentēsq; non ad mittunt, quia nec ipsi sunt propensi ad luctus. Muliercule uero & huiusmodi uiri, gaudent iis qui una cum ipsis gemunt, & amant eos tanquam amicos. & condolentes. oportet autem omnibus in rebus præstabiliorem imitari. At amicorum prosperis in rebus præsentia & uoluptatem affert omni in actu, et cogitatione delectat, quod in ipsius bonis letantur. Quapropter uidebitur oportere in prosperitatibus quidem promptè uocare amicos, est enim honestum, beneficium esse. In aduersitatibus autem pigre. minime nanque facere participes malorum ipsos oportet. Vnde & illud dicitur:
Sat est grauis, tristisq; sine me fors premat.

Maximè tamen uocandi sunt tunc amici, cum praua suscepta molestia, multum prodesse possunt. contra autem fortasse congruum est, ad calamitosos quidem ire non uocatum & promptè. est enim amici beneficia conferre: præsertim in eos qui indigent, & anteaquam illi requirant. utrisque nanque honestius, atque iucundius est. Ad fortunatos autem promptè quidem accedere ad operandum una cum illis. Est enim ad hæc opus amicis, lentè autem pro beneficiis consequendis. non est enim honestum utilitatis suæ causa properare. Cauenda autem est forsitan opinio iniucunditatis in repellendo, accidit enim nonnunquam. præsentia igitur amicorum in uniuersis expetibilis esse uidetur.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia.

CAP. XII.

AT est ne: ut adamantibus amabilissimum est ipse aspectus, magisq; hunc sensum, quam ceteros expetunt:

petunt, propterea quod per hunc maxime est, atque oritur amor: sic & amicis maxime expetibile conuersari, simulque uiuere? Amicitia nanque communicatio est. Et ut ad seipsum quisque, sic sese habet & ad amicum, sensus autem unicuique circa seipsum est expetibilis. & circa igitur amicum. At operatio ipsius in simul uiuendo fit. Quare non immerito uiuere simul affectant. Atque quod tandem est singulis esse, uel gratia cuius uiuere expetunt, in eo cum amicis uersari, degerereque uolunt. Quos circa alij compotant, alij talorum ludo simul incumbunt: alij simul sese exercent, & una uenantur, aut philosophantur, singuli totos dies id simul agentes quod maxime amant. Viuere enim simul cum amicis uolentes, hæc faciunt, & ea cum his communicant, quibus cum una uiuere expetunt: quæ maxime ipsos in uita delectant. Fit igitur amicitia quidem improborum flagitiosa. Communicant enim praua, suntque instabiles, & peiores etiam fiunt moribus, similes euadentes. Proborum autem proba congregationibus suscipientes incrementa. Videntur etiam tales & præstabiliores euadere, tam agendo, quam se mutuo emendando. eliciunt enim ex sese mutuo ea quæ placent. Vnde illud dicitur recte:

Disces ex studiosis nimirum optima semper.
Sed hæcenus de amicitia. Deinceps de uoluptate dicemus.

Bibi

ETHICORVM

ARISTOTELIS LIB. X.

De Voluptate.

CAP. I.

POST hæc sequitur forsitan ut de uoluptate dicamus. Maxime nanque uoluptas nostro generi familiaris esse uidetur. Quæ propter erudiunt iuuenes, gubernantes ipsos uoluptate, atque dolore. Videtur autem ad consequendam moris uirtutem, maximum esse, gaudere iis quibus oportet, & odisse ea quæ oportet. comitantur enim hæc tota in uita, momentum, & uim ad uirtutem habentia, felicemque uitam. nam eligunt quidem ea quæ uoluptate efficiunt, fugiunt autem ea, quæ dolorem efficiunt.

Talia uero minime prætermittenda esse uidentur: præsertim cum magna de ipsis sit controuersia. Quidam enim summum bonum uoluptatem esse dicunt. quidam contra, uehementer prauam, partim forsitan & credentes sic esse, partim putantes ad uitam nostram melius esse uoluptatem ostendere prauam esse, & si talis non est. plerique enim propensores sunt ad ipsam, & uoluptatibus insecuti. Quam ob rem ad contrarium ipsos ducere oportere dicunt: sic enim ad ipsum medium tandem peruenient. Fortasse autem hoc non bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiunt, & actibus minus creduntur quam opera. Cum igitur ab iis discrepant quæ sensu percipiuntur, tum spectati ueritatem etiam ipsam interimunt. qui nanque uoluptatem uituperat, si se eam uisus nonnunquam fuerit affectare, ad ipsam inclinari uidetur ut talem omnem. distinguere nanque non est ipsius multitudinis imperitæ. Sermones igitur ueri, non solum

ad

ad sciendum, sed ad uiuendum etiam peritiles esse uidentur. creduntur enim cum sunt operibus consentanei. Quia propter hortantur eos qui ipsos intelligunt, ad ita uiuendum, ut ipsi definiunt. sed de his hactenus nunc ea quae de uoluptate dicta sunt referamus.

Opinio Eudoxi, de uoluptate.

CAP. II.

Is Eudoxus fuit quidem Cnidius, & auditor Archite, partes autem uoluptatis, ut summum boni, defendebat.

Eudoxus itaque uoluptatem ex eo summum bonum esse putabat: quia cernebat uniuersa ipsam affectare, & quae rationem habent, & quae expertia sunt eiusdem. atque in cunctis quod est expetibile, bonum esse. & quod maximum est expetibile, optimum esse. uniuersa uero ad idem ferri declarat, omnibus illud optimum esse.

Vnumquodque enim id quod est sibi bonum inuenire dicebat: quemadmodum & alimentum, Quod igitur uniuersis est bonum, quodque cuncta affectant: id est esse summum bonum aiebat: huius autem uiri rationes ob moris magis uirtutem, quam propter seipsas credebantur. ualde enim uidebatur esse modestus: non igitur ut uoluptatis amicus haec dicere uidebatur, sed quia uerè res ita se habent. Non minus autem hoc manifestum esse censebat, & ex contrario. Dolorem enim etiam dicebat sciendum per se omnibus esse. itaque contrarium expetibile esse simili modo. maxime autem id expetibile esse: quod non ob aliud, neque cuiusquam expetimus gratia. atque tale ipsam esse sine controuersia uoluptatem neminem enim interrogas, cuiusnam gratia capiat uoluptatem: propterea quod per seipsam expetibilis est ipsa uoluptas, facereque ipsam quoduis bonum expetibile magis, si illi addatur, ut iustas operationes temperatasque, & incrementa suscipere bonum ipsum seipso. Videtur

detur autem haec ratio uoluptatem ostendere bonum esse, & non magis quam aliud bonum. Omne enim bonum expetibilis est alio bono, quam solum. Tali itaque ratione & Plato tollit uoluptatem summum esse bonum. Vitam enim iucundam cum prudentia dicit expetibiliorem esse, quam si sit sola. quod si mixtum est praestabilius, uoluptatem summum bonum non esse. nullo enim addito, summum bonum se expetibilis fieri. Constat autem nec aliud quicquam summum esse bonum: quod cum eorum aliquo quae sunt per se bona, expetibilis sit. quid igitur est tale, cuius & nos participes sumus: nam tale quaeritur bonum.

Qui uero negant bonum id esse quod omnia appetunt, nihil omnino dicunt. Quod enim uniuersis uidetur, id esse dicimus. qui autem fidem hanc tollit, non multo credibiliora dicit. Nam si ea solum quae mente carent, ipsam appeterent: esset aliquid quod dicitur: sin uero & ea quae prudentiam habent, ipsam affectant: qui sit, ut aliquid dicant? Fortasse autem & in prauis est aliquod naturale bonum praestabilius quam ipsa per se sunt: quod proprium appetit bonum. Non uidetur etiam & de contrario recte dici. Inquiunt enim: non si dolor sit malum, uoluptatem continuo bonum esse. aduersatur enim & malum malo, & ambo ei quod neutrum est. atque haec non male dicunt, non tamen uerè in his quae sunt dicta. Si enim ambo essent mala, oporteret & fugienda utraque esse: sin neutra, neutrum, aut similiter. nunc uero illum quidem fugere ut malum, hanc autem expetere tanquam bonum uidentur: sic igitur & opponuntur.

Dicentium uoluptatem non esse bonum confutatio: etsi non omnis expetibilis sit.

CAP. III.

Atque

ATqui neq; si uoluptas non est qualitas: propter hoc bonum non est. Neq; enim operationes uirtutis sunt qualitates: neq; felicitas ipsa. Dicant etiam bonum quidem ipsum definitum esse: uoluptatem uero indefinitum: quia suscipit intensiorem, remissionemue. Si igitur ex eo quia magis uoluptas, minusue capitur, hoc iudicant: erit idem & circa iustitiam, ceterasq; omnes uirtutes, quibus manifeste dicunt magis, minusue tales eos esse, qui ipsas habent. nam magis sunt iusti, fortioresue: & fit, ut & iuste agatur, at temperate magis & minus.

Sin in uoluptatibus hoc inquirunt esse: uideant ne fortasse non dicant causam, si uoluptatum alia sint mixta, alia immixta. Quid autem prohibet ut sanitas quæ definita est, magis est atq; minus: sic & uoluptates esse? Non enim eadem in cunctis est temperatio, nec una quædam semper est in eodem. Sed cum remittitur permixta net usq; ad aliquem terminum: & differt ex eo, quia magis est atq; minus: tale igitur & in uoluptate esse potest.

Præterea summum quidem bonum perfectum esse, motiones autem & generationes, imperfectas esse ponentes, uoluptatem motionem esse, generationemue ostendere enituntur. Sed non dicere bene uidentur, non est enim motus. omni namq; motui proprium esse uidetur celeritas tarditasue, et si non per se ipsum, ut motui ipsius mundi ad aliud. at neutrum horum competit uoluptati.

Fit enim ut aliquis citò sit constitutus in uoluptate: quemadmodum & in ira. ut uelociter autem delectetur, non fit, neq; ad alium. sed fit ut uelociter ambulet, & accrescat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atq; tarde quispiam ad uoluptatem mutetur. at non fit, ut hac ipsa celeriter operetur: id est delectetur. Generatio

uerò

uerò quoniam fuerit modo? Etenim non ex quouis fieri quoduis, sed ex quo fit, in id dissolui uidetur. & cuius generatio esset uoluptas, eius esset corruptio dolor. Dicunt autem dolorem quidem indigentiam eius esse quod est secundum naturam, uoluptatem uero repletionem, hi autem affectus, corporis sunt. si igitur uoluptas repletio eius est quod est secundum naturam, id & uoluptate afficitur, in quo est repletio. corpus ergo capit uoluptatem. At non uidetur. Non est ergo uoluptas repletio, sed dum fit repletio, uoluptate quispiam afficitur, & dum secatur, dolet. Opinio autem hæc ex doloribus circa alimentum & uoluptatibus, orta fuisse uidetur. Nam indigentes facti & antea affecti dolore, repletionem capimus uoluptatem. Hoc autem non circa omnes accidit uoluptates. nam sine dolore sunt & ipsæ mathematicæ uoluptates, & quæ per olfactum & auditum fiunt ac uisum: & spes complures, item & recordationes uoluptate afficiunt. Cuius igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fuerunt indigentia, cuius repletio fuerit. Ad eos autem qui proferunt uoluptates eas quæ sunt obscenæ, ac improbæ: dicere quispiam potest ea quæ tales afferunt uoluptates, non esse iucunda. Non enim si prauè dispositis sunt iucunda, putandum est & iucunda simpliciter esse, nisi illis, quemadmodum neq; salubria, aut dulcia, aut amara quæ egrotantibus, aut alba quæ lippis uidentur. Lippi, qui oculos habent lacrymantes, quum putredo ab his fluat: in iusritium lippitudo.

& quæ à turpibus prodeunt: & non fit ut quisquam

P

iusti

226
iusti capiat uoluptatem, si non sit iustus: aut musci, si non sit musicus, & in ceteris simili modo. Ostendere autem uidetur & ipse amicus, cum sit ab adulatore diuersus, non esse uoluptatem bonum, aut specie uoluptates differre. hic enim ad bonum, ille ob uoluptatem congregari uidetur: & ille quidem uituperatur, hunc autem laudant: ut ad diuersum congregientem. Nemo praeter ea expetet ita uiuere, ut mentem habens per uitam pueri, iis ex rebus capiat uoluptatem quibus pueri maxime delectantur ut putant: aut gaudere, turpissimum quid faciendo, nullum unquam suscepturus dolorem. & compluribus indulgeremus rebus, etiam si nullam uoluptatem afferrent. Damus enim operam ut uideamus, ut meminerimus, ut sciamus, ut habeamus uirtutes. Quod si necessario haec sequatur uoluptas, nihil refert. Expeteremus enim haec etiam si nulla prorsus ab ipsis prouentura esset uoluptas. uoluptatem igitur neque summum bonum esse, neque expetibilem omnem, & uoluptates nonnullas esse per se expetibiles, specie differentes: aut ea a quibus proueniunt, perspicuum esse uidetur. Ea igitur quae de uoluptate, dolorisq; dicuntur, satis sint dicta.

Quidnam uoluptas, & quomodo operationem perficiat.

CAP. IIII.

Sed quidnam, aut quale sit, magis patebit, si sermonem paulo altius repetemus. Visio enim quouis in tempore, perfecta esse uidetur. nil enim ipsi deest, quod postea factum species ipsius perficiet. tali persimilis est & ipsa uoluptas. Est enim quoddam totum, nullumq; in tempore uoluptatem quispiam accipiet, cuius species si maiore tempore fiat, perficitur. quocirca nec motus est, in tempore enim est omnis motus. Et alicuius etiam finis, ut adificationem

ficatio tunc erit perfecta, cum id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut in hoc. in partibus autem temporis omnes sunt imperfectae, & a tota, et inter sese diuersae specie sunt. compositio namque lapidum diuersa est ab erectione columnae, & haec rursus a templi affectione. Et templi quidem est perfecta: nullius enim ad propositum indiget Laquear, Laquear, & laquearium, camera: hoc est ut quouis in tempore motus specie perfectus accipiat, pars superior nisi in toto. Similiter res sese habet & in ambulatione cubuli, aut ne, & motionibus ceteris. nam si latius motus est, quo quidem ex hoc ad hoc itur: & huius differentiae specie uolatio, ambulatio, saltatio, & talia motiones sunt, quibus ex hoc in hoc similiter itur. Non solum autem in his res dornari. ita sese habet, sed in ipsa etiam ambulatione. termini namque non sunt iidem in stadio toto atque in parte, & in alia atque alia parte. neque idem est pertransire lineam hanc & illam. non solum enim lineam: sed etiam in loco collocatam pertransit. Atque haec & illa, in diuersis sunt locis. sed exacte quidem de motu aliis in locis est dictum. uidetur autem non in omni tempore esse perfectus. sed multi sunt imperfecti specieque diuersi. siquidem ipsi termini, speciei sunt effectores. At uoluptatis species quouis in tempore est perfecta. patet igitur uoluptatem & motum diuersa esse, & uoluptatem ex iis esse quae tota sunt & perfecta. Id & ex eo ita esse uidebitur: quia moueri quidem in non tempore nihil potest, uoluptate autem affici potest. quod enim in ipso nunc est, totum est quoddam. Ex his autem patet non bene dici uoluptatem motum esse, uel generationem. non enim omnium haec dicuntur: sed partibilium, & non totorum. Neque enim

uisionis, neque puncti, neque unitatis est generatio: neque quicquam horum est motus uel generatio: quare neque uoluptatis est enim quoddam totum. At uero sensus omnis ad sensibile est operatio quaedam: perfecta autem eius qui bene est dispositus, ad id quod est pulcherrimum eorum quae ipsi subiiciuntur, tale enim maxime uidetur esse operatio ipsa perfecta. Atque nihil interfit: siue ipse, siue id quo est ipse, operari dicatur. In unoquoque autem genere praestabilissima est eius operatio: quod optime dispositum ad id quod est praestabilissimum eorum, quae ipsi obiciuntur, haec autem perfectissima est et iucundissima. In omni nanque sensu, uoluptas est, et in mente simili modo, contemplatione uel iucundissima autem est ea quae est perfecta, perfectissima autem est ea quae est eius quod bene sese habet ad id, quod est studiosissimum eorum quae cadunt sub ipsam. Voluptas autem perficit operationem, atque non eodem modo uoluptas perficit, ac sensibile: et sensus, quae sunt studiosa. Quemadmodum neque sanitas, medicusque similiter cause sunt, ut quispiam ualeat. In unoquoque autem sensu uoluptatem fieri constat. dicimus enim uisiones ac auditiones uoluptatem asserere. Constat autem et maxime tum, cum sensus est praestantissimus, et circa tale operatur, atque cum talia sunt, ipsum sensibile et id quod sentit, erit semper uoluptas: si est quod agat, et quod patietur. Perficit autem operationem uoluptas non ut habitus, sed ut resultans quidam finis: perinde atque pulchritudo, in iis qui uigēt aetate. Atque quousque ipsum sensibile uel intelligibile, et id quod discernit uel contemplatur, tale sit, quale esse oportet, erit in operatione uoluptas. Nam cum sunt similia ipsum passiuum atque actiuum, et inter

inter sese modum habent eundem, idem semper natura fieri solet. Quando igitur nemo continue uoluptatem capit: aut defatigatur (omnia enim humana nequeunt continue operari) neque uoluptas igitur continue fit, sequitur enim operationem. Nonnulla autem res cum noua sunt delectant: sed postea non similiter: propter haec ipsa, primo nanque inuitatur mens, et circa illas operatur intente, quemadmodum operantur uisu qui inspicunt, deinde non fit talis ipsa operatio, sed neglectior, quapropter et uoluptas extenuatur, ac offuscat. Putauerit autem quispiam omnes ideo uoluptatem appetere, quia uiuere etiam omnes affectant. Vita uero quaedam est operatio, atque circa ea quilibet et is operatur, quae et maxime amat, ut musicus quidem auditu circa cantus: cupidus uero discendi, mente circa res contemplandas. Eodem modo et singulis ceterorum: uoluptas autem perficit operationes, et ipsum etiam uiuere quod appetunt, cum ratione igitur et uoluptatem affectant, perficit enim ipsum uiuere uniuscuiusque quod expetibile est. Querere uero utrum ob uoluptatem uiuere expetamus, an uoluptatem ob uitam: missum in praesentia faciamus. Coniuncta enim haec esse uidentur, et non suscipere separationem, nam et sine operatione uoluptas non fit: et omnem operationem perficit ipsa uoluptas.

Quod uoluptates inter se specie differant.

CAP. V.

Vnde et specie uoluptates differre uidentur. Nam ea quae sunt diuersa specie, a diuersis perfici putamus. Sic enim uidentur, et ea quae a natura, et ea quae ab arte conficiuntur, ut animalia arbores, pictura, sta-

ETHICORVM

tua, domus, uas, & similia: similiter igitur & operationes differentes specie, à differentibus specie perficiuntur. operationes autem mentis, ab operationibus sensus, & hæc rursus inter sese differunt specie. igitur & uoluptates, quæ ipsas perficiunt. Hoc autem & ex eo patet: quia unaquæque uoluptas est ei propria operationi, quam perficit. propria enim uoluptas auget operationem. Qui nanque cum uoluptate operantur, singula magis discernunt, atque exactius comprehendunt: uelut geometræ sunt qui geometrica gaudent contemplatione, magisque intelligunt singula. Similiter & qui musicam amant, & qui ædium extruendarum delectantur arte, ceterorum singuli omnes in opere proficiunt proprio: hoc ipso se oblectantes. uoluptates igitur augent operationes, at ea quæ augent, propria sunt, quæ uerò diuersis specie propria sunt, & ipsa diuersa specie sunt.

Præterea magis hoc ex eo uidebitur ita esse: quia uoluptates quæ à diuersis sunt, impedimento sunt operationibus. Qui nanque fistulis delectantur, neque ut mentem sermonibus adhibere, si quempiam audierint modulantem, magis modulandi gaudentes arte, quam operatione præsentis: uoluptas igitur ea quæ à modulandi facultate prodit, operationem quæ est circa sermones, corrumpit. hoc idem & in cæteris euenire usu uidetur: cum circa duo simul quispiam operatur. Operatio namque iucundior alteram excludit. & si multum uoluptate præ-

Bellaria veteres dixere tam instrumenta bellica, quam omne genus se-

cellat, magis extrudit: atque adeo ut neque operetur per illam. Quocirca cum uehementer aliqua re gaudemus, non multo aliud agimus, & alia facimus, cum parum nobis alia placent. ut & in spectaculis, qui bellaria edunt, tum id maxime faciunt, cum uiles sunt qui contendunt. Cum igitur

LIBER X.

231

tur propria quedam uoluptas exactas operationes reddat, et diuturniores, ac meliores efficiat, alienæ uerò extenuent, atque corrumpant: constat ipsas inter sese uehementer distare. Alienæ namque uoluptates id ferè quod proprii dolores efficiunt. Etenim proprii dolores operationes ipsas corrumpunt: ut si huic scribere, illi rationem subducere iniucundum est atque molestum: hic non scribit: ille rationem non subducit: quippe cum dolor afferat operationem. circa igitur operationes contrarium à propriis uoluptatibus & doloribus accidit. atque uoluptates, doloresue proprii sunt, qui in operatione per seipsam fiunt. Alienas uerò uoluptates dicimus, eo quod simile quiddam, ipsi dolores efficiunt: corrumpunt enim, etsi non similiter, operationes. Cum autem operationes probitate differant atque improbitate, et aliæ quidam sint expetendæ, aliæ uerò fugiendæ, & aliæ neutre: similiter sese habent & uoluptates. nam unicuique operationi est propria quedam uoluptas, quæ igitur studiosæ propria est, ea & proba: quæ uerò praua, ea est improba. Etenim & cupiditates honestarum quidam laudabiles sunt: turpium uerò uituperabiles. Magis autem propriæ sunt operationibus uoluptates quæ sunt in ipsis, quam ipsæ cupiditates. hæc namque sciuntur sunt, & temporibus, & natura. illæ uerò propinquæ sunt operationibus: atque adeo indistinctæ, ut contentio sit, si idem sit operatio & uoluptas. non tam ipsa uoluptas mentis, esse uidetur operatio, neque sensus. est enim absurdum: sed quia non separatur, idem quibusdam uidetur. Ut igitur operationes sunt diuersæ, sic & uoluptates. differt autem uisus à tactu puritate: & auditus, ac odoratus à gustu. Similiter igitur & uoluptates differunt. & ab his item ea quæ sunt mentis. & hæc rursus differentiam inter sese

suscipiunt. Videtur autem unicuique animalium et propria quadam esse uoluptas: sicut et opus est enim ea quae comitatur operationem. In singulis etiam intuenti id ita esse uidebitur. alia namque uoluptas est equi, alia canis, alia hominis. quemadmodum et Heraclitus dicit, asinum stramina magis optare quam aurum. asinis enim pabulum auro iucundius est. Voluptates igitur earum quae sunt diuersorum specie, differunt specie. eas uero quae sunt eorundem, consentaneum est rationi diuersas non esse. In hominibus autem non mediocriter discrepant. Eadem enim alios dolore afficiunt: alios delectant: et aliis quidem molesta sunt, odiosaque habentur: aliis uero iucunda, ac amabilia sunt. hoc et in dulcibus accidit. non enim eadem dulcia febricitanti atque sano uidentur, neque calidum idem infirmo, atque optimam habitudinem habenti uidetur. Similiter et in aliis accidit. In omnibus autem talibus id esse tale uidetur, quod studioso uidetur: quod si hoc recte dicitur, quemadmodum et uidetur, et est, atque uirtus, et bonus hoc ipso quo talis est, omnium est mensura: erunt et uoluptates perfectae quae huic uidentur, et iucunda quibus gaudet ipse. Atque non mirum est si ea quae huic molesta sunt, alicui uideantur esse iucunda. multa namque corruptela deprauationesque hominum fiunt, iucunda autem non sunt, sed his, et ita dispositis. Eas igitur quae sunt sine controversia turpes, constat non esse dicendum uoluptates esse, nisi corruptis. earum uero quae probae uidentur esse, quale autem quam dicendum est hominis esse, an ex operationibus constat: has enim ipse uoluptates sequuntur. Siue igitur una sit, siue plures operationes perfecti uiri, atque beati: earum uoluptates, quae has perficiunt, propriae dicenda sunt hominis uoluptates, ceterae uero secundum, et per partem: quemadmodum et operationes.

De Fe

De Felicitate.

CAP. VI.

Delectis autem iis quae ad ipsas uirtutes ac amicitias, uoluptatesque pertinent, de felicitate figura dicere restat. quippe cum finem humanarum rerum ipsam esse ponamus. Si igitur ea quae prius dicta sunt repetierimus, oratione sane fecerimus breuior. Diximus itaque felicitatem habitum non esse. inesset enim dormienti per uitam, plantarum uita uiuenti, et in calamitatibus maximis constituto. quod si haec non placent, sed ponendum est potius ipsam operationem esse quandam (ut prius dictum est) et operationum aliae sunt necessariae et ob alia, aliae per seipsas sunt expetibiles, perspicuum est felicitatem earum aliquam operationem esse, quae sunt per se et non ob aliud expetendae. felicitas enim nullius indiget rei: sed est ex sese sufficiens. Operationes autem earum per se sunt expetibiles, a quibus nihil praeter operationem quaeritur. Tales uero uidentur esse actus illi qui a uirtute proficiuntur. honesta namque studiosaque agere, ex iis est quae per se expetuntur. et item ludorum illi qui sunt iucundi. non enim ob alia ipsos expetunt, damna namque potius ex ipsis quam commoda suscipiunt, et corpus et patrimonium negligentes. confugiunt autem ad talia oblectamenta et plerique eorum qui beati esse dicuntur. Quapropter apud tyrannos in pretio habentur illi qui in talibus oblectamentis sunt dextri. in iis enim seipsos praebent iucundos quae illi afficiunt: indigent autem talibus. Videntur igitur haec ad felicitatem pertinere: propterea quod hisce uacant homines illi qui sunt in potestatibus constituti. At nullum fortasse si gnium tales sunt homines. nam nec uirtus in potestatibus, nec intellectus consistit: a quibus operationes studiose proficiuntur. Nec si illi cum sinceram, liberalemque

P 5

uolu

uoluptatem non degustarint, ad corporis confugiunt uoluptates, propterea putandum est has magis expetibiles esse. Et pueri enim quæ apud seipsos in pretio sunt, præstabilißima esse putant, consentaneum igitur est rationi, ut pueris et uiris diuersa, pretiosa esse uidentur, sic et prauis et studiosis uideri. Vt igitur sæpe dictum est, et pretiosa et iucunda sunt ea, quæ studio uiro talia sunt. unicuique autem ea est operatio maxime expetibilis, quæ ab habitu proprio prodit. et studio igitur ea quæ proficiscitur à uirtute, felicitas ergo non in lusione, iocône consistit. Item absurdum foret, humanum finem iocum esse, et negotia multa molestiæ sue per totam uitam causa iucundi suscipere. Cuncta enim ferè præter felicitatē, alterius expetimus gratia. hæc enim est finis. Studere autem et laborare gratia ioci, stultum profectò, nimisq; puerile esse uidetur. iocari uerò ut studeas, secundū sententiā Anacharsidis, rectè sese habere uidetur. Iocus enim requieti similis est, atq; cum continuè nequeant homines laborare, indigent requiete. Non est igitur ipsa requies finis, sit enim gratia operationis. At uerò uita felix in uirtute uidetur consistere: hæc uerò uita cum studio est et in seriis, sed non in ioco consistit. Atq; ea quæ studiosa sunt, seriæque, præstabiliora ridiculis et iis quæ ioco fiunt.

Et operationē semper melioris et partis et hominis studiosam magis dicimus esse, melioris uerò præstabilior est, et ad felicitatē iam magis attinens. Frui præterea quibus, et mancipium uoluptatibus corporis, non minus quam optimus homo potest, at felicitatē nemo mancipio tribuet, nisi et uita tribuerit studiosam. Felicitas enim non in talibus consistit modis uiuendi, sed in operationibus quæ à uirtute proficiscuntur, ut prius etiā diximus.

De feli

De felicitate contemplatiua. CAP. VII.

Quod si felicitas operatio est per uirtutem, consentaneum est rationi, per eam esse, quæ est præstabilißima. hæc autem eius fuerit, quod est optimum. Siue igitur mens sit hoc, siue aliquid aliud, quod quidem natura dominari uidetur, ac imperare, et animaduersionem habere de honestis, diuinisq; rebus, aut quia diuinum et ipsum est, aut quod eorum quæ sunt in nobis, est diuinissimum: huius operatio per uirtutem propriam, ipsa felicitas fuerit, beatitudoq; perfecta. Dictum est autem ipsam esse contemplatiuam. Atq; consentaneum hoc et antea dictis, et ueritati uidebitur esse. hæc enim operatio præstabilißima est: quippe cum et mens sit eorum quæ in nobis insunt, præstabilißimum, et ea circa quæ mens uersatur, cognoscibilem præstabilißima sint. Est præterea continua maxime. Nam contemplari magis continuè, quam agere quoduis possumus. Arbitramur præterea felicitati uoluptatem admistam esse oportere: iucundissima autem operationum uirtutum, est ea haud dubiè quæ per sapientiam prodit. Itaq; philosophia mirabiles tum puritate, tum firmitate uoluptates habere uidetur, atq; consentaneum est rationi, scientibus quam quærentibus, oblectamentum ipsum iucundius esse. Ipsa quoq; sufficientia, maxime fuerit in contemplatiua. Nam et sapiens, et iustus, et cæteris rebus iis indigent quæ necessariae sunt ad uitam, sed si satis his talia adsunt, iustus quidem eorum indiget ad quos et cum quibus egerit iustè, et temperans item, ac fortis, et singuli cæterorum, at sapiens si solus etiam sit, contemplari potest, et quò sapientior est, eò magis potest: melius autem fortasse si habeat, adiutores, attamen sufficientissimus est ipse. Præterea propter

pter seipsam amari sola uidetur. Nihil enim ab ipsa fit præter hoc contemplatū inquam esse. at cum agimus præter ipsam actionem: aut plus aliquid aut minus assequimur. Videtur etiam in otio felicitas ipsa consistere.

Negotia namq; suscipimus, ut otium habeamus, & belalium gerimus, ut in pace degamus. Operationes igitur actiuarum uirtutum, ciuilibus aut bellicis in rebus uersantur: actiones autem quæ in his uersantur, negotiose esse uidentur, atq; bellicæ quidem & omnino nemo namq; bellum expetit gerere, gerendi gratia belli, neque bellum ob bellum parat. uidebitur enim crudelis quidam atque

sanguinolentus, nō pro sanguine aspersio hic, sed pro crudeli, & sanguinis humani appetente.

sanguinolentus penitus esse, si faciat amicos hostes, ut pugnae, cædēsq; fiant. At & ipsius ciuilis, negotiosa est, & præter ipsam administrationem, potestates comparantis atq; honores, aut felicitatem sibi ipsi, & ciuibus. quæ quidem diuersa est à ciuili, & quam querimus ut diuersam. Si igitur ciuiles quidem & bellicæ actiones cæteris actibus qui à uirtutibus proficiscuntur pulchritudine, magnitudinēq; præcellunt: hæ uerò negotiosæ sunt, atq; aliquem finem affectant, & non propter seipsas sunt expetibiles: mentis autem operatio & studio antecellere uideatur, cum contemplatiua sit, et præter seipsam nullum assequi penitus finem, habereq; uoluptatem propriam, quæ quidem operationem ipsam exauget. sufficientia in super, otium, defatigationis uacuitas, & humana, et quæcunq; alia uiro tribuuntur beato, per hanc operationem illi inesse uidentur: perfecta felicitas hominis fuerit hæc profectò, sumpta longitudine uitæ perfecta. Nihil enim felicitatis est imperfectum. Talis autem uita superat hominis naturam. Non enim hoc ipso quo homo est, ita uiuet: sed quo est quid in ipso diuinum. Quantū igitur hoc ab

ab ipso composito differt: tantum & huius operatio distat ab ea quæ à uirtute alia proficiscitur. Quod si mens, diuinum ad ipsum hominem est, & uita quæ ab hac manat, diuina est respectu ipsius uitæ humanæ. Oportet autem non quemadmodum monēt quidem humana nos sapere cum simus homines, aut mortalia cum simus mortales, sed quoad fieri potest immortales nos ipsos facere, cunctaq; efficere, ut ea uita uiuamus quæ ab eo manat, quod est eorum quæ in nobis insunt, præstabiliissimum. Nam tametsi parum est mole, ui tamen & pretio multum omnibus antecellit. Videbitur autem & unusquisq; hoc esse, si quidem principium est & melius. Absurdum igitur esset, si non suam, sed alicuius alterius expeteret uitam. Id insuper quod dictum est antea, & nunc etiam accommodabitur. Quod est enim natura unicuiq; proprium, id optimum unicuiq; & iucundissimum est. Et homini igitur ea uita quæ ab ipsa proficiscitur mente, siquidem maxime hoc est homo. hæc ergo est & felicissima uita.

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis.

CAP. VIII.

Secundo autem est ea uita quæ à uirtute alia manat. Operationes enim quæ ab hac prodeunt, humanæ sunt. nā iusta et fortia, et cætera quæ à uirtutibus proficiscuntur: inter nos ipsos agimus, in commerciis, & necessitatibus atq; actibus communibus, et item affectibus, unicuiq; seruantes decorum. hæc autem omnia constat esse humana. Nonnulla & à corpore prouenire uidentur: & multum uirtus morum cum affectibus uidetur esse coniuncta. Coniuncta est etiam & prudentia moris uirtuti, & hæc prudentiæ: si principia quidem prudentiæ à uirtutibus ipsis emergat: rectum uerò moris uirtutum à prudentia manat.

manat. cum autē hae sese sic habeāt, ut a se mutuo pēdeāt,
sintq; cōiuncta affectibus, circa ipsum compositū fuerit.
at compositi uirtutes humanae sunt, quare et ea uita quae
ab ipsis proficiscitur, & felicitas humana est. Mentis au-
tem est separata, atq; tantū de ipsa sit dictum. exactē nā-
que dicere proposito maius est. Videbitur autem et exter-
na affluentia per parū, aut minus indigere quā moralis.
opus est enim utrisq; necessariis rebus. Atq; sit aequē: quā
quam circa corpus & res tales, ciuilis homo magis ela-
borat, parua enim differentia fuerit. in operationibus au-
tem non mediocriter different. Etenim liberali quidē ad
liberalitatis operationes exercendas: & iusto ad retribu-
tiones pecuniae opus erit. Voluntates enim non sunt ma-
nifestae. Simulant autem et qui non sunt iusti, agere ius-
tū uelle. Forti autem opus est potentia, si agit aliquid
eorum quae a uirtute proficiscuntur. & potestate etiam
temperanti. quo namq; modo aut hic, aut ceterorū quis-
quam manifestus erit? Queritur autē utrum magis pro-
priū sit uirtutis, utrū electio, an ipsi actus? quippe cum
in utrisq; uirtus cōsistat, atq; cōstat in utrisq; perfectum
ipsum cōsistere. At actus autem multis indiget, & quō
maiores, pulchriorēq; sunt, eō pluribus indiget. At con-
templanti nullis huiusmodi rebus ad operationē est o-
pus. quin & impedimēto ferē sunt ad contemplationem.
Sed hoc ipso quo homo est, atq; cum pluribus uiuit, expe-
tit ea agere quae a uirtute proficiscuntur. indigebit igitur
talibus ad ea agenda quae ad hominē spectant. Atq; se-
licitatem perfectam cōtemplatiuam quandā operationē
esse, hinc quoque fuerit manifestum. Deos enim maximē
beatos esse putamus, atque felices. at quosnam actus tri-
buere illis oportet, iustosne? An ridiculi uidebuntur, si
commu-

commutent, & deposita reddant, & huiusmodi cetera
agant? At fortēne propterea quod formidolosae res su-
stinent, periculāq; subeunt honestatis ipsius causa? An li-
berales: at cum. an dabunt? Absurdum est in super si nu-
mos etiā habeant, aut aliquid tale. An temperantes: at
quidnam fuerint? An laus sit importuna si prauas Dij cu-
piditates non habere dicantur? ita per omnia discurrenti
cuncta, quae sunt circa actus: parua quaedam & non di-
gna Diis immortalibus sanē uidentur. At uerō uiuere
ipsos uniuersi putāt, quare & operari. Non enim opor-
tet illos (ut Endymionem aiunt) dormire. Viuenti igitur
ei, cui actio & multo magis effectio nō tribuitur, quid-
nam aliud prāter contemplationem restat? Quare Dei
operatio precellens beatitudine, cōtemplatiua sine con-
trouersia fuerit. & humanarum igitur operationum ea
homo est summē felix: quae illi maximē est cognata. Si-
gnum est huius & animalia cetera felicitatis expertia miret. Hinc
esse, tali penitus operatione priuata. Nam Diis quidem
tota est uita beata, talem habentibus operationem: homi-
nibus autem, quo ad ipsos talis operationis quaedā inest
similitudo. At animalium ceterorum nullum prorsus est
felix. quippe cum nulla ex parte particeps sit contempla-
tionis. Quousq; igitur contemplatio sese extendit, eousq;
sese extendit & felicitas ipsa: & quibus contemplatio
magis inest, iis & felicitas magis inest, non per accidens
quidem, sed per ipsam utiq; contemplationem. haec enim
per seipsam est pretiosa. Quare felicitas contempla-
tio fuerit quaedam. Est autem opus huic & prospe-
ritate externa cum sit homo. Natura namq; ipsa non est
ad contemplandum sufficiens, sed & corpus sanum esse
oportet, & alimenta, reliquūq; sanulatum adesse. Non
tamen

Poeta fabu-
lantur Endy-
mionem bene-
ficio Luna, a
qua adamaba-
tur, impetra-
se, ut immorta-
lis & senij ex-
pers perpetuū
somnia dor-
mire, in so-
mnolentos, ac
desides.

240
tamen putandum est multis ac magnis ei opus fore, qui siturus est felix: si fieri non potest, ut sit beatus sine bonis externis. Neque enim sufficientia, neque iudicium, neque actus in exuperatione consistit, sed fieri potest, ut et non principes terræ ac maris agant honesta: etenim à mediocribus facultatibus potest quispiam agere per uirtutem. Atque id clare cernere licet, priuati namque non minus agere uidentur res bonas, quam qui sunt in potestatibus constituti, imò etiam magis. Satis autem est tot facultates habere, erit enim eius uita felix, qui per ipsam operatur uirtutem. Solon etiam bene fortasse de felicibus sensuit: qui quidem eos esse felices dixit, qui mediocriter res habuerunt externas, et pulcherrimas res (ut putabat) egere, molestæque uiuere. Fieri enim potest ut mediocriter possidentes, agant ea quæ agere oportet. Videtur autem et Anaxagoras, non locupletem, neque potentem felicem ipsum existimasse: cum dixit se non mirari, si absurdus quidē multitudinē uideatur. hæc enim res sentiens solum externas his iudicare tantummodo solet. Consentaneæ igitur nostris sententiis et sapientum opiniones esse uidentur, at enim habent quidem et talia quandā fidem. Veritas tamen in iis quæ in actionem ueniunt ex operibus iudicatur, et uita. In his enim præcipuè certitudo ueritatis consistit. considerare enim oportet ea quæ antea dicta sunt ad opera referentes, et uitæ: et si consona sunt operibus, acceptanda sunt: sin uerò discrepat, uerba sunt tantum putanda. At uerò qui mente operatur, et eam colit, disponitur optimè, is et amicissimus Diis immortalibus esse uidetur. Nam si Diij curam humanarum rerum (ut existimatur) aliquam habent: rationi sanè consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum, maximeque

Is Anaxagoras ut liberrus philosophare - tur omnes opes abiecit: quod alij complures fecisse leguntur.

mèque sibi cognatum, hoc autem fuerit ipsa mens. et in eos qui maxime hoc amant atque honorant, beneficia uicissim conferre, tanquam curam iis quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes, et recte, beneque agentes. at constat hæc omnia maxime sapienti inesse. amicissimus igitur sapiens ipse diis immortalibus est. eundem autem conueniens est, et felicissimum esse. Quare sapiens hoc quoque modo, maxime fuerit felix.

Peroratio operis.

C A P. I X.

A Tenim si de his, atque uirtutibus et insuper de amicitiis, uoluptatibusque satis figura diximus, estne putandum nostrum propositum iam finem habere: An quemadmodum dicitur, non est in hoc rebus agendis finis, perperxisse, cognouisseque singulas, sed potius agere. Nec de uirtute scire sat est, sed enitendum est ipsam habere, ac uti: uel si quo alio modo boni efficiamur. Si igitur uerba sufficerent ad faciendos homines bonos, multas iure mercedes secundum Theognidem, atque magnas afferrent: et comparare ea oporteret. Nunc uerò iuuenes quidem liberos hortari, ac prouocare, morumque idoneum ad obtemperandum educatione bona iam factum ingenium, ueræque honestatis amatorem facere posse uidentur, uulgus autem ad probitatem incitare non posse. Non enim sunt tales, ut ob dolorem obtemperant, sed ob metum. nec ut à prauis ob turpitudinem abstineant rebus, sed ob poenam.

Nam quia affectibus uiuunt, persequuntur quidem proprias uoluptates, et ea quæ illas efficiunt, fugiunt autem dolores oppositos, honestatis autem uoluptatisque ueræ nullam prorsus habent animaduersionem. quippe

cum

cum eas non degustarint. Tales igitur quoniam uerba traducere, moderariq; possent. Fieri enim non potest, aut non facile fit, ut ea uerbis mutentur, ac extrudantur, quae

Horatianum
Oderunt peccare boni, uirtutis amore: oderunt peccare mali, formidinis poena.

Iuxta illud impressa sunt moribus, temporeque diuturno retenta. Amabile autem est fortasse, si cum omnia essent quibus boni fieri uidemur, participes uirtutis efficiamur. Fieri uero bonos alij natura, alij consuetudine, alij doctrina possunt. Natura igitur (ut constat) non in nostra est potestas, sed inest iis hominibus per causam quandam diuinam, qui uere sunt fortunati. Verba autem praeeptionis uae non in omnibus uires habent, sed opus est auditoris animum antea moribus esse cultum, ad recte gaudendum, ac ad horrendum, perinde atq; terram quae semina sit nutritura. Qui namq; uiuit cum perturbatione, non audiet ea uerba quae dehortantur, neq; intelliget. is uero qui ita dispositus est, qui fieri potest ut dissuadenti obtemperet. Omnino autem non uerbis ipsa perturbatio, sed uicedere uidetur: mores igitur praecedant aliquo modo uirtuti familiares oportet, amantes bonum, atq; abhorrentes a turpi. Difficile autem est, ut ab adolescentia recte quis ad uirtutem instituatur non sub talibus legibus educatus. Modeste namq; uiuere, continenteq; plerisq; hominum, praesertim et inuenibus non est iucundum. Quapropter educationem, atq; officia a legibus instituta esse oportet. Non enim dolorem afferent si fuerint consueti. Fortasse autem non sufficit, dum sunt adolescentes, ream educationem et curam esse adeptos, sed cum oporteat uiros quoq; factos ipsa agere, ac assuescere, et in his, et omnino omni in uita legibus est opus, multitudo enim necessitati potius quam rationi, et poenis quam honestati paret. Idcirco sunt qui legumlatores oportere censent

censent ad uirtutem inuitare, ac prouocare honestatis gratia, propterea quod ij qui probi sunt, ob consuetudinem praecipue obtemperabunt: aduersus autem inobedientes et hebetiores ingenio castigationes poenasq; instituere. At eos qui curari, ac emendari nequeunt, extrudere atque exterminare, probum enim hominem, et ad honestatem uiuentem, rationi obtemperaturum inquit esse: improbum uero uoluptatem affectantem, dolore afficiendum esse, perinde atq; iumentum. Quapropter et eos dolores afferri oportere dicunt, qui maxime concupitis uoluptatibus aduersantur. Quod si eum qui bonus futurus sit bene educatum (ut dictum est) ac moribus bonis assuefactum esse oportet, deinde bonis in exercitiis uiuere, et neq; inuitum, neq; sponte res agere prauas, haec autem fuerint si mente aliqua, rectoq; ordine uires habente uiuatur. Igitur patris quidem praeeptio, uires non habet, neq; necessitatem, neque ullius omnino unius uiri, nisi sit rex, aut aliquis talis. Lex autem uim habet cogentem, quae quidem est sermo ab aliqua prudentia, atq; mente profectus. Et hominum quidam eos odisse solent, qui appetitionibus suis aduersantur, etsi recte id ipsum faciunt. Lex autem non est eis molesta, probitatem iubens. In sola autem Lacedaemoniorum ciuitate cum aliis paucis curam adhibuisse in educatione, atq; officiis legislator uidetur: in pluribus autem ciuitatibus tales res sunt neglectae. Et ita unusquisq; uiuit ut sibi placet ritu Cycloppum filios regens, atque uxorem. Praestabilissimum igitur est diligentiam rectamq; curam adhibere communem, idq; ipsum facere posse. Quod si negligitur publice, ad unumquemq; attinere uidebitur filios suos atq; amicos ad uirtutem dirigere, uel saltem uelle dirigere, atque

Cyclopes illi in nihil agendo uita beatam statuebant: iterum optabant fruges sine fotione ferentes leges, ac iura ignorabant, non

mini parebāt, maximē id ipsum posse uidebitur, ex dictis idoneus ad le-
 ges ferendas factus. Publicas igitur diligentias, atque cu-
 ras per leges fieri constat, bonas autem, per studiosas.
 Nec interesse quicquam uidetur, scripte sint, an non scri-
 ptæ, unus an plures per illas instituantur, ut in musica,
 exercitandique facultate, & eruditionibus cæteris hoc
 nihil refert. Nam ut in ciuitatibus leges, ac mores: sic &
 in domibus possunt paterni sermones ac mores, quinetiam
 magis ob cognitionem, beneficiâque collata. sunt enim
 ipsi filij iam pridem affectione deuincti, & facile obtem-
 perantes natura. Differunt insuper & instituta priuata
 à publicis, pèrinde atque in medicina, uniuersaliter enim
 febricitanti confert inedia, & quies, at alicui forsitan
 non conducit. Magister quoque ludi non omnibus fortas-
 se pugilibus eandem pugnam imponit. Singula autem ma-
 gis exactè fieri uidebuntur adhibita cura, diligentiaque
 priuata. magis enim id adipiscitur unusquisque quod
 congruum est. Atque optimè quidem in singulis curam
 ac diligentiam adhibuerit & medicus & ludi magister,
 & quiuis alius qui hoc uniuersale scit, omnibus inquam
 aut talibus hoc esse accommodatum. Scientiæ enim, com-
 muns ipsius esse dicuntur & sunt. Nihil tamen forsitan
 obstat, quin & is qui scientiæ quidem est expertus, exa-
 ctè autem ea perspexit experientia quæ in unoquoque
 accidunt, rectam in uno aliquo diligentiam adhibeat, at-
 que curam, quemadmodum & quidam optimi sibiipsis
 esse medici uidentur, qui tamen nulli alij possunt opus as-
 ferre. Verum non minus forsitan oportere uidebitur eum
 qui uult artifex, & contemplator euadere, ad uniuersa-
 le pergere, atq; illud (ut fieri potest) cognoscere. dictū
 est enim scientias circa hoc ipsum uersari. Fortasse au-
 tem

tem & is qui uult sua cura diligentiaue meliores face-
 re siue multos, siue paucos, enitatur oportet, ut ad serena-
 das leges aptus euadat, si boni legibus fieri possumus. Non
 est enim cuiusuis quemuis rectè disponere, sed si alicuius
 est, scientis est. ut in medicina fit, & in cæteris faculta-
 tibus, quarum est aliqua cura, atque prudentia. Hæc
 cum ita sint, considerare post hoc oportet, undenam, &
 quomodo quispiam legumlator euaserit. An ab iis qui
 rempublicam gerunt, quemadmodum & in facultatibus
 cæteris fieri solet? Nam pars ciuilis esse uidetur ipsa se-
 rendarum legum facultas, an non similiter in ciuili &
 cæteris in facultatibus fieri, scientis que uidetur? Nam
 in cæteris quidem idem tradere facultates, & per ipsas
 operari uidetur, ut medici, atque pictores. Res autem ci-
 uiles docere quidem pollicentur ipsi sophistæ, nemo au-
 tem ipsorum agit. Sed ij qui rempublicam gerunt: qui
 quidem potentia quadam id agere, et experientia potius
 quàm mente uidetur. Neque enim scribere de talibus, ne-
 que dicere uidentur: quod tamen præclarius forsitan es-
 set, quàm iudiciales orationes, uel deliberatiuas compo-
 nere. Neque filios suos aut amicorum ullos idoneos ad
 gubernandum rempublicam effecisse. Erat autem consen-
 taneum rationi si possent. neque enim melius quicquam
 ciuitatibus reliquissent: neque sibiipsis, aut charissimis
 aliud magis optassent, quàm talia posse. Non tamen pa-
 rum experientia conferre uidetur. non enim fierent per
 ciuilem consuetudinem ad gubernandum rempublicam
 aptiores. Quapropter iis qui de re ciuili cupiunt scire,
 experientia insuper opus esse uidetur. Sophistarū autem
 ij qui facultatem hanc profitentur, longe abesse à traden-
 da ipsa uidentur, neque enim quale quid est: neque circa
 que

quæ uersatur omnino sciunt. Non enim ipsam & orato-
riam facultatem idem, neque inferiorem ponerent, con-
gregatis iis legibus quæ sunt probate. Fieri enim posse
dicitur, ut optimè deligantur, pròinde quasi delectio non
esset sagacitatis, & iudicare rectè non esset maximum, ut
in musicis. Qui nanque sunt in singulis experti, rectè ope-
ra indicat, & quibus, aut quomodo perficiuntur, & quæ
sunt his consona, comprehendunt. Inexpertis autè satis
est, si nō lateat ipsos bene aut malè factū sit opus, ut in pi-
ctura. Leges autè operibus ciuilibus similes sunt. Quo-
nam igitur pacto quispiam ex his legum fuerit lator:
aut eas quæ sunt optimè iudicauerit? Neque enim medi-
ci uidentur ex libris fieri, & tamen dicere conantur non
solum curationes, sed etiam egrotantes curari posse,
& ut curare oportet, habitu uniuscuiusque distincto.
hæc autem expertis quidem utilia, iis uero qui scientia
carent, inutilia esse uidentur. Et legum igitur forsitan,
& rerum publicarum congregationes, iis quidem qui
prospicere, atque discernere possunt quidnam rectè sese
habet, uel contrā, aut quæ quibus accommodantur, uti-
les esse possunt: sed ij qui sine habitu talia tractant: res-
ctè quidem iudicare non possunt, nisi fortuito, magis au-
tem ad ea comprehendenda fortasse fuerint apti. Cū
igitur nostri maiores ea quæ ad facultatem ferendarum
legum periment sine perscrutatione reliquerunt, nos i-
psos illa fortasse præstat considerare, & omnino de re
publica pertractare oportet: ut quoad fieri potest, ea
philosophia perficiatur, quæ circa res humanas uer-
satur. Primum itaque si quid rectè sit à maioribus di-
ctum, id enitatur recensere, deinde ex congregatis re-
bus publicis considerare, quænam ciuitates & rerum publi-

publicarum singulas euertunt, atque conseruant. &
quas ob causas aliæ rectè gubernantur, aliæ contrā.
His enim perspectis, magis fortasse perceperimus
quænam sit respublica optimā: & quo-
modo unaquæque disposita: quibusue
legibus utens, ac moribus bene
fuerit constituta. Dica-
mus igitur hinc
initio sum-
pto.

F I N I S.

Q 4

LEONARDI

ARETINI DIALOGVS

DE MORIBVS AD GALEO-

tum amicum, dialogo paruorum mo-

raliū Aristotelis ad Eudemium

amicum suum respondens,

paucis ex posteriori-

bus à Leonardo

adiectis.

*

L. LEONARDVS, M. MARCELLINVS.

INTERLOCVTORES.

I ut uiuendi, Galeote, sic etiam bene uiuendi cura nobis esset, infinitos penè labores (quibus stultitia aestuat humana) tanquam superfluos, & insanos, fugiendos, omittendosque longe putaremus.

Nunc autem omnis noster error ab eo manat, quòd sine proposito fine uiuimus: & uelut in tenebris cæcutientes, non tam per callem aliquem prospectum & certum, quam per oblatam nobis semitam fortuito ambulamus: ut sepe quò nostri ferant gressus, ne ipsi quidem sciamus edicere. Itaq; & conatus sepe nos pœnitent nostri, & sequentes pariter, affecutiq; torquemur. nihil solidum nanciscentes, in quo stulta hominum appetitio conquiescat. Est enim ueri boni à natura nobis ingenerata cupiditas. Verum confusa illa quidem, atq; incerta, fallaci-
búsq; opinionibus tanquam tenebris quibusdam obdu-

ctâ,

ctâ, quibus occæcati, atq; decepti, per deuia aberramus.

Sed aduersus hanc humani generis cæcitatem & tenebras, opem à philosophia petendum est. quæ si fortè nos dignata, lumen suum admouerit, hanc omnem (quæ nos turbat) caliginem dissipabit, uerumq; uiuendi uiam à fallaci discernet. Equidem memini primis ab annis studiosum te philosophiæ fuisse, uerum illius quæ ad naturæ pertinet indagationem: quæ etsi sublimis atq; excellens, tamen minus habet utilitatis ad uitam, quam ista quæ ad mores hominum uirtutesq; descendit, nisi fortè instructior erit ab bene uiuendum, qui pruinæ & niuis, & iridis colores, quemadmodum fiant didicerit, nihil amplius utilitatis habet, quam si illa nūquam didicisset: aut emendatior erit eius uita, cui aues & pisces noti sunt, quam si omnino essent incogniti. Similia his sunt cætera quæ in illa traduntur. Habent enim splendorem cognitionis eximium, uite autem utilitatem non habent. At uerò hæc altera philosophia, tota (ut ita dixerim) de re nostra est.

Itaq; qui huius cognitione omissa, philosophiæ intendunt, ij alienum quodam modo negotium agere uidentur, suum omittere. Ergo igitur, Galeote, uehementer quidem te ad hæc studia reuoco. Quid enim pulchrius nobili uiro, & uirtutum ab ipsa natura amatori, & intelligenti rationeq; præstanti, quam ea discere per quæ ad casum uiuere desistat suas ipse uias, actusq; discernat?

Sed utrum ista cohortatione contenti, non ultra scribemus, uel quasi persuaso iam tibi addemus aliquid introductionis causa, hoc ego potius esse reor. Neq; enim inuitantis est tepide agere, sed rem ipsam ad quam inuitat, ultro offerre. Referam igitur tibi sermonem habitum à me nuper cum Marcellino familiari meo. Nam cum ille

Galeotus.

Marcellinus.

Q 5

domum

Eudemius. Tria sunt enim (ut audiuisse te credo) huius philosophi uolumina de moribus scripta. Vnum, ad hunc quem modò dixi, Alterum, ad Nicomachum filium. Tertium, quod inscribitur Magnorum moralium. etsi omnium eadem uis est: tamen alibi enodati, alibi remissi, res ipsæ tractantur. Recte, inquit, etenim opportunè facta à te huiusce rei mentio est. Aueo enim iam pridem quis sit huius discipline progressus, & quasi uiam cognoscere, nec antehac data mihi saccultas est, à te de hoc ipso, arbitrato meo percunctandi.

M Nunc uerò quia (ut uideo) otiosus es, ostende quæso, L hæc de moribus disciplina quid nobis pollicetur. Quid merogast inquam, ac potius ipse tu, uel nostrorum uel M Græcorum, à quibus ista traduntur, scripta lectitas. Græcè, inquit, nescio. Latina uerò ista nostratia (ut tibi uerum fatear) legentem me, conantemq; non admodum iuuant. Coniecto enim esse talia, ut institutum potius erudire, quam rudem instituere ab initio possim.

Tu qui Græco de fonte (ut ait Flaccus) hausisti, quæso mihi expone, hæc de moribus disciplina, quid eius scæstatoribus repromittat.

L Non munusculum (inquam) neq; lucellum, sed rem maximam, præstantissimamq; omnium, beatos facere homines, modò sibi ipsis non desint, sed agendo & operando, illius præcepta, iussuq; sequantur.

M Et quis non excitetur (inquit) tanta spe proposita? Ardeo, me Hercule iam nunc illius initiari sacris, quare

age

agedum, ede quid præcipit.

Longum (inquam) id quidem, & insigne est: caput tamen L ac summa omnium, ut bene uiuas. id uerò non de mensa, sed de mente sumitur. Sed quoniam te id cupere animaduerto, & adiuuari digna est hæc cupiditas tua, conemur tibi tale aliquid tradere, quale Græci Isagogicum appellant, id est, quasi introductionem, ad euentiam quandam huius discipline, quò paratior ad illam percipientem queas accedere, ac dicere quidem iam ordiar: tu uerò si quid inter dicendum ambigis, interpella.

P Rima igitur huius discipline consideratio mihi uideri solet, an quod sit extremum, & finis in rebus humanis, ad quem omnia quæ agimus, referri oporteat. Secunda, quid sit id extremum. Tertia, quibus rebus ad id perueniatur. His enim cognitis, & totius uite rationem (quemadmodum dirigenda sit) cognoscemus. Quæ enim ad actionum nostrarum uerum finem referuntur, eas & frugi & laudabiles dicimus: quæ uerò fallaci opinione aberrant, eas uituperamus atque propellimus. Ut autem de his iam dicere incipiam, conspicuum est, plures in rebus fines esse humanos, aliosque sub aliis contineri. finem autem appello, cuius gratia quid agimus: exemplo quoque hoc ipsum faciamus illustrius. Parat quis nauem nauigandi causa.

Nauigat autem quò pecunias acquirat: acquirere autem uult, quò opulentior fiat: hanc ipsam opulentiam alterius gratia cupit, uel honoris, uel potentie, uel ut nullius indigeat. His igitur uides tot esse fines quot sunt actus, aliosque subesse aliis. idem est in cæteris operationibus nostris. Semper enim nostra, de fine in finem

in finem graditur quidem, præceditque intentio. nec est
dubium quin superior semper finis pretiosior sit, cum
illius gratia inferiores appetantur. Illud præterea
constat, nos omnia quæ agimus, boni gratia agere. ex
quo fit, ut idem sit finis & bonum. Sed an cuncta al-
terius gratia uolumus, & necubi consistit appetitio no-
stra? an est aliquis extremus & ultimus finis, ad quem
cum tandem peruentum fuerit, appetitio conquiescit?
Fatendum est esse aliquam, ne si forte negemus, irrita &
stulta probetur cupiditas nostra, & in infinitum pro-
gressio, & multa perabsurda exinde sequantur. Id ergo
extremum, si modo est aliquod (quod esse planè con-
stendum est) necesse est esse tale, nulla ut externa illece-
bra, sed ipsum per se sua ui nos incendat, & rapiat in
cupiditatem sui, quod propter se expetatur semper, &
nunquam propter aliud, ad quod referantur omnia,
ipsum autem nusquam. Erit igitur hoc summus finis
& summum bonum. Nam finem & bonum idem esse
docuimus. Erit quoque idem, principium et causa. Inde
si quidem motus est, cum eius gratia, omnia omnes agant.
M Intelligere mihi uideor, inquit, ac probè tenere, quæ
L re ad alia (si tibi uidetur) progrediare. Age nunc
inquam, hic quid sit extremus finis uideamus. hoc e-
nim, secundo erat loco in questione propositum.
De nomine quidem (inquit Aristoteles) apud omnes
conuenit, felicitatem enim uulgo, eruditi quæ appel-
lant. Sed ipsa felicitas quid tandem sit, de eo sanè inter
se discrepant. nec idem uulgo, sapientesque tradide-
runt. at enim ne sapientes quidem. Nulla enim unquam
de re fuit inter philosophos tanta contentio. nam alij uo-
luptatem esse id extremum, & ultimum quod propter
se ipsum

se ipsum expetitur, & cuius gratia cætera agimus, assue-
rant. Esse quidem id insitum mentibus nostris, ut omnia
faciamus atque patiamur, quò postea in gaudio & laci-
tia, contenti & quieti uiuere possimus. Ea est autem
summa, & mera uoluptas. Ex quo fit ut principia uel
appetendi aliquid, uel fugiendi, a uoluptate, dolorisque;
proficisci uideantur. quare & ipsas quidem uirtutes cen-
sent ideo ab hominibus exerceri debere: quia effectrices
sunt plurimarum uoluptatum, contraque, cum delictorum
scelerumque, conscientia nos uexet & angat, tum inanes
cupiditates (quarum stultorum uita referta est omnis)
solicitent mentes, & quietas esse nequaquam permit-
tant. Itaque eum esse sapientis delectum aiunt, ut præter-
mittendis minoribus, sibi maiores comparet uoluptates:
& doloribus paruis suscipiendis, maiores grauioribusque;
repellat. In hac ferè sententia Eudoxus, & Aristippus,
& Epicurus fuisse, etsi eorum alius plus, alius minus
tribuerit corporeis uoluptatibus. His adiciendus est
Democritus, qui obscure quidem & uerbo penè inso-
lenti Euthymiam summum bonum esse dixit, quasi tran-
quillitatem quandam animi, omni molestia uacantis.
Alij uerò in usu uirtutis felicitatem posuere, atque ex
eo beatam constare uitam censent. Esse enim quoddam pro-
prium hominis opus, ad quod agendum natus sit. id au-
tem non esse uiuere: quia commune sit etiam plantis.
non sensum habere, quia commune sit & brutis, sed ui-
tam, & actus secundum rationem, quæ qui bene excellen-
tè utetur, id proprium opus ad quod agendum na-
tus sit, bene absoluat. Eumque bene uiuere ac bene age-
re, in eoque situm esse summum illud hominis (quod
querimus) bonum. In hac ferè opinione Aristot-
eles,

Eudoxus.
Aristippus.
Epicurus.
Democritus.

teles, & Theophrastus, et ceteri omnes Peripatetici fuerunt. Sed cum quaereretur, nunquid foret haec uita in potestate sapientis, id est an sibi si per uirtutem hanc praestare uitam bonus uir possit? multae difficultates suboriri uidebantur, fieri enim potest, ut sapiens & bonus uir, & omnibus uirtutibus instructus atque ornatus, in exilium, in orbitatem, in egestatem detrudatur, amissa patrimonium, ablato patrimonio, filiis, propinquisque necatis. praeterea ut in carcerem tyranni, ut in equuleum, ut in supplicia grauiora, & misera incidat. Hunc igitur quamquam uirtutibus abundantem, tamen beatum dicere tantis in malis quis potest? quod si ita est, nec uirtus ipsa satis uidetur ad beatam uiuendum. Ob haec ij, de quibus loquor, philosophi, tria bonorum genera distinxerunt, animi, corporis, externa. Felicitatem in bonis animi reponunt, quae sunt maxima ac praecipua bona. Corporis autem, & externa, adesse homini oportere aiunt, non ut illa ex sese beatam conficiant uitam: sed ne operationes uirtutis, in quibus beata uita consistit, impediuntur. Etenim suppliciiis, doloribusque affectum corpus, neque contemplari quicquam, nec agere permittit. & egestas, exiliumque impediunt multa, cum tanquam illis instrumenta desint ad agendum. Quid ergo miser erit sapiens in iis quae supra enumerauimus malis? Certè non miser. habitus enim uirtutis illum ab hac infami appellatione defendit, sed nec etiam beatum tantis in calamitatibus nuncupabo. Beata enim uita omnis optabilis est & plena gaudiorum. haec uero calamitosa, nequaquam optabilis, nec beata igitur. Haec Peripateticorum ferme est summo de bono, uitaque beata, sententia. Nec est dubium, quin, & si parum, tamen

tamen aliquid fortunae tribuatur. Itaque Zenon, quique a Zenone sunt Stoici, rigidi nempe homines, & seueri, aliter de summo bono opinati sunt. Negant enim quicquam bonum esse praeter honestum, in eoque uitam beatam consistere affirmant. Honestum autem est, quod bene & laudabiliter & ex uirtute fit. Ut enim quod timide, quod libidinosè, quod abiectione agitur, turpe dicitur, ac dedecoris plenum: sic quod fortiter, quod continenter, & quod ex dignitate agitur, honestum, decorum, pulchrum nuncupamus. Corporis autem & fortunae commoda, negant esse bona: contraque illorum incommoda, negant esse mala. Virtutem uero satis esse ad beatam uiuendum putant, neque carcere, neque tormentis, neque doloribus ullis, aut egestate, exilioque beatam uitam impediri. Virum enim sapientem, ac uerè fortem, magno inuitioque animo totum ex seipso pendere, nec humanos casus, neque fortunae minas expauescere: nec illis (si accidunt) unquam frangi, non enim exilium, nec paupertatem, nec dolores, mala esse sapienti. Quoniam ut nihil bonum praeter id quod honestum, & cum uirtute: sic etiam nihil malum nisi quod turpiter & cum uitio fit, quod in sapientem nequaquam cadere potest. Quod si fortunam metuat quis, nunquam erit beatus. cum etsi non facta, attamen facienda formido illius mutabilitatis sollicitum reddat. Haec ferme est (ni fallor) Stoicæ discipline forma, nescio an uera, sed certè mascula, atque robusta.

Percurri tibi sententias omnes de summo bono, quae quidem cognitu dignae uidebantur, de quibus scire uelim quid tandem existimes.

Egône (inquit) fatebor tibi quid mihi acciderit? X
Singu

Zenon.
Stoici.

356
Singulis (dum à te referebantur) meme totum addi-
xi. Nam uoluptate, & uacuitate doloris, quæ prima
fuit sententia, nihil optabilius uisum est. Quid enim
beatius aut esse, aut excoitari possit, quàm uita gaudio-
rum plena, omni molestia detracta? aut quid Deorum
immortalium uitæ similis imaginari possimus, qui cum
sint uerè felices, atque beati, hoc beatitudinis instar no-
bis mortalibus reliquisse uidentur? Rursus uerò cum
ad uirtutis splendorem oculos erexi, uictus excellentiæ
laude, usque adeo contempsi equidem, ac posthabui uo-
luptatem, ut etiam doloribus & molestiis comparan-
dam eam beatitudinem existimarem. corporis uerò com-
moda, externamque rerum prosperitatem, quasi ne-
cessariam in bonis reponebam. Ecce alteri exurgen-
tes negant quicquam tale in bonis habendum: dantque
homini potestatem seipsum per se in beatitudinem as-
serendi, quo quid optabilius esse potest? ita cum omnes
ad se rapiant, ambiguus sum quid maximè putem re-
cipiendum.

L Non est mirum, inquam, si tibi horum singuli pro-
bantur. nam uulgi quidem philosophorum qui absurda
dicebant, iam pridem audiores, scholæq; ipse respu-
erunt. hæc restant discipline, quæ aliquid dicere uidean-
tur, quæ etsi uerbis pugnent, re tamen & effectu quàm
proximæ sunt.

M Quomodo proximæ, inquit? An potest quicquam esse
distantius?

L Attende, inquam, an tibi proximitatem hanc satis pro-
bare uideor. Primum enim Stoicos à Peripateticis quid
differre putas? Vtrique profectò beatæ uitæ dominam,
effetricemq; uirtutem consentiunt. In hoc ferè totum
est, &

est, & qui in uno hoc consentiunt, uix in aliis dissentire
possunt. Nam de corporeis externisque commodis quæ
alii bona appellant, alij non bona: id non refert quan-
tum quisque illis tribuerit: si non plus his quàm illis, de
uerbo differentia est, non autem de re. quòd alteros usi-
tatum uerbum delectat, alteros nouum, quæ enim hi bo-
na & mala illi præposita & relecta appellant. De for-
tunæ uerò doloribus, tormentisque corporis diuersitas
est, & quidem non magna. Peripatetici enim non à
quibusuis calamitatibus uitam beatam depelli putant:
sed ab ingentibus, & multis. & hæc ipsa si accidunt sa-
pienti, nequaquam eum miserum fieri dicunt. Stoici
uerò, etiam in his ipsis calamitatibus beatum asserunt.

Vides ergo quàm parum intersit inter hos duarum
sectarum magistros? Quinetiam uoluptatis patroni,
non multum ab his discedunt. Felicitas enim absq; uo-
luptate esse non potest, adeò implicita est illi annexa uo-
luptas, ut separari nequeat. Nomen certè ipsum quo
beatitas designatur, à gaudendo apud Græcos tractum
est, quasi uita quædam gaudiosa. Actio enim uirtu-
tis, scientiæq; & contemplatio, conscientia deniq; ipsa re-
ctæ factorum immensas quasdam uoluptates continet: ut
dubium fiat, hæc propter illam, an illa propter hæc ex-
petatur. Clamat enim Epicurus ipse, non posse cum
uoluptate uiui nisi iuste, temperatè, prudentèq; uiua-
tur: neq; rursus iuste, prudenter, temperatè, nisi cum uo-
luptate. Ita cum tres sint philosophorum sectæ, omnes
profectò aut idem, aut propè de summo quidem bono
dicere uidentur. quare non multum tibi formidandum
est, ut dum alteros sectaris, ab alteris contingat te abse-
dere longius.

R

Perquàm

M Perquam gratum mihi est, inquit, hanc (ut ita dixerim) conciliationem philosophorum audiuisse. nec placuit modo tua de hisce rebus disputatio, uerum etiam placuit inquietam mentem, cuiam potissimum inhere ret hesitantem. Sed restat iam tibi tertia illa pars (cum sitne finis aliquis extremus, & summus, & quis sit conspexerimus) ut nunc quibus rebus ad illud ueniamur ostendas.

L Tute (inquam) ipse uiam non ex superioribus dictis iam hinc discernis?

M Discerno, inquit: uirtutes enim, beatæ uitæ dominas effectricisque consensio. sed tamen de his ipsis audire percipio.

L Audi igitur, inquam, etsi non ad uiuum referare propositum est: sed quantum ad euidentiā nunc sat erit, breui discursu pertingere.

M Hoc ipsum (inquit) nunc postulo: de singulis uerò si ambigam, aliās.

Cum igitur per uirtutes ad beatam uitam perueniamur (ab his enim honestas, uoluptasque uera existit) de uirtutibus ipsis dicere aggrediar. atque illud primum à nobis intelligendum est: uirtutem omnem esse animi affectionem constantem, quam communi nomine habitum uocant, ut enim equum sic à natura generatum uidemus, ut & currere, & in gyrum flecti, & portare equitatem possit: hec tamen ipsa non perfecte agit nisi cum domitus & exercitatus est, ita assuefactus ut illa bene, & scienter agat. tunc enim perfectum quoddam habere uidetur, sic & homo à natura aptus, per exercitationem & assuetudinem, habitum iustitiæ, & temperantiae, cæterarumque uirtutum nanciscitur: ut tunc de

num perfectum ab usu sit quod à natura fuerat inchoatum. Et de uirtute quidem omni in hunc fere modum accipiendum est: habitum scilicet esse animi, exercitatio ne, usque acquisitum, ut iam peritè et scienter opus suum perficiat. Virtutum uerò ipsarum prima partitio est, ut aliæ sint moris, aliæ intellectus. Conueniunt uerò in eo quod sunt habitus. Differunt enim, quia morales sunt in ea parte animi quæ non habet rationem: intellectus autem in ea parte quæ rationem habet. Præterea reā morales uirtutes mediocritates quædam sunt inter excessum & defectū: intellectus autem excessum non habent, nec sunt mediocritates. Insuper morales circa affectus & actus, intellectus autem circa ueri deprehensionem magis uersantur. Sunt uerò intellectus uirtutes quinque, Sapientia, Scientia, Prudentia, Intelligentia, & Ars. moralium autem maior est numerus, ut enim affectus sunt humani qui nos inflectunt & ducunt: ita uirtutes aduersus hos oppositæ resistunt. Ex quo fit ut morales quidem uirtutes omnes circa difficile arduumque uersentur. difficile est enim libidines quasi freno compescere, difficile est iracundiam tenere, difficile auaritiam coercere. idem est de aliis affectionibus nostris. Ad quæ enim proni natura sumus, aduersus illas uirtutes opponuntur. Nil agas timide, dicit uirtus, nil intemperanter, nil auare, nil iracunde, nil inique, nil abiecte, grande potius quoddam tibi propositum sit, & si a sint facultates, magnificentia splendeat. Honores uerò ita prosequare, ut declines ambitionem: ueritas & in omni sermone & in omni uita luceat. Præterea caue ne te uirtutis specie decipiat uitiū. Inconsulta audacia fortitudo non est, sed temeritas potius, & in-

Virtus.

Fortitudo.

R a sania.

sanis, tanq; est in uitio qui non timenda formidat, quam qui timenda omnino non pauescit. Sit timor in periculis, ita tamen ut si perferenda sint, si ratio uincat superetque terrorem. At graue est uulnera excipere, graue mortem obire: sint sane ista (si ita uis) etiam grauissima, tamen incidunt tempora in quibus honesta mors, turpi fuerit uita a sapiente preferenda: & uulnera per gloriam excipere praestet, quam per ignominiam corpus integrum seruare. Hinc fortitudo illa mirabilis existit, speciosissima profecto uirtus, oratorum campus: quae tanto fauore hominum excepta est, ut & defunctorum statuas uideamus fere habitu militari, quasi praclarum sit, hoc potissimum genere laudis, in uita claruisse. Commune certe uirtutis nomen fortitudo sola, in suam propriam appellationem conuertit, nec sane immerito. Virtus enim a uiro dicitur: uir autem constans aliquid, et pugna designare uidetur. itaq; illud in promptu est, si uiri Caesar. estis, id est si fortes. Et Caesar milites increpans, inquit, se non tantum uirtutem in milite desiderare, quantum modestiam: uirtutem haud dubie pro fortitudine ponens. Itaq; ut in multis aliis, ita in hoc praclarior Graeci quam nos. fortitudinem enim illi ἀνδρείαν uocant: id importat (ut uerbum de uerbo exprimat) uirilitatem. Nam temperantia communis quidem est, nec uiri solum, uerum etiam mulieris, fortitudo autem, propria uiri est. Versatur autem temperantia circa libidines comescendas. atq; ut fortitudo a fuga uos reuocat, sic temperantia ab insequendo coarctet: ut quodam modo inter se contrariae, una ad praellium cohortari, altera receptui canere uideatur. Est autem temperantia, circa eas uoluptes quae nobis communes sunt cum ceteris animantibus. ex quo

non proprie ille quidem hominis uoluptates, sed magis seruiiles, bestialesq; habentur. Diximus de affectibus animi in metu & libidine. Quid? auaritia nonne arduum est frenum imponere? aduersus quam immoderationem Liberalitas. uirtus est, quam dicimus liberalitatem. ea est mediocritas quaedam in acquirendis, erogandisq; pecuniis, remota quidem ab auaritia sordibus, remota etiam a prodigalitate amentia. auari est enim nimia acquirendi cupiditas, & remissior quam oportet expendendi cura. Hec autem duo contra in prodigo: nam & dissolutus in acquirendo, & profusus in largiendo. Et horum medius liberalis ubi, & quando, & quantum capiendum, erogandumq; sit, tenet, & rationem secutus habitum iam ista agendi abusu contraxit. Sed ut circa pecuniarum cupiditatem liberalitas, sic etiam circa cupiditatem honorum alia quaedam uirtus existit ambitioni contraria, nomen uero nequaquam sortita. Sunt enim quidam, plus quam oporteat honoribus inhiantes, quos dicimus ambitiosos. Hi ferme idem in honoribus faciunt, quod auari in pecuniis comparandis. Alij & quos honeste consequi possunt honores abiectioe quadam animi praetermittunt. Inter haec uitia, uirtus est quaedam intellecta quidem aperte, sed non aperte nominata. At enim et liberalitati, & huic uirtuti quae est circa honores, duae praclarissimae uirtutes coniunctae sunt, magnificencia & magnanimitas: quarum magnificencia, sublimior quaedam liberalitas est, circa sumptus ingentes & magnos. ut si quis ad usum populi, theatrum aedificet, ut ludos exhibeat Megalenses, aut gladiatorium munus, aut epulum publicum. Haec enim & huiusmodi quae priuatum supra modum excedunt, splendorem quendam habent eximium.

miū: nec liberalia modo, sed etiā magnifica dicuntur. magnificētia igitur ad liberalitatem talis est, eodēque modo magnanimitas ad illam aliam uirtutem, quæ circa honores uersatur. Est enim fere eadem, nisi quod magnitudine animi, propositūq; sublimi excedit: ut si maximē dignus sit, maximos sibi honores arrogare non uereatur.

Mansuetudo. Proxima est mansuetudo, et ipsa quoq; aduersus cupiditatem constituta, non pecuniarum, neq; honorum, sed uirū dictarum. Est enim ira, ulciscendi cupiditas, cui resistit mansuetudo ne plus nimio efferatur. Huius excessus, iracundia: defectus uerō, segnicies: utraq; in uitio, mediocritas uerō laudabilis, quæ et pro quibus, et aduersum quos, et quantum oporteat irascitur. Hic ille sublimis in me oculis quasi admiraretur, mediocritatem, inquit, istam ceteræ quidem uirtutes quæ adhuc à te commemoratæ sunt, recte suscepisse uidebantur: mansuetudo autem (admiror) si hanc suscipiat mediocritatem.

Iam enim si hoc fatemur, illud quoq; confitendum erit, iram quandam esse laudabilem, de quo (ut uerum tibi fatear) ualde equidem subsisto. quas uerō causas ambigendi habeam, si non tibi mea hæc interpellatio molesta est, exprimere conabor. Tu uerō, inquam, arbitratus tuo, non enim mei causa sermo hic institutus est, sed tui.

M Puto igitur, inquit, nullam iram esse laudabilem, quod si non laudabilis, neq; cum uirtute, quoniam omnis uirtus laudabilis est. Virtus enim excellentiam et præstantiam dicit. nihil uerō est omnium, quod non absq; ira melius faciant homines quàm irati. Quid enim est ira, nisi ebullitio quædam et concitatio, maturo stabilitq; consilio et tranquillitati rationis aduersa? Itaq; non aliam tam crebrò prænitenda hominibus incidunt, quàm illa

illa quæ per iram geruntur. nam recta quidem illa ratio (qua nulla carere uirtus potest) sedationem animi, sere nitatēq; requirit, ira uerò perturbat, et concitat, ut non solum mentis iudicium, sed corporis etiā laudabilem statum peruertat illa quidem atq; detorqueat. furentes oculi et tremētia labra, uerba interrupta, atq; infractione, iactatio brachiorum insana, progressio amens. hæc autem (ut tua pace dixerim) furori propiora mihi uidentur, quàm uirtuti: atque per absurdum est, rectam quidem rationem in uirtutibus nominari dicere, iram uerō quæ nos à recta ratione dimouet, in uirtutibus aliis quando esse fateri, et hunc seruaturum esse modum in rebus agendis credere, qui in seipso modum non seruat. Videntur porro et sapientes uiri, hoc ipsum (quod modo dixi) apertissime testificari. Sunt enim ut uidemus, libris complures aduersus iram ab illis conscripti. qui uerò contra inirascētiā scripserit, nemo adhuc (quod equidem sciam) repertus est: quasi non irasci laudabile sit, irasci uerò uitiosum. quod si iram nunquàm laudabilem esse constat, sequitur ut mediocritas nulla eius sit, sed omnem penitus huiusmodi perturbationem animi esse improbandam. Tum ergo non ignoro, inquam, ista dici solere, ab iis qui contra Peripateticos disputant, sed tamen refert quid quisque sentiat. Queris num excandescentiam, uehementemq; iracundiam probem? Negabo equidem, atq; detestabor. Quid enim dementius? quid furori similis? Queris rursus num inirascētiā, et segnicie omni tempore laudem: hanc rursus uitio ducam, atq; reprehendam? Etenim peto abs te, si seruus parentem uerberet tuum, aut si filia uirgini uim afferat: num tu hæc aspiciens, animo tranquillo esse debeas, uel potius

motu quodam animi ad infringendam illius contumeliam insurgere? Respondebit profecto pietas ipsa, & ratio, reprehendendum esse te, nisi pro tanta parentis, filique iniuria indignationem suscipias, & ad uindicandum eum acritate quadam uehementiori perciteris. Quid enim quæso agat filius, contumeliam parentis indignam cernens? Stabit credo eodem animo, atque uultu quo fuerat prius, nec eum tam charissimi, atque coniunctissimi iniuria commouebit? Et quis non hunc detestetur, atque reprehendat? Ita sit ut ira quædam nonnunquam laudabilis sit, & non irasci in uitio reponatur. Videtur porro neque sensum, neque mentem habere, qui usque adeo habes, & dissolutus est, ut neque doleat, neque grauiter ferat, cum patriæ, cum parentibus, cum filiis, cum cæteris (quos charissimos habere debemus) contumeliæ inferatur. Neque sane uerum est quod dixisti nihil esse omnium quod non absque ira melius fiat. Iuuant enim interdum, & certe decent stimuli quidam, & motus animi uehementiores, pro indignitate flagitij non immerito suscepti, qui nos ad pietatem fortitudinemque impellunt. Nam quod ais, neminem adhuc contra irascentiam scriptitasse, ignorare mihi Aristotelem uideris, qui ubique scriptorum suorum segnitiam & irascentiam istam magis gnopere damnat. Itaque ut tu iracundum illum furenti, sic ego dissolutum hunc, & segnem mente capto assimilabo, qui nec sentire, nec curare, neque affici ullare uideatur. Sed hæc satis. Ad reliqua instituti operis reuertamur.

Amicitia. Diximus de mansuetudine, atque illius extremis. In uita autem & conuersatione multi peccant, nam reperiuntur quidam contentiosi, displicentes, duri, difficiles, inhumani. Contrarij alij adulatores, placendi studio omnia assen-

assentantes. Hæc utraq; uitanda sunt. Media uero inter hæc uirtus, est amicitie similis, procul ab assentatione, procul a contentiosa asperitate. Eodemque modo ostentationem, & ironiam in uita & conuersatione abesse conuenit, quarum altera in plus fictio est, altera in minus. Grauitas uero, harum mediocritas est, sed Grauitas ab ostentatione remotior. Cum autem sit in uita cessatio quædam atque remissio (neque enim continuò laborare hominè potest) solatiorum quædam moderatio est. nam si omnem refugias iucunditatem, rusticus sis, si autem omnem arripias iocandi occasionem, ita ut nec honestati, nec dignitati parcas, modò risum mouere possis, scurra inter hæc moderatio est, quædam uirtus: quæ ab his extremis reducta, comitas appellatur. Sic tergemina sunt uitia in conuersatione hominum deuitanda, ne aduersatores odiosi, neue rursus placentes adultores simus, ne fingamus ostentando, neue rursus minuendo ironia utamur, ne procul ab omni iucunditate, neue rursus ridiculi homines scurræque habeamur. Iustitia uero duplex est. Vna perfecta quæ omnem complectitur uirtutem: altera singularis, in æquitate reposita. *Aequitas.* Aequitas autem est, ut ne plus commodi, neue minus incommodi suscipiatur. Hic ille, patere, quæso, inquit, parum per & in hoc loco interpellari te. Cupio enim nisi molestum sit, quam ob rem perfectam uirtutem iustitiam dixeris, intelligere, an forsitan aliæ de quibus supra dixisti uirtutibus, perfectæ non sint, ne fortitudo quidem illa, quam tu multis uerbis ornasti: quod si illa perfectæ, cur huic perfectionem potius attribuas, quam illis, non placeat intelligi. Iure tu quidem ambigis, inquam: sed, non omnia possunt in hoc tanto & tam præcipiti discursu

explicari. tamq; a nobis dictum est, non esse propositi
stri, ut ad unum singula referemus, sed tanquam intro-
ductores aliqui, euentiam quandam prægustationem
rerum in presentia tradere. Quod tamen nunc de per-
fecta requiris uirtute, scire debes, bisariam dici per-
fectam: uno quidē modo ut inchoate opponitur, neq; enim
est dubium nos ad iustitiam & temperantiam, & fortia-
tudinem, & liberalitatem quodammodo natura aptos
produci, usus tamen & assuetudo, exercitatioq; ipsa (ut
de equo supra diximus) ita nos afficit, ut tunc iam per-
fectum ab usu sit, quod a natura fuerat inchoatum. Isto
quidem modo omnis moralis uirtus perfecta est, nec mi-
nus alie quā ipsa iustitia. Alio modo perfecta uirtus
dicitur, quæ omnem omnino uirtutem continet, & com-
plectitur. talis uerō est iustitia illa de qua primò dixi-
mus, est enim secundum leges, obseruatio quedam. Leges
autem cunctarum uirtutum opera iubent, & uitiorum
omnium facinora uetant. Nam & quæ sunt continentie,
ut non cōmittes adulterium, non flagitium facies. Et quæ
sunt fortitudinis, ut non fugies in acie, non deseres locum,
non arma abiicies. Et quæ sunt mansuetudinis, ut non
iurgia dixeris, non pulsabis, non contumelia afficies. &
sic de aliis uirtutibus & uitis, illas iubendo, ista uetādo.

Quæ uerō a legibus proficiuntur, iusta sunt. Itaq;
illa pars iustitiæ quæ est legis custos, & obseruatrix,
uniuersalis quedam est, & usum omnium uirtutum in se
continet: atq; ideo perfecta dicitur, quod nullus uirtutis
usus illi desit, quasi cōpleta quedam & absoluta uirtus.
Alia uerō iustitiæ pars (quam in æquitate repositā dixi-
mus) particularis est, ut non plus commodi, neu minus in-
commodi suscipiamus. Est igitur iustitia duplex, una uni-
uersalis

uersalis uirtus, altera singularis. Prima est enim illa splē-
dida, de qua Euripides inquit: Neque lucifer, neq; hęc Euripides
sperus ita mirabilis. Altera uerō non plus ferme laudē
in se habet, quam una ceterarum uirtutum. Mihi qui-
dem, inquit, hæc periuicunda fuisse, & mandauit memo-
ria quæ dixisti. Sed nunc quod reliquum est, intellecti.
uas uirtutes expecto. Vnum adhuc restat (inquam) quod
ignorare te nolo, postea ad intellecti uas transibimus.

Quid est inquit? De continentia, inquam, & inconti-
nentia dicere, quæ res & difficultatem habet, & ple-
rosq; fallit, & ad utilitatem non contemnendam eius co-
gnitio affert. Continentia igitur non est illa quidē
uirtus, sed finitimum quoddam & proximum. Ostensum
est enim prius, omnem uirtutem esse habitum. Continen-
tia uerō habitus non est. Itaq; nec uirtus dici potest.
Versantur autem continentia & incontinentia in quibus
temperantia & intemperantia. Abstinet quis a iucun-
ditate sensuum indebita, si diu hoc egerit, in habitum
transit, & tunc deum uirtus elucet temperantiæ. antē
uerō quam constitutus sit habitus, in ipsis operibus conti-
nentia est. Itaq; & dolens abstinet continens, nec satis fir-
mus est aduersus cupiditatē. Eodē modo incontinens nō-
dū habitū uitij cōtrahit. Itaq; rationē discernit, et prin-
cipium tenet. superatur tamen ab affectu, et inuitus quo-
dammodo captiuus abducitur. de quo rectē poēta in-
quit: Video meliora, probōq;: deteriora sequor. At in-
temperans, in habitu uitij cōstitutus, nec rationem iam,
nec principium tenet. Atq; ita corruptus est, ut peruer-
sa natura rerum malum quidem bonum arbitretur, bon-
num autem malum. Itaq; eligens facit intemperans, inco-
tinens uerō nequaquam eligens, quia rationem intelli-

P A R V A

git: sed tamen trahitur uolentia cupiditatis, quæ in eo quidem est omni ratione potentior. Habes nunc de continentia, & incontinentia, quæ breuiter dici potuerunt. hæc eadem utilia sunt & in cæteris uirtutibus: ut habitum, electionemq; in illis recognoscas. Vitiosus enim omnis qui habitum iam uitij consecit, lumen cognitionis, principiumque amisit: quam ob rem malo gaudet, quia id bonum putat. qui uerò nondum habitum effecit, se quidem male agere intelligit, pugnatque simul affectus & ratio, atque modò ille, modò hæc peruincit. Placeat igitur inter uirtutem & uitium, medias esse affectiones quasdam nondum satis stabilitas: ut modò ad hanc, modò ad illam inflectamur. Nunc uerò quoniam de moralibus dictum est, intellectiua uirtutes breuiter uideamus. Earum nempe discussio prolixitatem exigit: breuitas autem suscepti operis cõpendium flagitat. Tanquàm igitur digito illas monstrantes, notare tantum singulas illarum contenti erimus. Quoties ergo de uirtute propria loquimur, siue illa moralis, siue intellectiua sit, de animi uirtute, non autem corporis nos loqui intelligendum est. Ipsius uerò animi partes sunt duæ. Vna rationalis, altera non habens rationem. Ea rursus quæ rationem non habet, partim est uegetatiua expers omnino rationis, quam plantis etiam inesse constat: partim est appetitiua cupiditatis & metus, & affectionum omnium capax: quæ etsi rationem non habet, audiens tamen est parensque rationi. Hæc est enim illa pars animi nostri quæ increpamus errantem, quam coërcemus elatam, quam excitamus iacentem, quam consolamur afflictam. Hanc nos dirigimus, & rationi obtemperare compellimus. In hac demum parte uirtus moralis sit, quæ est habitus animi

per

M O R A L I A.

169

per assuetudinem acquisitus, ut mediocritatem quandam in affectibus seruet. Irrationalis igitur pars animi duplex est, ut ostendimus. Rationalis uerò etiam duplex, nam eius una pars est consultatiua, altera scientifica. Consultamus enim de iis quæ aliter esse possunt. Scimus uerò ea quæ aliter esse non possunt. In hac itaq; rationali parte animi, uirtutes intellectiue fiunt. atq; ut ista diuiditur, sic illæ distinguuntur. Quinque uerò esse numero intellectiua uirtutes supra diximus: inter quas prudentia nobis prima occurrit, cum superioribus, quas retulimus, uirtutibus ferè coniuncta. Etenim in rebus agendis recta illa ratio quæ moralibus moderatur uirtutibus, quæq; extrema refugiens, in mediocritate quadam laudabili consistere facit, nihil aliud quàm prudentia est. Ex quo fit ut nulla moralium uirtutum absq; prudentia esse possit. uersatur autem prudentia in iis rebus quæ non semper eodem modo fiunt, sed aliàs aliter: in quibus etiam consilium & electio locum habent. Nam de certis consilium, & impossibilibus aliter se habere, frustra quis aut consultat, aut eligit. Itaq; & consilium & electio à prudentia est: resq; agenda omnes consilio electioneq; pendunt. Videtur autem electio non aliis ferè ullis quàm homini conuenire. Nam neq; bestis quæ sunt infra hominem, quoniam ratione careant, neq; rursus ideò, quoniam ille puro intuitu singula discernens, nulla de re ambigere potest, at consilium & electio de re dubia est. Dicitur autem electio quòd è pluribus in consultatione propositis, unum legatur, id est suscipiatur. fit autem hoc cum pluribus propositis cõmodis, id quod uidetur maximum potissimumque, assumimus: aut cum pluribus propositis incommotis, minime malum recipimus. Hæc autem &

tem

tempus, & accidentia uariant, & rerum experientia consilium dirigit. Prudentia igitur de iis est quae aliter esse possunt. Scientia uero contra de iis est rebus quae semper eodem modo sunt: & aliter esse non possunt. Principia tamen non tractat, sed ab illis iam cognitis discurrit.

Intelligentia uero principiorum est, & circa illa uersatur. At sapientia utraque complectitur. Nam et de principis & de iis quae à principis manant, iudicat et discernit. Itaque recte diffinita est, rerum diuinarum, humanarumque cognitio.

I O praeclaram suppellectilem, inquit, & quasi diuinam quandam intelligentiae syluam, quae enim uel audit & feruant animum, quid gustata, receptaque efficiant?

I Restat ars in qua quae in eodem genere quo prudentia uersatur: sed in eo differt, quod ars in faciendo est, prudentia in agendo. Enim uero cum plures sint uirtutes (ut diximus) constat alias ad otiosam uitam in contemplatione repositam, alias ad negotiosam & civilem esse aptiores. Sapientia enim, scientia, & intelligentia contemplatiua alunt. Prudentia uero in omni actione dominatur. Utraque sancta uita, laudes commendationesque proprias habet. Contemplatiua quidem diuinior plane, atque rarior, Actiua uero incommuni utilitate praestantior. Itaque uel in priuata, uel publica re, quaecumque excellenter, & cum laude, quaecumque pro utilitate aut nostra, aut patriae, aut hominum nobis charissimorum agimus, ea quidem omnia à prudentia, et ab iis uirtutibus quae sunt cum prudentia copulate, descendunt. Sed illud ante omnia intelligendum est, nisi bonus sit uir, prudentem esse neminem posse. Est enim prudentia uera aestimatio circa utilitatem. uera autem aestimatio, incorrupta est. Tales uero ipsae res, quales re uera sunt, nisi bono uiro

uide

videri possunt. Improborum siquidem hominum iudicia perinde sunt ut egrotantium gustus, qui nulla ferme in re uerum saporem agnoscunt. Itaque nihil est omnium, cui magis officiant uitia morum, quam prudentiae. Sceleratus enim & flagitiosus homo, ueras mathematicae demonstrationes, & physicae notitiam retinebit, ad prudentiae uero operationes omnino cecatur, & lumen ueritatis in hac una amittit. At qui constat & hunc nihil uelle nisi bonum: aut in illo ipso caligantur oculi, quod bona putat quae bona non sunt. Videmus alios tyrannidi inebriantes, alij rapinas, fraudesque meditantur. Moechi uero isti, & pederastae qui nihil pro libidine explenda praetermittunt. His si forte Deus aliquis cupiditatem illam morbumque animi uellat, ac uiri boni mentem, iudiciumque infundat, tanquam resipiscentes, lumenque recipientes, quantis in tenebris uersati sint, recognoscent, suumque ipsi maxime detestabuntur errorem. Proposita etenim nobis in omni uita felicitas est, eiusque cupido nobis ingemita. Ad hanc non per uitia & libidines (quae nec laudem in se habent ullam, nec quietare animum possunt) sed per uirtutes modestiamque ascenditur. Bono igitur uiro rectum, expeditumque iter est ad felicitatem. Solus enim hic non fallitur, neque aberrat. Itaque is solus bene uiuit, & bene agit, malus autem contra. Si ergo beati esse uolumus, operam demus, ut boni simus, uirtutesque exerceamus.

*

FINIS

Handwritten text in a cursive script, likely a list or inventory, with some lines crossed out.

Handwritten text, possibly a signature or a heading, with a decorative flourish.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a date or a reference.

Vertical handwritten text along the right edge of the left page, possibly a marginal note.

